

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2006

Alžběta MACKOVÁ

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta

Diplomová práce

Alžběta Macková

INICIAČNÍ RITUÁL V KONTEXTU LITURGIE ARMÉNSKÉ APOŠTOLSKÉ CÍRKVE

Katedra praktické teologie
Vedoucí práce: Prof. ThDr. Pavel Filipi
Magisterský program evangelická teologie

2006

Děkuji vedoucímu této práce panu profesorovi ThDr. Pavlu Filipimu za jeho připomínky a rady, kterými doprovázel její vznik. Ráda bych na tomto místě také poděkovala panu arcibiskupovi Dr. Mesrobu Krikorianovi, který mi poskytl mnoho praktických i teoretických informací o arménské církvi, a panu Haigu Utidjianovi, který mě přivedl k tomuto tématu a daroval mi základní prameny, se kterými jsem po celou dobu pracovala.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem *Iniciační rituál v kontextu liturgie Arménské apoštolské církve* napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů.

V Praze dne 24. dubna 2006
(připomínka genocidy Arménů na území Turecka roku 1915)

Alžběta Macková

OBSAH

Poděkování	2
Prohlášení o samostatném zpracování	3
Obsah	4
Anotace	5
Úvod	6
1. Nástin dějin církve a země	10
2. Arménská apoštolská církev	25
3. Liturgie Arménské apoštolské církve	32
4. Iniciační rituál Arménské apoštolské církve	54
Závěr	102
Bibliografie	107

ANOTACE

Tato práce představuje iniciační rituál (tedy trojrituál zahrnující svátost křtu, pomazání a eucharistii) a s ním spojené obřady v kontextu současné liturgie Arménské apoštolské církve.

Na základě autorčina studia v Arménii a setkání s arménskou diasporou ve Vídni jsou v práci na pozadí oficiální liturgické formy nastíněny také rozdílnosti běžné liturgické praxe arménské diasporní farnosti ve Vídni a církve na území Arménské republiky.

V první kapitole je stručně načrtnut dějinný kontext arménské církve a území, na kterém církev především působila. Na základě tohoto nástinu je pak možné přistoupit k té části práce, která již pojednává o samotné Arménské apoštolské církvi, její organizaci, liturgii a iniciačním rituálu.

Druhá kapitola se zabývá správní a jurisdikční problematikou Arménské apoštolské církve. Je zde prezentována formální struktura arménské církve a na historickém pozadí jsou naznačeny současné vztahy Arménské apoštolské církve k Arménské katolické církvi, tedy k té části arménské církve, která vešla v osmnáctém století do unii s Římem, a vztahy k řádu mechitaristů.

Ve třetí kapitole jsou představeny kořeny liturgie Arménské apoštolské církve a charakterizovány její základní prvky. Je zde stručně popsán vývoj liturgického jazyka a překládání Písma svatého do arménštiny; podstata svátostí v učení arménské církve s ukázkou průběhu svatebního obřadu; dále je zde zmíněno jedno ze specifíků arménské církve, totiž zvířecí oběť; několik dalších oddílů tvoří popis průběhu eucharistické mše arménské církve a vyznání víry používaných v Arménské apoštolské církvi; je zde poukázáno na řeholní společenstva v rámci Arménské apoštolské církve, na používání denní modlitby hodin, na liturgický čas a liturgický prostor.

Závěrečnou čtvrtou kapitolu tvoří úvod k iniciačnímu rituálu, ve kterém je shrnut jeho liturgický a theologický vývoj v prvních stoletích církve, jehož odrazy lze sledovat i v dnes užívané liturgické formě Arménské apoštolské církve. V druhé části této kapitoly je nastíněn vývoj liturgie arménské přijímacího obřadu a v poslední, třetí části čtvrté kapitoly, je překlad dnes užívané iniciační liturgie Arménské apoštolské církve (a liturgie obřadů s tím souvisejících) s poznámkami k průběhu rituálu a krátkými komentáři některých jeho prvků.

ÚVOD

Ty jsi mě vyvedl z života matky, chovals mě v bezpečí u jejích prsou. Na tebe jsem odkázán už z lůna, z života mé matky, ty jsi můj Bůh. Tyto dva verše dvacátého druhého žalmu zaznívají v úvodu k iniciačnímu rituálu Arménské apoštolské církve.

V této práci bych ráda nabídla nahlédnutí do života a učení jedné z nejstarších křesťanských církví světa. Pro tento kusý pohled jsem zvolila liturgii iniciačního rituálu a s ním souvisejících obřadů, jak ji pro soudobou praxi předepisuje liturgická kniha Arménské apoštolské církve *Maštoc*.

Arménská iniciační liturgie prošla samozřejmě dlouhým vývojem, který dnes nelze zcela jednoznačně zrekonstruovat. Ale, i když je obsah v současné době užívané liturgie velice odlišný od prvních záznamů arménských křestních slavností a jejich liturgie, je možné i v dnešní podobě křestního rituálu Arménské apoštolské církve nalézt pozůstatky prvků, které odrážejí průběh slavnosti přijímání nových členů církve prvních století.¹

Načrtnutím theologického a liturgického významu některých elementů křestního rituálu, zasazením do jejich historického a theologického kontextu můžeme, věřím, dospět k novému uchopení těchto prvků; stejně jako i poukázat na jejich obrazovou pestrost a významovou symboliku, která se dnes ve většině evropských církví z těchto slavností ztratila. Nové odkrytí a uchopení dílčích složek křestního obřadu by tedy mohlo být přínosem i pro naši domácí protestantskou tradici.

Téma práce jsem zvolila i vzhledem ke svému dalšímu studijnímu oboru (armenistika na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy). Téma zabývající se arménskou církví je logickým propojením studia theologie a armenistiky. Křesťanská víra představovala pro Armény vždy silný spojující a formující element. (Otázkou, kterou nelze nepoložit, je, zda to platí i dnes.) Arménská církev mimo Arménskou republiku plní dnes spíše roli nábožensko-kulturně-vzdělávacího jádra (bodů, instituce), kolem

---

¹ Prof. Dr. Gabriele Winkler, profesorka liturgiky na Katolické fakultě v Tübingen se ve své disertaci zaměřila na porovnávání kořenů arménské a syrské křestní liturgie. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts*. Pont. Roma : Institutum Studiorum Orientalium, 1982.

kterého se organizují skupiny Arménů žijících v diaspoře; církve přímo na území Arménské republiky má postavení jiné, zřetelně nese rysy lidové církve, a to i přesto, že byla valnou část minulého století silně perzekuována a tradice lidové (a státní) církve tak byla přerušena. Jak hluboké je povědomí arménských křesťanů o arménské církvi, o tom, co učí a vyznává, mi nepřísluší posuzovat, avšak náznaky odpovědí na tento komplex otázek lze možná spatřovat právě na pozadí křestního rituálu (či dalších kazuálí), který svou podstatou spojuje profánní tradice běžného života se sakrálními rituály církve.

Zvoleným tématem i jeho širším kontextem je tato práce v českém prostředí ojedinělá – problematika Arménské apoštolské církve, či Arménie jako takové je zde takřka neznámá.

Na tomto místě je však také nezbytné upozornit na několik obtíží, které psaní práce provázely. Odborné literatury zabývající se tematikou arménské církve není mnoho a jejími autory jsou především arménští theologové či historici (pocházející spíše z diaspory), mezi tak zvanou západní literaturou, tedy literaturou pocházející ze západoevropského prostředí se najde jen ojediněle dílo, které by pracovalo s primárními, tedy arménsky psanými, prameny, a nezpracovávalo na fakta ne příliš bohatou sekundární literaturu (byť ovšem najdeme i velice kvalitní výjimky).

Studie psané arménskými autory (a zde lze pravděpodobně hovořit o specifiku východní theologie, či minimálně jejich církevního dějepisectví) nesou nejen znaky patřičné národní hrdosti, ale i theologického výkladu a hodnocení událostí; církevní dějiny jsou traktovány v rámci dějin spásy. (Neodvážuji se zde samozřejmě kritizovat přístup arménských theologů k pramenům, či jejich způsob historiografické práce.)

Jedním z dalších problémů je nepřesnost odkazů západní literatury na primární prameny. Křestní liturgie Arménské apoštolské církve prošla mnoha staletým vývojem a dochovaly se jen některé její vývojové podoby, které se od sebe více či méně liší, rozdíl mezi nimi jsou však velmi podstatné. V západní literatuře pojednávající souhrnně o vývoji iniciačních rituálů v jednotlivých křesťanských tradicích nejsou jasné reference na zdroje údajů a mnohdy dochází i ke smíšení několika stádií.

V pohledu na liturgii arménské církve, jak v synchronním, tak diachronním pojetím, nastává problém chápání času. Liturgie je něco, co se odehrává v čase, ale v čase naprosto jinak nazíraném, než jak je běžné v našem západním pozitivisticko-

kritickém vnímání. Každá historizující práce, která se zabývá náboženskými elementy, se tedy musí nějak vyrovnat s tím, že elementy reflektuje a popisuje zcela jinak, než jak jsou nahlíženy v příslušné náboženské společnosti.

V této práci se snažím nejen o zpracování dosažitelné literatury týkající se bezprostředně arménské církve, ale i o její reflexi vzhledem k současné liturgické praxi Arménské apoštolské církve, která se samozřejmě liší od místa k místu. Je možné rozlišit tři základní formy, jak je nebo má být uskutečňováno liturgické dění v současné arménské církvi. Jsou jimi: oficiální předpis liturgie arménské církve, zaznamenaný v liturgické knize *Maštoc*; liturgická praxe na území Arménské republiky (strávila jsem tam zimní semestr 2004/2005) a liturgická praxe v diaspoře (kterou by bylo třeba dále rozčleňovat, na praxi diaspory v Evropě – ve vídeňské arménské komunitě jsem se pohybovala v letním semestru 2005/2006; v USA a na východě, tím myslím v Turecku, Sýrii, Izraelu, Iránu, ad.). Jedním z nejcennějších zdrojů informací mi byl arcibiskup Arménské apoštolské církve spravující střední Evropu a Švédsko pan Dr. Mesrob Krikorian, honorární profesor vídeňské univerzity.

Úvodem bych chtěla ještě předestřít postup mé práce, co se týče přepisu arménských slov a jmen a jejich překladu. V případě jmen na prvním místě uvádím přepis arménského jména latinkou, na druhém místě pak jeho český ekvivalent, pokud existuje (například *Grigor Lusavorič*, Řehoř Osvětitel). Další arménská slova (názvy jednotlivých částí mše, speciálních úkonů, funkcí, ad.) stojí v textu v kurzívě před nebo za svým českým překladem, či ekvivalentem (například *matal*, zvířecí oběť).

Použití územních názvů pro označení oblasti Arménie je mnohdy velmi sporné. Pojmenování malá Arménie používám pro území ležící na západ od Eufratu, které bylo římskou (byzantskou) provincií a později součástí Osmanské říše. Velká Arménie je pak označení pro území kolem tří jezer (Van, Sevan a Urmia) na východ od Eufratu (v prvním století před naším letopočtem arménské království zasahovalo od Černého ke Kaspickému a dolů ke Středozemnímu moři), které bylo v prvních stoletích našeho letopočtu samostatné, později pod správou Persie (či Arabů), jeho západní hranice byla často posunována. Na území tohoto celku vznikala malá arménská království, popřípadě knížectví (království dynastie Bagratunjanovců). Kolem jezera Sevan se rozprostírá dnešní Arménská republika. Dalším zeměpisným a historickým pojmem, na který je nutné upozornit, je tak zvané kilikijské království, tedy arménské království na jihozápadě malé Arménie při pobřeží Středozemního moře, tedy na území středomořské

Kilikii. Ve spojitosti s oblastmi souvisejícími s Arménií se ještě může vyskytnout název východní, či západní Arménie. Někdy bývají tato označení zaměňována s termíny velká a malá Arménie. Východní arménština je jazykem užívaným v současné době na území Arménské republiky (tedy na části území bývalé velké Arménie, popřípadě východní Arménie). Západní arménština je jazykem arménské diaspory (původně Arménů sídlících v západní, malé Arménii, kteří se rozptýlili po celém světě).

Ve své práci, v překladu iniciační a s ní spojené liturgii Arménské apoštolské církve jsem po kontrole s arménským originálem citovala biblické pasáže podle Českého ekumenického překladu; zde citované biblické oddíly se zásadním způsobem od českého překladu neliší.

V závěru arménské iniciačního rituálu zaznívá modlitba:

Pane smiluj se, Pane smiluj se, Pane smiluj se.

Kriste, náš Bože, ochránce a naděje nás všech věřících, ochraňuj a drž své lidi a hlavně toto dítě pod stínem svého svatého kříže. Osvobod' nás od zla viditelného i neviditelného. Učiň si nás hodnými toho, abychom vzdávali slávu Tobě i Otci i Duchu svatému, nyní i na věky věků. Amen.

1. NÁSTIN DĚJIN CÍRKVE A ZEMĚ

Arménská apoštolská církev, její theologie, bohoslužba, liturgie a rituály, je pevně zakořeněna v dějinách arménského národa. Dodnes o ní lze mluvit jako o církvi arménského lidu, která hrála a hraje důležitou roli jak v rituálech běžného života, tak, viděno v širší perspektivě, byla a je důležitým formujícím národním pojátkem.

Jelikož je tedy vývoj arménské liturgie spjat s dějinami církve a dějiny církve s dějinami národními, nelze přejít historický kontext, který přetvářel národ i církev a ovlivňoval i liturgii, ve které (stejně jako v liturgii dalších starobylých církví) lze nalézt prvky, jejichž kořeny mají svůj původ pravděpodobně v bohoslužebných pořádcích církve prvních století.

Arménská apoštolská církev se řadí mezi tak zvané „starobylé východní (orientální) církve“. Toto označení pojmenovává skupinu církví, které se v průběhu 5. století oddělily od říšské církve, tedy od Konstantinopole. Vznik těchto církví a jejich následné odštěpení je výsledkem souhry mnoha okolností. Především šlo o tyto dva faktory: o faktor politický (církve a stát) a věroučný (v tomto případě hlavně spory christologické).

Většina těchto církví se snažila o nezávislost na strukturách říšské církve. Byly to církve, u nichž se pro jejich politickou či územní izolaci vyvinuly jiné bohaté zvyklosti, které se projeví nejen v bohoslužbě a theologii, ale i v lidové zbožnosti.

Na theologické rovině neshody vyvrcholily christologickými debatami na čtvrtém ekumenickém koncilu v Chalcedonu roku 451,² který jednal především o dvou Kristových přirozenostech a jejich vzájemném poměru. Většina starobylých církví se k tomuto vyznání nepřipojila, a proto byla říšskou církví prohlášena za schizmatickou.³

1.1. Přijetí křesťanství

O křesťanství na arménském území nelze samozřejmě hovořit až od pátého století, kdy došlo k odštěpení arménské církve. Roku 59 po Kristu pravděpodobně za

² Ekumenický koncil v Chalcedonu (451), v pořadí čtvrtý všeobecně (tzn. západní i východní církvi) uznávaný koncil se zabýval především spory v učení o dvou Kristových přirozenostech (božské a lidské). Koncil přijal věroučný list papeže Lva I. Římského, ve kterém byla shrnuta západní theologie a jímž nabídl také řešení pro východní církve. V osobě Krista vedle sebe existují bez promíšení dvě přirozenosti (lidská a božská), které mají oddělené způsoby působení, ale jednají společně a na základě jednoty osoby se uskutečňuje také výměna vlastností. (Srov. LOHSE, B. *Epochy dějin dogmatu*. 1. vyd. Jihlava: Mlýn, 2003, s. 74-75.)

³ FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*. 2. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1998, s. 45-46.

římské pomoci sjednotil Trdat⁴ (zakladatel dynastie Aršakovců, která vládla až do roku 428) pod svou vládou některá z knížectví na území velké Arménie; tak byl položen základ pro větší politicky stabilnější státní útvar. Za vlády Aršakovců nastaly v arménských dějinách podstatné změny, z nichž jistě největší představovalo přijetí křesťanství.

Podle tradice přinesli křesťanství na území Arménie apoštolé Tadeáš a Bartoloměj.⁵ I zde byla křesťanská misie svázána s mučednictvím a její průběh dokumentuje celá řada legend. První arménští křesťané jsou dodnes ctěni jako národní světci a patroni (např. sv. Hripsimé⁶ a sv. Gajané, sv. *Grigor Lusavorič*, Řehoř Osvětitel ad.).

Podle legendy byl sv. Grigor Lusavorič pro svou víru vhozen do jámy s jedovatými hady na Chor-Virapu;⁷ zde strávil čtrnáct let. Za pronásledování křesťanů byl národ stižen božím trestem, lidé umírali a smrtelně onemocněl i král Trdat IV. Královi sestře bylo ve snu zjeveno, že pouze Grigorovo propuštění může zachránit krále i národ. Král i lidé se skutečně uzdravili. Trdat IV. přijal křest a vyhlásil roku 301 křesťanství státním náboženstvím. Mučedníci byli řádně pochováni, Grigor vysvěcen biskupem a pohanské svatyně přestavěny na křesťanské chrámy. Podle této tradice, reprezentované arménskými i některými staršími evropskými historiografy, došlo k přijetí křesťanství v Arménii roku 301 po Kristu.⁸

⁴ Později jako první z dynastie Aršakovců Trdat I.

⁵ Hrob apoštola Tadeáše, pro východní církve významné poutní místo, se nachází v provincii Maku, která leží na území dnešního Iránu. Apoštol Bartoloměj byl podle legendy pohřben někde v okolí Baskaly (na území dnešního Turecka); jeho údajný hrob byl však zničen za první světové války.

⁶ Hripsimé byla vnučkou (podle jiné legendy neteří) manželky římského císaře Claudia. Legendy shodně vypráví, že se uchýlila do jednoho z římských klášterů, kde ji v křesťanské víře vychovávala abatyše Gajané. Hripsimé byla prý tak krásná, že okouzila i císaře Diokleciána, který ji chtěl přes její odmítní pojmout za manželku. Aby předešla krutému trestu, uprchla spolu se svými sedmdesáti družkami do svatého města, odtud je zjeví se boží matka poslala do Edessy a dále na území Arménie. Ženy se po dlouhou dobu skrývaly v horách nedaleko arménského královského města. Gajané a Hripsimé spolu s třiceti sedmi dalšími družkami sestoupily do města, aby sobě našly nějakou obživu. Arménský král Trdat si na projížďce městem všiml krásné Hripsimé a stejně jako císař Dioklecián ji chtěl pojmout za manželku. Ona však i jej odmítla. Nato byla mučena a popravena a s ní i její družky. Již koncem čtvrtého století se rozšířil kult Hripsimé a její družky Gajané; mnohé z kostelů arménské církve jsou zasvěceny právě sv. Hripsimé nebo sv. Gajané.

⁷ Chor-virap, místo ležící asi 30 km východně od Jerevanu, dnes klášterní komplex, významné poutní místo.

⁸ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 29-30.

Sv. Grigor Lusavorič, sám synovec Trdata IV., byl vzděláván v Cesareji a byl tedy odchovancem kappadocké theologie.⁹ Kappadocká církev se stala mateřskou církví arménské a v následujících letech ovlivňovala arménskou teologii výchovou jejího bohosloveckého dorostu i církevně-správní jurisdikcí.¹⁰

Přijetí křesťanství je však nutné posuzovat vzhledem k dějinnému kontextu. Shoda panuje v tvrzení, že christianizace arménského národa představovala klíčový mezník národní historie (a identity). Zavedení křesťanství znamenalo samozřejmě vytvoření nových institucí, nové uspořádání společnosti, jejích vnitřních i vnějších vztahů.

Přijetí křesťanství se uskutečnilo na přelomu třetího a čtvrtého století. Trdata IV. na arménský trůn dosadil císař Dioklecián.¹¹ Aršakovská Arménie byla v této době tedy pravděpodobně vazalem římské říše, i když zároveň stála také ze strany Persie pod silným tlakem, který vedl k emigrační vlně na západ. I Trdat IV. byl nucen uchýlit se na určité období do Kappadokie. (Zde lze také hledat příčinu orientace arménské církve na kappadockou teologii.) Můžeme se proto domnívat, že král Trdat IV. byl prořímsky orientován. Tuto domněnku podporuje i krevní msta, kterou Trdat musel vykonat na perské dynastii Sasánovců;¹² ta pak vedla k politickému konfliktu s Persií. Doba ani situace Trdatovi nedovolily, aby nebyl ve věcech náboženské orientace loajální k Římu. Není tedy pravděpodobné, že by přijal křesťanské učení ještě před Diokleciánovým odstoupením (tj. před rokem 305).¹³

⁹ Křesťanské společenství v Kappadokie se stalo mateřskou církví arménské církve. Kappadockou teologii ovlivnili především tak zvaní tři velcí Kappadočané (mladonicejší theologové); Basil Veliký (zemřel 379), cesarejský biskup, kappadocký metropolita; Řehoř z Nyssy (zemřel 394); Řehoř z Nazianzu (zemřel kolem 390). Byli silně ovlivněni teologií Origénovou. Kladli důraz na homoousios (soudstatnost) Otce a Syna; zavedli pojmy pro boží podstatu (ousia – esence, substance, podstata) a jednotlivé osoby (hypostasis – bytnost, přirozenost); rozlišovali funkce jednotlivých osob Trojice: Otec – otcovství, nezplozenost; Syn – synovství, zplozenost; Duch – posvěcující síla, posvěcení, vycházení. (Srov. LOHSE, B. *Epochy dějin dogmatu*. 1. vyd. Jihlava: Mlýn, 2003, s. 51-55.)

¹⁰ ORMANIAN, Malachia. *The Church of Armenia. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature, and Existing Condition*. 2. vyd. London : A. R. MOWBRAY and Co. Limited, 1955, s. 9.

¹¹ Gaius Aurelius Valeris Diocletianus (284 – 305) je znám jako pronásledovatel křesťanů, proslul reformou provinčního systému, stavbou pevností s vojenskými posádkami. Malá Arménie spadala po jeho provinční reformě do provincie Pontika, velká Arménie byla pravděpodobně samostatnou provincií, jejíž samosprávci byli dosazováni Římem. Mimo jiné vybudoval pevnost v Hizanu u Vanu.

¹² Dynastie Sasánovců, dynastie vládnoucí na území Persie od roku 226 po Kr. až do dobytí území Araby (634 – 651), vystřídala perské Aršakovce, část tohoto rodu ovládla na dlouho dobu arménské trůn.

¹³ REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. 1. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 127-128.

Přijetí křesťanství v Arménii lze zasadit do doby panování císaře Konstantina (306-337).¹⁴ Pravděpodobná konverse arménského národa mohla proběhnout až kolem roku 314.

Trdatův náboženský přestup byl nejspíše motivován politicky. Představoval snahu o zabezpečení trůnu i stability země, ve které se neustále zvyšoval počet přívrženců Persie, zvláště v řadách aristokracie.¹⁵ Podle Trdatovy politické koncepce měla církev nastoupit na místo arménské aristokracie, měla podporovat krále a jeho politiku. Zpočátku se skutečně jevilo spojení církve a koruny jako oboustranně prospěšné a vzájemné vztahy byly upevňovány i sňatky (čtvrté století).

Spolu se zestátněním křesťanství byly násilně zavedeny mnohé změny. Dosavadní náboženství (různé kultury s prvky římského, zoroastrického, kavkazského pohanského náboženství, ale i judaismu) měla být vytěsněna, jejich zvyklosti zakázány a přestoupení těchto zákazů krutě potlačováno. (Z pronásledovaných se stali pronásledovatelé.)

Zpočátku mělo křesťanství velkou opozici v aristokracii i mezi lidmi, která se projevovala mimo jiné vraždami církevních představitelů. Svobodně jej přijalo především řecky vzdělané obyvatelstvo. Teprve patriarchovi Nersesu I. (353-373) se podařilo vybudovat pevnou církevní organizaci, systém škol, špitálů, kostelů, klášterů.¹⁶

Změny spojené s přijetím křesťanství znamenaly zákaz uctívání jakýchkoli model.¹⁷

Oproti zoroastrismu,¹⁸ v němž bylo povoleno mnohoženství a příbuzenské sňatky v něm byly dokonce posvátné, křesťanství požadovalo monogamii, zdrženlivost

---

¹⁴ Roku 313 vydal císař Konstantin Edikt milánský, kterým povolil svobodné vyznávání křesťanství (ještě společně s Liciniem). 325 svolal první ekumenický koncil do Nikaje.

¹⁵ Roku 324 vtrhl Konstantin pod záminkou ochrany Peršany pronásledovaných křesťanů do Persie. (Srov. REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. 1. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 128.)

¹⁶ Ve čtvrtém století vzniklo sedm biskupství, v pátém století jich bylo již devatenáct a v šestém století osmadvacet.

¹⁷ Perským náboženství byl zoroastrismus, který naopak přikazoval například uctívání model.

¹⁸ Zoroastrismus (mazdaismus), perské náboženství (založené Zarathuštrou) s prvky indoárijských, babylonských a helénistických kultů bylo za dynastie Sasánovců (do roku 651) státním náboženstvím. S pádem Persie po vpádu Arabů roku 651 byli zpočátku zoroastriáni pronásledováni, což vyprovokovalo velkou vlnu emigrace do Indie (kde dodnes žije malá komunita zoroastriánů), ale i později s uvolněním protizoroastrických tendencí toto náboženství spíše upadalo. Zoroastrické učení je monoteistickou vírou (víra v jediného boha, kterým je Ahura Mazda – Bílý Pán) zahrnující dualistickou etiku, antropologii i kosmologii (protiklad dobra a zla, pravdy a lži atd.), lineární pojetí dějin, které jsou rozděleny do světových epoch, apokalyptickou eschatologii s tělesným vzkříšením mrtvých, vykupitelský mýtus s narozením z panny, posvátnost souhvězdí i přírodních živlů. Od doby vlády dynastie Achaimenovců existovaly chrámy, kde byl střežen posvátný oheň. Zoroastrismus měl vliv na tradice židokřesťanské, na gnosi i manicheismus.

a incest byl pro ně nepřijatelný. Místní synoda v Šahapivanu (444) odsoudila pokrevní manželství. Synoda v Parthavu označila polygamii za cizoložství.

Zoroastrismus spaloval mrtvé, křesťanství pohřbívalo zemřelé do země. Zásadnější spor představoval také zoroastrický zvyk vystavování mrtvých spojený s rituálním pláčem, trháním vlasů, červeným oděvem, který symbolizoval krvavou obět' (společné znaky se slavnostmi boha Dionysia).

Přijetí křesťanství vedlo nejen k zakazování tradic, ale mnohdy spíše k přeznačování starých pohanských zvyků, svátků, kultů a rituálů.¹⁹

Pro prosté obyvatelstvo byla důležitá ochrana proti zlému, a tak obrazy ohně a světla – typické pro zoroastrický dualismus – dostaly nový smysl a byly nadále používány jako ochrana proti zlým silám. (Např. hadi značili nejen zlo, které potkalo sv. Grigora v jámě, ale i moudrost.)

Tradiční pohřební hostina, pitky s Dionysiem, se staly hostinami s ženichem, Kristem; lovy spojené s hodováním symbolizovaly spasení.

Vznikl kult mučedníků. Pohřební koruna nasazovaná mrtvým byla přeznačena na mučednickou korunu.

Řada pohanských chrámů byla přebudována na křesťanské. Kněží byli převychováni a majetek dosavadních pohanských společenství byl převeden nově vzniklým křesťanským sborům.

Jako jedna z mála církví zachovala si arménská církev krvavé oběti až dodnes. Jde o jistý vliv perského náboženství, ale i o vliv židovství (na území Arménie sídlila početná židovská diaspora). Byly převzaty perské obětní zvyky, jen se místo starých zvířat obětovala mláďata.

Zavržení čarodějnictví, ochranu před démony a zlými silami připomínají například častá vyobrazení různých podob kříže, apotropaický uzol a motivy andělů; všechny tyto motivy jsou často vyobrazeny nad vchody kostelů a měly být ochranou pro kostel i věřící, kteří do něj přicházejí.

Arménští křesťané navazující na zoroastrické tradice byli mnohokrát nařčeni z pohanských praktik, pravděpodobně neprávem.

Brzy se podařilo zavést zpověď.

---

¹⁹ Starý perský zvyk vystavování mrtvých byl nahrazen tradicí uctívání relikvií a vystavování ostatků svatých např. sv. Jana Křtitele. (Srov. REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. 1. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 137.)

Církev neměla celibát,²⁰ jedním z vedlejších důvodů také bylo, že církevní úřady byly striktně dědičné.

S koncem pronásledování vymizel fenomén mučednictví, ale byl nahrazen fenoménem asketického stylu života.²¹

Církev sídlila především na venkově, arménští biskupové byli představiteli aristokratických rodů; původní záměr spojenectví církve a krále se však nakonec zcela nezdařil a církev se nejednou spojila s aristokracií proti králi a jeho politice.²²

1.2. Počátky rozpadu státu

Roku 363 Řím (a s ním také část Arménie) prohrál válku proti Persii. Řím musel ustoupit z nisibidské smlouvy (298/9),²³ jejíž uzavření znamenalo posílení římského vlivu v Arménii. Ustoupením z nisibidské smlouvy se Řím vzdal většiny arménského území ve prospěch Persie. Arménský král Aršak II. (350-367/8) byl svržen a Persie svěřila vládu Vahanu Mamikonjanovi a Meružanu Arcrunimu. Z jednou reformem byla postupná obnova zoroastrismu. Řím dosadil na zbylé arménském území svého křesťanský vychovaného krále Papa (asi 368 –374). Kolem roku 370 se římské říši podařilo dobýt velkou část ztraceného území zpět. Vrátil se také patriarcha Nerses I. Veliký, který byl králem Aršakem II., zastáncem ariánství, vypovězen ze země. Téměř všichni římské (již křesťanské) císaři do přelomu čtvrtého a pátého století stranili ariánství,²⁴ proto je logické, že i další, loajální arménští králové byli ariáni. Arménští patriarchové však tuto herezi striktně odmítali. Neshody s ariánskou vrchností (Pap byl také arián) neustaly a vyústily v zavraždění patriarchy Nersese I. Nestálá situace v zemi, sympatie k ariánství, vražda Nersese I., byly vedle dalších důležitými vnějšími faktory, které vedly k roztržce s kappadockou církví, k celkovému rozkladu Arménie a následně k dalšímu rozdělení Arménie roku 387 mezi Persii a Řím. Po tomto aktu se udržela jen dvě malá arménská království (králové Aršak III., 378-390; Chosrov IV., 384-389.). Po

²⁰ V arménské církvi i přes velký theologický vliv syrské církve nebyl zpočátku praktikován celibát. Křesť v syrské církvi ve třetím století vedl až ke zřeknutí se sexuální aktivity.

²¹ V arménštině se vyskytují dvě označení pro mučedníka *vkaj* (mučedník, hrdina s politickým rozměrem) a *nahatak* (hrdina s vojenským rozměrem).

²² REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. 1. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 131-139.

²³ Smlouva uzavřená v letech 298/299 mezi Persií a Římem po porážce perského krále Narsése císařem Galeriem. Smlouva obnovila a rozšířila římský vliv na východní hranici římské říše. Římská říše získala vliv nad velkou částí arménského území, Trdat IV. byl ustanoven králem velké Arménie.

²⁴ Ariáni, stoupenci kněze Areia (odpůrce Athanasia), heretické hnutí, které vyznávalo, že Kristus je Bohu Otci jen podobný, tedy zavrhovalo učení o soupodstatnosti Otce a Syna. Navzdory odsouzení ariánského učení během prvního ekumenického koncilu v Nikaji roku 325 si ariáni podrželi značný vliv, zvláště za císaře Konstantina.

smrti Aršaka III. se jeho území stalo římskou provincií a Chosrov IV., který byl udán za intriky s Římem, byl Peršany deportován a jeho území bylo připojeno k Persii.²⁵

Na přelomu čtvrtého a pátého století (kolem roku 406) sestavil mnich Mesrob Maštoc arménskou abecedu.²⁶ Posléze pak z pověření krále Vramšapuha a katolika Sahaka (387-439) přeložil Bibli do arménského jazyka. Jeho překlad vycházel ze syrských textů. V letech 431/2 vznikl další překlad Bible do arménského jazyka, který byl pořízen ze Septuaginty a původních řeckých textů. V pátém století byla do arménštiny přeložena i řada theologických, popř. filosofických děl a začala vznikat především nábožensky motivovaná národní literatura.²⁷

Po roce 428 (konec dynastie Aršakovců Artašesem IV.) se Arménie nacházela pod perskou nadvládou, tedy pod politickým a náboženským tlakem. Kvůli neustálým bojům se koncili v Chalcedonu roku 451 zúčastnili jen představitelé arménské církve z území, které bylo součástí římské říše. Usnesení chalcedonského concilu byla oficiálně odmítnuta roku 552/3 a 555 národní synodou ve Dvinu. Po té byla zavržena ještě několikrát v reakci na snahy strany říšské církve o kompromis s „odpadlickými“ církvemi. Roku 484 uznala Persie křesťanství jako arménské státní náboženství.

V pátém století musela arménská církev čelit nejen rozkladu státu, ale i mnoha herezím (ariáni, mesaliáni), nátlakům říšské církve, učením okolních „odpadlických“ církví (syrští nestoriáni) a perskému náboženství.²⁸

V letech 301 (314) - 555 se arménská církev etablovala a vytvořila pevnou a nezávislou organizaci.

---

²⁵ REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. 1. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 147-151.

²⁶ Nejprve se pro přepis arménského jazyka používalo klínové písmo, pak v době Tigrana Velikého byla arménština přepisována řeckým, syrským nebo íránským písmem. Arménské písmo nejspíše prošlo několika redakcemi. Konečnou redakci provedl mnich Mesrob Maštoc, který snad k abecedě přidal jeden znak, a tak stará arménská abeceda začínala znakem pro *a* (*Astvac*, Bůh) a končila *k^h* (*K^hristos*). (Srov. KRIKORIAN, M. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte Theologie und Kultur*. Frankfurt am Main: Peterlang, 2002, s. 222.)

²⁷ KRIKORIAN, M. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte Theologie und Kultur*. Frankfurt am Main: Peterlang, 2002, s. 222.

²⁸ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 32-33.

1.3. Nadvláda Arabů a obnovené království

Od sedmého století musel křesťanský svět čelit prvním nájezdům Arabů. Arménie se pod jejich nadvládu dostala postupně v letech 641 - 644.²⁹ V devátém století nastalo politické i náboženské uvolnění. Roku 885 bylo Ašotem Bagratunjanem (885-890) vytvořeno na území bývalé římské arménské provincie království. Dynastie Bagratunjanovců uznaná Araby i Byzantskou říší vládla v Arménii až do roku 1045. V té době se rozšířila síť klášterů i kostelů (kostel sv. Kříže na ostrově Ahtamar na Vanu, katedrála v Ani).³⁰

Na konci šestého století se Gruzie stala byzantskou provincií. Do té doby uznávala rozhodnutí arménských katolíků jako platná pro křesťany na Kavkaze. Pod vlivem byzantské církve však odmítla politické i církevní vztahy s arménskou církví a přijala učení chalcedonského koncilu.³¹

V šestém až sedmém století ohrožovala arménskou církev synkretická sekta paulikiánů. Tato sekta, původem z Malé Asie, spojila ve svém učení elementy arménské teologie se sociálními prvky. Ke vzniku a rozšíření sekty přispěl politický útlak a pronásledování pod nadvládou Arabů. Paulikiáni věřili v dualismus dobra a zla. Zlo tvořilo materiální svět, dobro bylo stvořeno Pánem nebes. Věřili v čistý spirituální život a odmítali tělesné vzkříšení. Hlásali boj proti všemu světskému. Uznávali trojjediného Boha – Otce, Syna (zjeveného lidem ve spirituálním těle) i Ducha svatého. Odmítali všechny materiální symboly (kříž, obraz, olej, vodu), Starý zákon, z Nového Zákona přijali jen Lukášovo evangelium a Pavlovy epištoly. Žili mnišským, asketickým životem. Tato sekta byla Armény odsouzena roku 719 na synodě ve Dvinu (katholikos Jan III. z Odzunu, 717/8-728/9). V devátém století, kdy se její vliv rozšířil, se stala pro Byzantskou říši politicky nebezpečnou, a proto byli její členové vysídleni do Bulharska a Srbska, kde z ní pravděpodobně později vznikla sekta bogomilů.³²

²⁹ ŠAHINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*. Praha: Karolinum, 2001, s. 200.

³⁰ Tato poklidná doba dala vzniknout mnoha náboženským cílům. Mnohé z hymnů této doby jsou dodnes zařazeny do liturgie arménské církve. Například kněz *Grigor Narekaci*, Řehoř z Nareku (desáté století) složil mnoho mysticky inspirovaných děl, jeho hymny a modlitby – *Knihy nářků*, *Knihy ód*. Stejně tak modlitby katolíka Komitase (615-628). Kněz Stefanos ze Sjuniku psal filosofická, exegetická a gramatická díla.

³¹ ORMANIAN, Malachia. *The Church of Armenia. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature, and Existing Condition*. 2. vyd. London : A. R. MOWBRAY and Co. Limited, 1955, s. 32.

³² Srov. stoupenci Markiona. REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. 1. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 203-205.

1.4. Kilikijská éra

Od roku 1045 po dobytí samostatného arménského království dynastie Bagratinjanovců Byzantskou říší došlo vlivem politického i náboženského tlaku k emigraci na západ, do středomořské Kilikie. Do kilikijského města Sis bylo přeneseno i sídlo arménské církve. Roku 1080 tu kníže Ruben založil knížectví. Kilikijské knížectví se roku 1198 stalo korunovací Levona II. (1187-1198) královstvím. Roku 1375 bylo hlavní město Sis dobyto mameluckými kmeny a království vyvráceno. Arméni se postupně vraceli zpět, tedy na území bývalé římské provincie.

Kilikijské království a s ním i církve ohrožovaly dva vnější faktory: východní ortodoxie a západní křižácké výpravy. Paradoxně však právě tyto dvě okolnosti pomohly po dvě stě let království zachovat. Z doby kilikijského království pocházejí prvky západního křesťanství v arménské zbožnosti. Arméni spoléhali na západní pomoc při obnovování státu, ale Řím trval na dohodě v otázkách dogmatických, jurisdikčních a liturgických.

Na počátku čtrnáctého století byly do Orientu vyslány misie řádů františkánů (Kilikie, severní Arménie a Gruzie) a dominikánů (velká Arménie a Persie). Jedním z důsledků misie byl fakt, že arménská církev začala dbát na výchovu svých duchovních, na jasné formulování svého theologického profilu, na vymezení proti ostatním církvím. Vznikaly nové theologické semináře - na jihu dnešní Arménie v glatzorském a tathevském klášteře, na severu v klášterech Haľbat a Sanahin.³³

Sídla arménské církve v období 301 - 1375: Ečmiadzin, Dvin (485-898), za katolika Jana z Draskanakertu přeloženo do Toravanku (898-929) a Aľtamaru (do 946), poté do Arginy a Ani (946-1044-1062), Dzamndav (1062-1105), Šuľr (1105-1125), Dzovk nebo Tluk (1125-1147), Hromkla (1147-1292), Sis (1292-1441). Roku 1441 byl stolec katolika přemístěn ze Sis zpět do Ečmiadzinu. Posledním katolikem v Sis byl Grigor Mussabegjan, který přesídlení odmítl. Prvním katolikem nové ečmiadzinské periody byl Kyrakos z Virapu (1441-1443). Roku 1446 byl v Kilikii ustanoven nový katolikos Karapet z Eudokie. Od roku 1446 je v Kilikii sídlo druhého katolikosátu Arménské apoštolské církve s jurisdikcí pro Armény ve Středomoří. Za

³³ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 37.

první světové války, za genocidy Arménů na území Turecka, byl kilikijský katolikosát přemístěn do Sýrie. V současné době sídlí v Antelias v Libanonu. Má vnitřní autonomii, ale všechny důležité otázky teologie, disciplíny, morálky jsou řešeny jen v Ečmiadzinu.³⁴

1.5. Nadvláda islámu

Roku 1453 bylo území bývalé římské provincie, tak zvané západní Arménie, dobyté osmanskými Seldžuky; východní Arménie byla v té době perskou provincií. Pro udržení říše se Osmané snažili o náboženskou rovnováhu mezi křesťanskými národy a islámem. Arménům (národu i církvi) se oproti jiným národům dostalo mnoho práv a privilegií, byli uznáváni jako *millet-i sadika* věrný národ. V šestnáctém století byl také založen arménský patriarchát v Konstantinopoli.

V průběhu devatenáctého století a především nástupem sultána Abdula Hamida II. (1876-1909) se změnila politika Osmanské říše (etnické, politické, náboženské čistky). Mezi lety 1894-1896 byly v Osmanské říši zavražděny tisíce Arménů (tzv. první arménská genocida).

Tato politika pokračovala i po svržení sultánského režimu Mladoturky roku 1908. 24. 4. 1915 byla v Istanbulu zadržena arménská inteligence a následně byla odvečena do Anatolie. Tím začala druhá genocida arménského obyvatelstva, při které zemřelo přibližně 70 procent arménského obyvatelstva žijícího na území Osmanské říše.³⁵

Východní Arménie setrvala pod nadvládou Persie, také zde docházelo k přesídlování, k potlačování náboženské a národní svobody. Ale země, díky politickému rozkladu Persie, měla určitou samostatnost. Na jejím území se nacházel Ečmiadzin, sídlo arménské církve. Církev, ač omezována, se snažila udržovat a zachovávat náboženské obřady.

Obě části Arménie vysílaly svá poselství s prosbou o pomoc do Říma, Rakousko-Uherska (od této doby existuje arménská diaspora na území Rakouska),

---

³⁴ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 37-38.

³⁵ ORMANIAN, Malachia. *The Church of Armenia. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature, and Existing Condition*. 2. vyd. London : A. R. MOWBRAY and Co. Limited, 1955, s. 76.

Ruska již od sedmnáctého století. Roku 1826/7 v rusko-perské válce vybojovali Rusové velkou část východní Arménie a připojili ji k carskému Rusku. Roku 1920 byla po rusko-turecké válce vyhlášena Arménská svazová republika.³⁶

1.6. Církev za Sovětského svazu

V prosinci roku 1920, těsně po vzniku svazové republiky Arménie, proběhlo zestátnění majetku, církev přišla o většinu svých statků. Arménská církev v čele s katolikiem Geworg V.³⁷ (katolikiem v letech 1911-1930) nevyvinula proti odebrání majetku žádný odpor a na rozdíl od ruské a gruzínské církve se tak vyhnula konfliktům se státní mocí.

Ještě roku 1917 uvádějí ečmiadzinské soupisy majetku, že ke klášteru patří theologický seminář Geworgjan, knihovna, museum, tiskárna, dům pro hosty, katedrála, kostely sv. Hiripsimé, sv. Gajané, Zvarthonoc a Šoľakath. V letech 1920-21 byly seminář a tiskárna zrušeny, z musea se stal vědecko-kulturní institut a kostel Zvarthnoc ze sedmého století byl přebudován na státní museum. Roku 1928 byly zabrány pozemky ečmiadzinského kláštera.

Sovětská vláda zesílila ideologický boj proti církvi a náboženství. Roku 1928 začal v Arménii vycházet časopis *Anastvac (Bezbožník)* a v Jerevanu byl otevřen protináboženský seminář, který organizoval osvětové přednášky a rozdával propagační literaturu.

Církev se musela vymezovat proti nově vznikajícím náboženským hnutím obrody, která hlásala návrat církve zpět k prvotní církvi: obnovu prostého křesťanského života; zrušení celibátu a svlečení kněžského roucha; zavedení moderní řeči do bohoslužeb. Organizovala náboženské kurzy, přednášky, podporovala vzdělávání. Vydávala noviny, náboženské knihy, kázání. V sovětském Rusku vznikla skupina *Živá církev* vedená knězem Alexandrem Vedenským. Podobné hnutí *Bratrstvo svobodné církve* se roku 1925 vytvořilo v Gruzii a ovlivňovalo i arménskou církev. Tyto skupiny byly sovětskou vládou trpěny, jelikož rozvracely církev a její organizaci.

---

³⁶ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 43.

³⁷ Byl zvolen 13. 12. 1911 katolikiem všech Arménů jako nástupce Mathea Ismirljana.

Reakcí na tuto „reformaci“ byla realizace několika reforem v Arménské apoštolské církvi. Došlo k zvýšení počtu dní, ve kterých se mohly konat církevní svatby; k uznání civilního rozvodu; k akceptaci gregoriánského kalendáře; k povolení používání varhan v kostele; ovdovělý kněz se mohl znovu oženit. Katholikos Geworg V., *vštalí katholikos*, trpící *katholikos*, zemřel roku 1930.

10. 11. 1932 byl nejvyšší duchovní radou zvolen nový *katholikos* Khoren I. Roku 1937 předložil svůj reformní plán (encyklika č. 417), který však již nezrealizoval, jelikož roku 1938 zemřel.³⁸ Roku 1934 poskytl interview moskevskému korespondentovi *New York Times* o situaci arménské církve v Sovětském svazu. Khoren I. projevil Sovětům vděčnost za pokoj, jistotu a pomoc, které Arménii nabídli při obnovování samostatné vlasti. Ale zdůraznil i neúnosnost situace, ve které se církev nacházela před a na počátku Stalinovy vlády.³⁹ Na konci 30. let 20. století bylo uvězněno mnoho kněží, uzavřena řada kostelů, církevní obce rozpuštěny a bylo zakázáno jakékoli shromažďování. Roku 1936 začaly také v Arménii brutální čistky vykonávané Stalinovými agenty.⁴⁰

Církev pracovala ve skrytu a jen velmi omezeně. Během druhé světové války, kdy církev neměla *katholika*, stanuli v jejím čele gruzínský arcibiskup Geworg Čorekjan⁴¹ a *vardapet* Matheos Adjemjan.⁴²

³⁸ Je mnoho dohadů, jak zemřel (mohl být i zabit), ale nejpravděpodobnější je, že dostal srdeční záchvat. Jednou z příčin jeho smrti mohlo být i to, že se ečmiadzinský klášter dostal do finančních problémů. Byly mu vládou vyměřeny velmi vysoké daně (40 000 rublů), které církev nebyla schopna zaplatit. Na základě dluhů u státu byl postupně konfiskován majetek ečmiadzinského kláštera. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 46.)

³⁹ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 45-47.

⁴⁰ Například v únoru 1938 zemřel v jerevanském vězení přední arménský básník Jeliše Čarenc.

⁴¹ Geworg VI. byl roku 1913 vysvěcen na celibátního kněze, v dubnu 1917 přijal biskupské svěcení a asi tři roky byl předsedou finanční rady arménské církve. Roku 1922 byl zvolen biskupem gruzínské diecéze a roku 1925 jejím arcibiskupem. Od 1927 zastával úřad člena nejvyšší duchovenské rady. Roku 1936 byl ustanoven správcem církve (*Locum Tenens*) *katholikiem* Khorenem I. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 49.)

⁴² *Vardapet* Matheos Adjemjan se narodil ve Vanu roku 1879, studoval v tamní škole a stal se učitelem. Roku 1917 přijal jáhenské svěcení a o rok později se stal celibátním knězem kláštera Athamar. Roku 1919 přišel do Ečmiadzinu a spravoval okolní farnosti, poté spravoval pět let arménskou diecézi v Rusku. Roku 1926 se vrátil zpět do Arménie a stal se opatem kláštera svatého Geřarda. Od roku 1929 do konce druhé světové války pracoval v Ečmiadzinu. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 47.)

Od konce druhé světové války byla náboženská politika Sovětského svazu tolerantnější. Arcibiskupu Geworgovi se roku 1945 podařilo uspořádat volbu nového katolika všech Arménů. Zástupci kléru i laiků z Arménie i diaspory zvolili v Ečmiadzinu arcibiskupa Geworga novým katolikem Geworgem VI. (1945-1954).⁴³ Během svého devítiletého pontifikátu (1945-1954) vysvětil nové kněze, biskupy, arcibiskupy, obnovil ečmiadzinský theologický seminář, přeorganizoval diecéze v Arménii a v dalších sovětských republikách, začal vydávat noviny *Ečmiadzin* a církevní kalendář, zrenovoval ečmiadzinské kostely, obnovil vztahy s ruskou a gruzínskou pravoslavnou církví. Geworg VI. zemřel 9. 5. 1954.

30. 9. 1955 byl národně-církevním shromážděním zvolen katolikem všech Arménů Vasgen I., biskup rumunsko-bulharské diecéze.⁴⁴

Katolické Geworg V. a Khoren I. bojovali za holou existenci arménské církve. Geworg VI. ji začal oživovat, Vasgen I. pak pokračoval v obnově.

Od roku 1926 nebylo konáno svěcení svatého oleje (křížma). Zvyk pomazání svatým olejem pochází z doby již před čtvrtým stoletím. Arménský svatý olej je směsí olejů čtyřiceti tří vonných bylin. Křížmo je obvykle jednou za sedm let na svatodušní svátky posvěcováno katolikem. Roku 1955 posvětil Vasgen I. po téměř třiceti letech za asistence dvanácti biskupů svatý olej.

Roku 1956 se konala volba nového katolika kilikijského katolikosátu, kterým se stal Zareh I.⁴⁵

Vasgen I. si vysloužil titul *Šinarar*, stavitel, jelikož přispěl k rekonstrukci nejen mnoha církevních staveb, ale i k pozvolné rekonstrukci církve vůbec, k rekonstrukci

---

⁴³ Volební shromáždění tvořilo 18 kleriků a 59 laiků z diecézí SSSR, 16 kleriků a 28 laiků z diaspory (Sýrie, Libanon, Egypt, Palestina, Irák, Turecko, Persie, Řecko, Bulharsko, Rumunsko, Anglie, Francie, USA a Jižní Amerika), katolikos z Antelias Garegin I. Jovsephjan, patriarcha jeruzalémský Kyril. Účastnili se ho i například spisovatel Avetik Isahakjan, malíř Martiros Sarjan, a další. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 48.)

⁴⁴ Vasgen I. se narodil se 20. 9. 1908 jako Lewon Karapet v Bukurešti. Vystudoval pedagogiku a psychologii v Bukurešti a od 1929 byl pomocným učitelem v arménské farní škole. Poté vystudoval teologii. Roku 1943 byl vysvěcen na celibátního kněze biskupem Karapetem v Aténách a vrátil se do Bulharska. Roku 1951 přijal od katolika Geworga VI. Biskupské svěcení a poté byl zvolen biskupem bulharsko-rumunské diecéze. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 50.)

⁴⁵ BOZOJAN, Azat. *Zur Geschichte und gegenwärtigen Situation der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In RENHART, Erich und DUM-TRAGÜT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 20.

vztahů s diasporou i s okolními církvemi. Podporoval kulturně-náboženské aktivity – vydávání časopisu *Ečmiadzin*, kalendáře, theologické a filosofické literatury. Obnovil tiskárnu v Ečmiadzinu. Roku 1956 inicioval převod Bible ze staré arménštiny, grabaru do moderní arménštiny, ašcharabaru. Rozvíjel ekumenické vztahy. Arménská církev je od roku 1964 členkou Světové rady církví.⁴⁶ Církev měla nedostatek kněží. Theologický seminář byl sice obnoven již za Geworga VI., ale jen několik studentů přijímalo po jeho ukončení kněžské svěcení. Roku 1995 byl zvolen katolikem kilikijského katolikosátu Aram I., který zastává tento úřad do současnosti.⁴⁷ Katholikos Vasgen I. zemřel roku 1995.⁴⁸

1.7. Situace dnes

Roku 1996 byl katolikem všech Arménů zvolen kilikijský katolikos Garegin (1996-1999). Garegin I. právě díky svému spojení s diasporou prohloubil velmi důležité vztahy s arménskou církví mimo Arménii. Diaspora dnes značným dílem finančně podporuje církev na území Arménské republiky. Mnohá theologická literatura je vydávána například v Antelias. Diasporní církev v Asii, Evropě i Americe fungovala v průběhu dvacátého století po druhé světové válce bez větších obtíží, možná i proto lze říci, že díky nepřerušené náboženské tradici je diasporní církev konzervativnější, drží se starých tradic. V šedesátých a devadesátých letech minulého století přistoupil Ečmiadzinský katolikosát k liturgickým reformám, při kterých došlo k přizpůsobení se jejich účastníkovi, především ke zkrácení obřadů – zkrátily se anebo zcela vypustily některé hymny, modlitby i úkony kněze.

Za Garegina I. došlo k obnově církevní sítě. V Jerevanu byly postaveny nové kostely, jelikož jich za dob Sovětského svazu byla většina zničena. Na Jerevanské univerzitě vznikla nová theologická fakulta. Na školách se opět začalo vyučovat

---

⁴⁶ Světová rada církví, hnutí vytvořené sjednocením „Faith and Order“ a „Life and Work“ (vznikly v protestantských kruzích v první třetině 20. století) roku 1948 v Amsterdamu. „... je bratrským sdružením církví, vyznávajících podle Písma Pána Ježíše Krista za Boha a Spasitele a snažících se společně dostát svému společnému povolání k uctívání jediného Boha Otce, Syna a svatého Ducha.“ Viz upravený statut Konference světových církví v Dillí (1961).

⁴⁷ www.cathcil.org

⁴⁸ KRİKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 50-53.

náboženství. Došlo k restrukturalizaci diecézí na území Společenství nezávislých států.⁴⁹

Od roku 1999 nese titul katolika všech Arménů Garegin II. V současné době se církev potýká s problémy vlivu různých charismatických proudů, ale i jiných hnutí například Svědků Jehovových, Mormonů a dalších. Řeší finanční nedostatky. Ale i přes ně je církev jedním z mála garantů pravidelného a na arménské poměry dosti vysokého příjmu, proto se mnoho studentů teologie stává kněžími především z finančních důvodů.

K výročí 1700 let od přijetí křesťanství jako státního náboženství v Arménii byla v centru Jerevanu postavena nová katedrála zasvěcená patronu všech Arménů sv. Grigoru Lusavoriči.⁵⁰

---

⁴⁹ BOZOJAN, Azat. *Zur Geschichte und gegenwärtigen Situation der Armenisch-Apostolischen Kirche.* In RENHART, Erich und DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien.* Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 21.

⁵⁰ BOZOJAN, Azat. *Zur Geschichte und gegenwärtigen Situation der Armenisch-Apostolischen Kirche.* In RENHART, Erich und DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien.* Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 21-23.

2. ARMÉNSKÁ APOŠTOLSKÁ CÍRKEV

Roku 390 se církev na území Arménie stala samostatnou, autokefální.⁵¹

Důvodem jejího úplného oddělení od říšské církve byly spory mocenské a theologické, které vyvrcholily na efezském a chalcedonském koncilu v letech 431 a 451. Arménská synoda ve Vařaršapatu roku 491 podtrhla svůj theologický odklon; roku 506 a opětovně roku 552 synoda ve Dvinu odsoudila chalcedonské učení o dvou přirozenostech Krista. Tak se arménská církev zařadila do skupiny církví, které bývají označovány jako monofyzitské.⁵²

2.1. Organizace Arménské apoštolské církve

V Arménské apoštolské církvi jsou zahrnuty prvky zbožnosti a organizace církve lidové i církve v diaspoře. V současné době se k Arménské apoštolské církvi hlásí téměř osm milionů věřících z celého světa.⁵³ K Arménské katolické církvi se hlásí asi sto padesát tisíc věřících.⁵⁴

Arménská apoštolská církev má dnes dva katolikosáty⁵⁵ – v Ečmiadzinu, kde sídlí nejvyšší patriarcha a katolikos všech Arménů, a v Antelias (původně kilikijký Sis)⁵⁶ – a dva patriarcháty – v Jeruzalémě (1311)⁵⁷ a v Konstantinopoli (1461).⁵⁸

⁵¹ Katolikos Sahak Veliký přetrhl pouta s mateřskou církví v kappadocké Cesareji. Přesné důvody odloučení od mateřské církve nejsou známy, lze se domnívat, že příčinou tu byly vlivy politické – snaha o samostatnost; vlivy věroučné – theologický odklon. Je doloženo, že kappadocká církev kritizovala některé praktiky arménské církve (většinou šlo o přeznačené rituály a zvyky).

⁵² Rok 552 byl pro arménskou církev (a tedy i pro národ) natolik převratný, že se od něj začínají odvíjet nové dějiny církve i národa. K tomu odkazuje i fakt, že se od tohoto momentu počítá nový arménský letopočet. Arménský letopočet je uveden na všech starých rukopisech církevních i světských, dnes se používá již velmi zřídka.

⁵³ www.armenia.at. (Srov. GAMBER, Klaus. *Die Liturgie der Goten und der Armenier*. Regensburg: Fridrich Pustet, 1988, s. 48.)

⁵⁴ www.wikipedia.com.

⁵⁵ Pravděpodobně ve dvanáctém století byl z původního biskupství, vzniklého v polovině pátého století v oblasti kolem kláštera Ahvank, vytvořen tzv. ahvanský katolikosát. Toto území zasahovalo do tří politických celků, do státu Mazkutů, Lpinků a Bagasakanů, v šestém století k němu byla přičleněna ještě území Utik a Arcach (Karabach), dvě bývalé oblasti velké Arménie. Ahvanský katolikosát byl podřízen ečmiadzinskému katolikovi. Existoval do roku 1813, kdy byl ruskou vládou násilně restrukturalizován. Roku 1113 byl vysvěcen za katolika všech Arménů pouze dvacetiletý Grigor. S jeho volbou nesouhlasil altamarský biskup David Arcruni, který se na protest dal jmenovat katolikem. Vznikl tak tzv. altamarský katolikosát, který byl počátkem schizmatu arménské církve. Ve čtrnáctém století se katolikos Jakub ze Sis snažil o vyřešení schizmatu a připojení, sjednocení altamarského katolikosátu s arménskou církví, ale tyto pokusy se nezdařily. Až v osmáctém století uznal altamarský katolikosát primát ečmiadzinského katolika. Ale kvůli politickým sporům uvnitř katolikosátu v Altamaru byl roku 1895 zrušen a jeho diecéze dnes náleží pod jurisdikci konstantinopolského patriarchátu. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 97.)

Pod jurisdikci ečmiadzinského katolikosátu spadá 24 diecézí – v Arménské republice, Gruzii, Ázerbájdžánu, Rusku, Rumunsku, Bulharsku, Iráku, Indii, Austrálii, Egyptě, Rakousku, Francii, Velké Británii, USA, Kanadě, Argentíně, Brazílii, Turecku a v Izraeli.

Pod správu katolikosátu kilikijského patří 9 diecézí – v Libanonu, Sýrii, Iránu, Řecku a na Kypru.⁵⁹

Hierarchie na úrovni správního členění Arménské apoštolské církve vypadá takto: Na nejnižším stupni stojí farnost, kterou reprezentuje kněz a církevní rada složená z laiků. Kněz je vybírán církevní radou určité farnosti. Podobná rada existuje i na vyšších úrovních. Vyššími správními celky jsou diecéze, arcidiecéze, patriarchát a katolikosát. Také katolika volí církevní rada tvořená biskupy i laiky a církevní shromáždění, kam jsou delegováni vždy jeden kněz a jeden laik z každé diecéze.

Rituál svěcení kněží je převzat ze západní tradice. Nejnižší jáhenské svěcení stejně jako svěcení kněžské může vykonat pouze biskup. Pravomoc světit biskupy náleží pouze katolikovi. Katolika svěťí, pomazává křížmem sbor dvanácti biskupů.

Kromě výše zmíněných titulů existuje v Arménské apoštolské církvi ještě úřad *vardapeta*. Ke službě *vardapeta*, učitele církve, mohou být pověřeni kněží, kteří se zavázali k celibátu a byli vzděláni v některém z klášterních seminářů přímo pro nejvyšší

---

⁵⁶ V roce 1441 se navrátilo sídlo katolika z kilikijského Sis do Ečmiadzinu. Poslední kilikijský patriarcha *Grigor Mussabegjan* se odmítl přemístit do Arménie a zůstal v Sis. Prvním katolikos nové ečmiadzinské éry poprvé zdůraznil, že katolikos sídlící na stoličce svatého Grigora Lusavoriče, tedy v Ečmiadzinu, je katolikem všech Arménů. Existence kilikijského katolikosátu byla během doby více či méně problematická, ale nikdy nedošlo ke schizmatu. Po první světové válce ztratil kilikijský katolikosát téměř všechny diecéze, které patřily pod jeho jurisdikci (kromě Aleppa), a tak se kilikijský katolikos rozhodl přemístit do Sýrie (také z důvodů bezpečnosti) s tím, že katolikosát pravděpodobně zanikne, jelikož Sýrie a přilehlé oblasti spadaly pod jurisdikci jeruzalémského patriarchy. Ten však po dohodě s ečmiadzinským katolikem nabídl Sahaku Chabajanovi, poslednímu kilikijskému katolikovi, aby převzal správu nad Damaškem, Libanonem a Kyprem. Roku 1929 se sídlo malého kilikijského katolikosátu přemístilo do libanonského Antelia.

⁵⁷ Jeruzalémský patriarchát vznikl jako protipól sídla v Ałtamaru, které bylo založeno z politicko-náboženských důvodů ve dvanáctém století. Roku 1311, v době, kdy zástupci arménské církve v Kilikii vstoupili do unie s Římem, odmítl biskup Sarkis, správce jeruzalémské oblasti, usnesení místní synody v Sis a jmenoval se patriarchou Arménů a jiných nechalcedonských orientálců. (A zajistil si ochranu mameluckého sultána.) V Jeruzalémě se věrně dodržovala theologická i liturgická tradice arménské církve. Jako nejvyšší patriarcha a katolikos všech Arménů byl považován jedině ečmiadzinský katolikos. Na území jeruzalémského patriarchátu vznikla celá řada klášterů arménské církve.

⁵⁸ Arménský patriarchát v Konstantinopoli vznikl po pádu Byzance na popud osmanského sultána, který tím chtěl vytvořit jakousi protiváhu vůči řecké církvi i vůči ečmiadzinskému katolikosátu, který byl pod perskou správou. Nejprve byl spravován biskupem, v polovině 16. století byl jeho hlavou již jako nezávislý patriarcha všech Arménů v Osmanské říši ustanoven *vardapet Astvacatur*, dosavadní konstantinopolský biskup.

⁵⁹ www.armenia.at.

funkce (dnes jsou tyto semináře tři – v Ečmiadzinu, Jeruzalémě, Antelias). Toto pověření má čtyři nižší a deset vyšších stupňů.

Také jáhenské svěcení má několik stupňů: dveřník, lektor (předčítač z Písma), exorcista, subjáhen (v současné době má stejné pravomoci jako jáhen) a jáhen.⁶⁰

Kněží i jáhni mohou být ženatí, uzavření manželství po vysvěcení však není možné.⁶¹

Přehled jednotlivých správních úrovní a úřadů v Arménské apoštolské církvi⁶²

farnost	rada laiků	jáhen <i>sarkavag</i>	služba u oltáře	tento úřad může vykonávat i žena
		kněz <i>kahana</i>	slouží mši vede liturgii ne svátost svěcení	správa sboru
diecéze		biskup <i>episcopos</i>	viz výše i svátost svěcení světí katolika	správa diecéze úřad zastává vardapet
arcidiecéze		arcibiskup	vše viz výše	správa arcidiecéze vardapet
patriarchát		patriarcha <i>patriark</i>	vše viz výše	správa patriarchátu vardapet
katholikosát		katholikos ⁶³	vše viz výše světí křížmo	správa katholikosátu vardapet

2.2. Vztahy mezi jednotlivými správními jednotkami

Z hlediska správy a všech pravomocí příslušících danému úřadu mají všechny jednotky svou autonomii, která je navíc podtržena i diasporním charakterem církve.

⁶⁰ Srov. MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 58.

⁶¹ Ovdovělý kněz se může znovu oženit. Zavedeno Geworgem V. v letech 1921/1922.

⁶² Podle ORMANIAN, Malachia. *The Church of Armenia. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature, and Existing Condition*. 2. vyd. London : A. R. MOWBRAY and Co. Limited, 1955, s. 147.

⁶³ V počátcích stál v čele arménské církve metropolita sídlící ve Vataršapatu (pozdější Ečmiadzin), který spravoval církve na určitém území a měl primát nad všemi biskupy na tomto území. Byl ustanoven králem a posvěcen metropolitou v kappadocké Cesareji. Podle KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 86. obdržel již Grigor Lusavorič titul metropolita. Arménský metropolita odpovídal i za církevní dění v Gruzii (do šestého století) a v Albánii (do devatenáctého století), to znamená že byl po určitou dobu metropolitou pro křesťany na Kavkaze. Není známo, kdy přesně začal nejvyšší představitel arménské církve používat titul katholikos, ale již *Nerses Mecə*, Nerses Veliký (353–373) byl tímto titulem označován. Od dvanáctého století začala pozvolná migrace Arménů. Platnost titulu katholikos jako hlavy církve v Arménii (potažmo na Kavkaze) se rozšiřuje na představeného církve Arménů, kteří jsou rozptýleni po světě.

Například arcibiskup *Mesrob Krikorian*, sídlící ve Vídni, spravuje východní a střední Evropu a Švédsko. V některých evropských zemích nemají arménské komunity ani svého kněze.⁶⁴ Přibližně pět tisíc věřících Arménské apoštolské církve na území celého Rakouska spravují dva kněží a arcibiskup Krikorian.⁶⁵

V důležitých otázkách theologických, morálních a disciplinárních, které se (do)týkají celé arménské církve, je samozřejmě nejvyšší instancí a autoritou ečmiadzinský katolikos.

Mezi ečmiadzinským a kilikijským katolikem⁶⁶ panuje oficiálně od roku 1441 „mlčenlivá shoda“ občas přerušovaná řešením vyskytnuvších se nedorozumění a nesouhlasů.⁶⁷ V současné době, téměř po pětadvaceti letech (především politicky motivovaných) neshodách, se vztahy mezi oběma katoliky opět téměř znormalizovaly.

Jeruzalémský a konstantinopolský patriarchát⁶⁸ spadají pod jurisdikci ečmiadzinského katolika. (Ten světit jeruzalémské a konstantinopolské kněze na biskupy. Z Ečmiadzinu pochází i nově posvěcené svaté křížmo pro vykonávání svátostí.)⁶⁹

2.3. Vztah Arménské apoštolské církve k Arménské katolické církvi

K Arménské katolické církvi se hlásí asi sto padesát tisíc věřících žijících především na území Libanonu, Sýrie, Iráku, Iránu, Turecka, Egypta a samozřejmě malé množství arménských katolíků v Arménské republice, Evropě a Americe. Jsou spravováni patriarchou sídlícím toho času v libanonském Bzommaru, nedaleko Bejrútu. Církev užívá arménský ritus. Liturgickým jazykem je stará arménština, *grabar*.

⁶⁴ Pro Českou republiku a Maďarsko byl v nedávné době ustanoven kněz Arménské apoštolské církve sídlící v současné době Praze.

⁶⁵ Jeho práce se tedy na úrovni arcidiecéze omezuje především na řešení základních organizačních problémů. Na úrovni celorakouské se snaží, jak sám řekl, vykonávat spíše funkci koordinátora, který pomáhá právě přistěhovavším se Arménům najít bydlení, práci, základní zabezpečení.

⁶⁶ Katolikem všech Arménů je v současné době Garegin II.; kilikijským katolikem je Aram I.

⁶⁷ Neshody panovaly především za kilikijského katolika Meguergiče Kerfsciana (1871–1894, Sis) a Zareha Pajasljana (1956–1963, Antelias). Roku 1956 byl proti vůli ečmiadzinského katolika zvolen katolikem kilikijským Zareh Pajasljan. Jeho svěcení se odmítli zúčastnit téměř všichni arménští biskupové, vyjma dvou. Pro právoplatné vysvěcení je potřebí přítomnost minimálně tří biskupů. Proto byl ke svěcení přizván ještě jeden biskup syrsko-jakobitské církve. (Srov. KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 102 a 97.)

⁶⁸ Správcem jeruzalémského patriarchátu je arcibiskup Torkom Manoogian; post patriarchy patriarchátu se sídlem v Konstantinopoli zastává Garegin Kazarjian.

⁶⁹ Jeruzalémský a konstantinopolský patriarchát, stejně jako kilikijský katolikosát nijak neomezují hierarchii arménské církve. Naopak se snaží posilovat primát ečmiadzinského katolika. (Srov. KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 102.)

Současným patriarchou je od roku 1999 Nerses Petros XIX. Tarmuni.

První unie arménské církve se západní církví vznikla za doby kilikijského království a trvala od roku 1198 do roku 1375. Oficiálně byla prohlášena dekretem krále Lewona I. a papeže Innocenta III. (1198-1216), který uznal jako nejvyššího představitele arménské unionované církve katolika Grigora VI. (1195-1203). Tento dekret však většina arménského kléru (který spravoval perskou část Arménie) nikdy neuznala. Také postupně sílící vliv západní církve a přebírání mnohých jejích tradic odmítala většina arménské církve, takže tento první pokus o spojení skončil s úpadkem kilikijského království a jeho postupným zánikem způsobeným zvláště vpády Mameluků kolem roku 1375.

Roku 1439 byla na koncilu ve Florencii teoreticky obnovena unie s arménskou církví papežským dekretem *Exultate Deo*, avšak tento dekret nenabyl platnosti. Arménští biskupové spravující území perské části Arménie docílili toho, že bylo sídlo katolika přemístěno zpět do Ečmiadzinu a ten se stal opět duchovním centrem arménské církve. Tomu napomohl také fakt, že církev na území Kilikie prožívala vnitřní politicko-mocenskou krizi.⁷⁰

Silný vliv misie západní církve byl příčinou připojení částí mnohých východních církví k římskokatolické církvi. Roku 1740 na koncilu ve Florencii přistoupila i část arménské církve na připojení k římskokatolické církvi. Pravděpodobně roku 1742 ustanovil papež Benedikt XIV. patriarchát arménské katolické církve na Blízkém východě se sídlem v kilikijském Sis. Prvním patriarchou se stal biskup Abraham Ardzivian (Abraham Petros I.). Osmanská říše však kolem roku 1750 donutila arménské katolíky k přesídlení jejich patriarchy. Druhý patriarcha Arménské katolické církve, Petros II. Bzommar, již spravoval církev z libanonského Bzommaru (nedaleko Bejrútu). Na tomto místě sídlí patriarcha Arménské katolické církve i v současné době.

Do roku 1830, kdy došlo v Osmanské říši v mocenském převratu, který přinesl nábožensky tolerantnější politiku, podléhal paradoxně patriarcha Arménské katolické církve konstantinopolskému patriarchovi Arménské apoštolské církve. Roku 1867 byl již správně samostatný katolický patriarchát přemístěn do Konstantinopole, kde sídlil až

---

⁷⁰ S tím souvisí i vznik kilikijského katolikosátu a počátek rozdělení církve (Ize říci nejen organizačního) na pět v podstatě autonomních celků se sídly v Ałtamaru, Ečmiadzinu, Sis, Jeruzalémě a Konstantinopoli.

do roku 1928, kdy došlo k jeho reorganizaci a byl přemístěn, zpět do Libanonu, kde v té době žila početná arménská diaspora.⁷¹

Jediný původní klášter Arménské katolické církve se nachází v Bzommaru, při němž byl roku 1771 založen také seminář a velká knihovna. Za papeže Lva XIII. byl v Římě zřízen arménsko-katolický seminář.

V současné době pod správu Arménské katolické církve patří i řád Mechitaristů.

Vztahy mezi Arménskou katolickou a Arménskou apoštolskou církví byly do osamostatnění patriarchátu Arménské katolické církve velmi problematické. Nebylo neobvyklé, že docházelo (až do poloviny devatenáctého století) ze strany Arménské apoštolské církve i k pronásledování Arménů hlásících se ke katolické víře. Zásadním problémem bylo násilně ustanovené jurisdikční uspořádání na území Osmanské říše. Vztahy mezi Arménskou katolickou a Arménskou apoštolskou církví se stabilizovaly až ve dvacátém století. (Arménská apoštolská církev se velice výrazně podílí na spolupráci mezi jednotlivými církvemi.) Lze konstatovat, že od konce první světové války a ani po vzniku Arménské republiky se počet věřících hlásících se k Arménské katolické církvi nezvyšuje, spíše naopak.⁷²

2.4. Řád mechitaristů⁷³ a Arménská apoštolská církev

Arménský řád mechitaristů byl roku 1701 založen Mechitarem ze Sebasty⁷⁴ (1676-1749) v Konstantinopoli, kde existovala velká komunita Arménů. Jeho založení bylo zacíleno především k obnově, reformně stávající arménské církve, neusilovalo o rozdělení církve, či připojení k římskokatolické církvi, ale o jednotu církve.

Roku 1703 se Mechitar spolu s celým řádem usadil v peloponéském Methone (dnes Modon, Turecko) a nazval svoje společenstvo řádem svatého Antonína. O tři roky později nechal v Methone postavit kostel a klášter zasvěcený svatému Antonínu. Řád

⁷¹ Za druhé genocidy Arménů v Osmanské říši, bylo vyvražďeno asi 30 tisíc Arménů hlásících se k Arménské katolické církvi. (Srov. www.armenia.at.)

⁷² Trendem posledních let v souvislosti s velkou migrací Arménů z Arménské republiky je, že se na mnohých místech, kde neexistují farnosti Arménské apoštolské církve, hlásí Arméni, arménsko-apoštolská křesťané, k římskokatolické církvi.

⁷³ GSCHWANDTNER, Franz – GASTGEBER, Christian. *Die Ostkirchen in Wien*. Styria : Wien, 2004.

⁷⁴ Mechitar ze Sebasty, původním jménem Manuk, se narodil roku 1676 Petru Manuľjanovi. Roku 1691 vstoupil do kláštera Svatého kříže v Sebastě (dnes Sivas v Turecku). Tento arménský klášter patřil k části arménské církve, která byla označena za schizmatickou. Mechitar tu byl vysvěcen a také se tu seznámil, díky četným setkáním s jezuitskými misionáři, s učením římskokatolické církve. Rozhodl se, že tímto směrem by se měla ubírat obnova arménské církve. Roku 1696 přijal od římskokatolického biskupa v Adaně kněžské svěcení a začal s několika svými žáky propagovat učení římskokatolické církve. Získal mnohé stoupence z řad arménských věřících i kléru. Od roku 1697 začal působit v Konstantinopoli a roku 1701 tam spolu se svými přívrženci založil kongregaci. (Srov. <http://www.bautz.de/bbkl/m/mechitar.shtml>.)

byl však pro své sympatie k římskokatolické církvi pronásledován jak ze strany arménské církve, tak ze strany Osmanské říše.

Roku 1711 se řád svatého Antonína připojil k řádu benediktýnů a byl oficiálně uznán papežem Klementem XI. O dva roky později byl Mechitar ustanoven opatem, a tak vznikla Congregatio monastica Antonianorum Benedictinorum Armenorum. Roku 1715 uprchl Mechitar spolu se svými několika stoupenci do Benátek. A poté, co byl zničen klášter v Methone, ustanovila římskokatolická církev ostrov San Lazzaro sídlem této kongregace. Tam byl vybudován klášter, kde se vzdělávali misionáři, kteří byli vysíláni především na území Arménie. Při klášteře byla založena také tiskárna a nemocnice.

Roku 1749 zemřel Mechitar a novým opatem byl ustanoven Stefan Melkonian. Za jeho působení se začal řád vnitřně rozkládat (mocenské spory). A tak se část jeho mnišstva usadila v tehdy rakouském Terstu. Roku 1805 musel řád Terst opustit (tato oblast měla být připojena jako jedna z provincií k Napoleonově říši) a přesídlil do Vídně, kde jim císař František I. daroval dřívější kapucínský klášter. Klášter byl ve třicátých letech devatenáctého století přestavěn, byla v něm zřízena tiskárna a velká knihovna.

Řád se soustředil a soustřeďuje na studium orientálních jazyků a na studium Bible. Neustále rozšiřoval svou knihovnu, tiskl nové knihy, také založil filologický časopis *Handes Amsorja*.

V současné době patří řád mechitaristů k Arménské katolické církvi, jeho generálním opatem je Gregorios Manian. Má své kláštery v San Lazzaru, Vídni, Aleppu a Bejrútu.⁷⁵ V katolické církvi narážel řád dosti často na malé porozumění pro své ekumenické aktivity, naopak jeho spolupráce s Arménskou apoštolskou církví byla velmi aktivní. Mechitaristé byli vždy velice důležitým pojítkem mezi ortodoxí a katolickou tradicí a v tomto smyslu pracují dodnes.⁷⁶

---

⁷⁵ V roce 1992 založili mechitaristé farnost Arménské katolické církve na území Arménské republiky, v Gjumri. V samotné Arménské republice se k Arménské katolické církvi hlásí pouze asi 8 tisíc věřících. V současné době farnost v Gjumri spravuje biskup Nerses Nersessian (dříve v San Lazzaru). (Srov. www.Armenisch-apostolische-Kirche.html.)

⁷⁶ V současné době je zřejmé, že se řád nachází spíše v krizi a úpadku. Tiskárna při vídeňské mechitaristické komunitě byla zrušena a v klášteře momentálně sídlí poslední tři řádoví bratři. Knihovna (je velice zajímavá a bohatá, jsou v ní shromážděny téměř všechny knihy vtištěné v arménštině a téměř všechny knihy tématicky nějak související s Arménií) i klášterní muzeum jsou veřejnosti takřka uzavřeny.

3. LITURGIE ARMÉNSKÉ APOŠTOLSKÉ CÍRKVE⁷⁷

První ucelenější dokumenty zachycující podobu bohoslužebného pořádku Arménské apoštolské církve pocházejí z přelomu desátého a jedenáctého století. Jedněmi z nejstarších liturgických pořádků jsou vysvětlující návody Chosrova Velikého k liturgickým obřadům (972), později upravené arcibiskupem Nersesem z Lambron (1198).

V počátcích arménské církve byly liturgické řády převzaty z mateřské církve v Kappadokii. Používala se Jakubova liturgie, která byla záhy obohacována a doplňována. Po rozdělení Arménie mezi Římskou říši a Persii byla vytvořena jednodušší liturgická forma, jejímž jádrem se stala liturgie Basileova převzatá z Cesareje, obohacená některými modlitbami Jana Zlatoústého. Po odmítnutí učení chalcedonského koncilu byly jednotlivé liturgické texty pozměňovány v duchu konstituujícího se učení arménské církve.⁷⁸

3.1. Kořeny arménské liturgie

Arménie se, jak již bylo výše naznačeno, nacházela na křižovatce obchodních cest a politických zájmů Persie, Říma, později Byzance, Osmanské říše a Ruska. Její dějiny, kultura, tradice světské i církevní tento fakt reflektují, což je patrné i na liturgickém vývoji arménské církve.

Při prvním letném pohledu se může zdát, že arménská liturgie zůstávala po staletí v negativním zakonzervování vůči liturgickému vývoji v okolních křesťanských

---

⁷⁷ Je velice složité a snad i zavádějící mluvit o liturgii Arménské apoštolské církve (o liturgii vůbec) jako o uzavřeném celku, který má od určité doby ucelený obsah i formu. Liturgie sama je děním, ne stavem, a to se promítá i do jejího písemného zachycení, byť to má nepochybně stálejší charakter. Nám nezbývá než vycházet především z písemného záznamu liturgie. Při vytváření písemné formy liturgických textů se církev snažila dospět k co nejpreciznějším a nenapadnutelným theologickým formulacím a vyznáním víry. Samozřejmě se však měnil způsob jejího vyjadřování i způsob chápání, církev se musela vymezovat proti theologii okolních církví, proti názorům heretických hnutí nebo naopak s vděčností přijímala formulace okolních církevních společenství, která se nacházela v obdobné situaci. Také posluchačstvo se během staletí měnilo a rozhodně nelze říci, že přizpůsobování se posluchači je tématem až naší doby. K liturgickým textům lze přistupovat jako ke svědectvím o dobách a vlivech, kterými prošly. A díky téměř dvoutisícileté existenci církve lze někdy obtížněji, někdy snadněji odhalovat části dědictví křesťanské tradice, které jsou nám již neznámé, ale které mohou třeba obohatit naši vlastní tradici.

⁷⁸ BARONIAN, Zareh – KRIKORIAN, Mesrob. *Die Liturgie der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Fridrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. 1. vyd. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978, s. 93–94.

církvích. Po bližším zkoumání je však zřejmé, že i ona procházela postupným liturgickým vývojem (včetně recepce), který notně odrážel vývoj politický.

První misionáři přišli na arménské území v polovině třetího století po Kristu. Pocházeli pravděpodobně z jihozápadu ze syrské Edessy. Syrské prvky se uchovaly například v původní formě křestního rituálu (rukopis z devátého až desátého století).⁷⁹

V průběhu čtvrtého a pátého století měla na arménskou církev velký vliv její mateřská církev v Kappadokii. (První styky s helenizovanou Malou Asií jsou doloženy už v druhé polovině třetího století;⁸⁰ Grigor Lusavorič, první biskup pro arménské území, byl vychován a vysvěcen právě v Kappadokii.) To je zřejmé například z dnes již notně přepracované eucharistické liturgie Basilea Velikého.

V letech 417 – 439 přeložili arménští církevní otcové z řečtiny jeruzalémský lekcionář.⁸¹ Do konce dvanáctého století byl tento krátký lekcionář obohacován; později byl pod vlivem byzantské tradice vytvořen nový typ lekcionáře. Od osmnáctého století se v arménské církvi užívá verze lekcionáře, na které je patrný vliv latinského ritu.⁸²

Arménský ritus se velmi podobá ritu byzantskému; příčinou toho mohou být společné, tedy syrské a kappadocké kořeny. V některých případech podobností arménské a byzantské rytu je však zřejmý i přímý vliv byzantského rytu na arménské liturgické pořádky.⁸³ Tento vliv je doložen zvláště v od dvanáctého do čtrnáctého století.

Během křížových výprav byly do arménské rytu začleněny některé další prvky tradic západní církve. Například Confiteor, některé části liturgického oděvu ad.⁸⁴ Misie dominikánů a františkánů docílila připojení částí mnohých východních církví k Římu. Poprvé vstoupila část arménské církve do unie s Římem za kilikijského království (11.–14. století). Toto připojení k západní církvi trvalo jen po dobu existence kilikijského

⁷⁹ BRADSHAW, Paul (ed.). *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*. London: Westminster John Knox Press, 2002, s. 25–26.

⁸⁰ KRIKORIAN, Mesrob cituje podle AGATANGEROVÝCH *Dějiny Arménie*. (*Hajkanan Patmucjun* pocházejí z pátého století.)

⁸¹ Lekcionář, *čačoc*, pocházející od Jakuba a Cyrila Jeruzalémského (vznikl kolem roku 350) byl do arménštiny přeložen na počátku pátého století. (Srov. KYOSEYAN, Hakob. *Das armenische liturgische Schriftum*. In RENHART, Erich – DUM–TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg: Schniderverlag, 2001, s. 80–81.)

⁸² KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main: Peterlang, 2002, s. 224 – 225.

⁸³ ADAM, Adolf. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 39.

⁸⁴ GAMBER, Klaus. *Die Liturgie der Goten und der Armenier*. Regensburg: Fridrich Pustet, 1988, s. 54.

království. Podruhé se tak stalo na florentském koncilu roku 1740 (vznikla Arménská katolická církev, v Evropě representovaná řádem Mechitaristů – viz výše).⁸⁵

Pravděpodobně, byť velmi nesnadno, je v arménské liturgii možné hledat prvky pocházející z judaismu; na území Arménie existovaly od babylonského exilu i židovské diaspory.⁸⁶

3.2. Liturgický jazyk⁸⁷

Liturgickým jazykem arménskému ritu je stará arménština, *grabar*. Na základě dialektu užívaného nobilitou v oblasti Araratského údolí byla na počátku pátého století v souvislosti se vznikem písemné podoby arménštiny konstituována jazyková forma, ve které počala být vytvářena literatura.⁸⁸ Ta byla do tohoto jazykového tvaru zároveň i překládána. (V zásadě lze mluvit o jakési formě spisovného jazyka.) Grabar je jazykovou formou reflektující stádia vývoje jazyka od pátého století přibližně do počátku třináctého století, kdy se začíná mluvit o takzvané střední arménštině.⁸⁹ V současné arménské mešní liturgii slyšíme jazyk pátého století, jazyk šestého století v citátech z Bible, jazyk jedenáctého století v modlitbách Grigora Narekaciho, moderní arménštinu při čtení evangelia a během kázání. V mnohých kostelech Arménské apoštolské církve v USA se dnes používá i angličtina (otázka srozumitelnosti, přibližování se současnému posluchači; zachovávání tradic a identity je dnes v arménských kruzích hojně diskutovaná).

3.3. Písmo svaté

„Role Bible při bohoslužbě a při liturgii arménské církve je podstatná a nenahraditelná. Bible hrála velkou roli i v životě a osudu Arménů a hraje ji také ještě dnes.“⁹⁰

⁸⁵ Část chaldejské církve vstoupila do unie s Římem roku 1552, část syrské církve roku 1662, melkitáni 1724 a část koptské církve 1739.

⁸⁶ NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 303.

⁸⁷ TRAGUT-DUM, Jasmine. *Einträchtig und mit einem Munde – Reflexionen über die altarmenische Liturgiesprache*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 61-71.

⁸⁸ NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 305.

⁸⁹ TRAGUT-DUM, Jasmine. *Einträchtig und mit einem Munde – Reflexionen über die altarmenische Liturgiesprache*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 63-64.

⁹⁰ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 235.

Kolem roku 432 byl pod vedením mnicha Mesroba Maštoce dokončen překlad Bible do arménštiny. Arménština se stala sedmým jazykem, do kterého byla přeložena Bible.⁹¹ I zde jsou zřetelné vlivy syrské a kappadocké theologie. První překlad Bible vycházel ze syrských textů, z Pešity. Tento překlad byl posléze shledán nevyhovujícím. Další překlad (431/2) čerpal především z řeckých textů, ze Septuaginty a novozákonních rukopisů (Pamphiliova edice).⁹²

Bible byla první knihou, tedy spíše řadou knih, psanou v arménštině. Arménské označení Písma svatého *Astavcašunč surb Girk* vychází z 2Tm 3,16, kde se píše o Písmu vdechnutém Bohem.⁹³ *Astacašunč surb Girk* znamená *od Boha vdechnuté svaté Písmo*, což odpovídá řeckému pojmu *theopneustos*.⁹⁴

Překlad Bible z pátého století obsahoval tyto knihy: Genesis, Exodus, Deuteronomium, Jozue, I. a II. Samuelova, II. Královská, II. Makabejská, Job, Žalmy, Přísloví, Izajáš, Jeremiáš, Ezechiel, Daniel, Joel, Amos, Jonáš, Micheáš, Zachariáš; evangelia podle Matoušova, Markova, Lukášova a Janova sepsání, Skutky apoštolské, epištoly Římanům, Korintským, Galatským, Efezským, Filipenským, Koloským, Tesalonickým, Titovi, II. Timoteovi, Židům, I. a II. Petrova, I. Janova.

Na konci osmého století na synodě v Partavu zástupci arménské a albánské církve zařadili mezi knihy, které náležely do jejich překladu Bible, tyto:⁹⁵ 5 knih Mojžíšových, Jozue, Soudců, Rút, dvě Samuelovy, Královské a Paralipomenon, dvě Ezdrášovy, Job, Žalmy, Přísloví, Kazatel, Píseň písní, dvanáct malých proroků, Izajáš, Jeremiáš (zahrnovala i Pláč), Ezechiel, Daniel. Knihy Nehemiáš, Ester, Judit, Tobiáš, tři knihy Makabejských, Moudrost a Sirach byly zařazeny mezi tak zvané deuterokanonické knihy. Novozákonní kánon nebyl pravděpodobně diskutován.

Teprve na konci dvanáctého století byl počet knih zařazených do arménské Bible ustálen, to znamená, že do něj bylo přidáno ještě sedm deuterokanonických knih.⁹⁶ O novozákonním kánonu nejsou zmínky.⁹⁷

⁹¹ Po řečtině, syrštině, latině, koptštině, gótštině a etiopštině.

⁹² NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 304.

⁹³ 2Tm 3,16 *Všeliké zajisté Písmo od Boha jest vdechnuté, a užitečné k učení, k trestání, k napravování, k správě, kteráž náleží k spravedlnosti,...*

⁹⁴ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 222–223.

⁹⁵ Arcibiskup Krikorian mluví v této souvislosti o kanonických knihách kavkazských církví.

⁹⁶ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 232–235.

3.4. Svátosti

„Svátosti jsou svatá jednání církve. Tajuplným a neviditelným způsobem darují lidem sílu a schopnosti, se kterými lidé mohou plně a plodně žít a uskutečňovat svůj křesťanský život ve víře, naději a lásce.“⁹⁸

Arménská apoštolská církev přijala ve čtrnáctém století pod vlivem západní církve učení o sedmi svátostech, *halordut^hjun* – křtu, pomazání, eucharistii, svátosti pokání, kněžského svěcení, svátosti manželství a svátosti pomazání nemocných. V současné době vyznává sedm svátostí, ale praktikuje z nich pouze šest. Svátost pomazání nemocných se během doby z tradice Arménské apoštolské církve vytratila.⁹⁹

3.4.1. Křest, *mkrtutjun*, *knunk^h*

Křtem se dítě nebo dospělý stává křesťanem. Je předpokladem pro přijímání ostatních svátostí.¹⁰⁰ Dnes křtí arménská církev především děti. Křest se děje trojím ponořením do vody (případně pokropením) a vyřčením křestní formule:¹⁰¹ *N. N., služebník/ce boží, přicházející ze stavu katechumena ke křtu, je nyní křtěn/a ve jméno Otce, Syna i Ducha svatého. Očištěný/á krví Kristovou od otroctví hříchu stává se přijatým dítětem nebeského Otce, spoludědicem s Kristem a chrámem Ducha svatého.*¹⁰²

⁹⁷ Lze se jen domnívat, proč se o tvaru kánonu Nového zákona již nemluví. Podle Mesroba Krikoriana nebyl novozákonní kánon problematický, byl pravděpodobně jasně vymezen a brán již od brzké doby jako celek.

⁹⁸ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 236.

⁹⁹ Pravděpodobně z nedostatku příslušného kléru.

¹⁰⁰ KRIKORIAN, Mesrob. *Armenisch-Aposolische Kirche*. In JÄGGLE, Martin – KROBATH, Thomas (ed.). *Ich bin Jude, Moslem, Christ ...* Innsbruck : Tyrolia, 2002, s. 34.

¹⁰¹ Srov. křestní formule jiných východních církví:

- byzantský ritus: Je pokřtěn služebník boží N. N. ve jméno Otce (Amen) i Syna (Amen) i Ducha svatého (Amen).
- koptská a etiopská církev: Křtím tě, N. N., ve jméno Otce (Amen), křtím tě, N. N., ve jméno Syna (Amen), křtím tě, N. N., ve jméno Ducha svatého (Amen).
- syrská církev: Je pokřtěn služebník boží N. N. ve jméno Otce (Amen) a Syna (Amen) a živého a svatého Ducha k věčnému životu (Amen).
- maroniti: N. N., křtím tě jako beránka stáda Kristova ve jméno Otce a Syna a Ducha svatého. Amen.
- východosyrská církev: Je pokřtěn N. N. ve jméno Otce (Amen) a Syna (Amen) a Ducha svatého, na věčnost. Amen. (Amen)
- chaldejsko-katolická církev: Křtím tě, služebníku Krista, N. N., ve jméno Otce a Syna a Ducha svatého, na věčnost. Amen.
- syro-malabarská církev: N. N., ve jméno Otce a Syna a Ducha svatého tě křtím. Amen.

(Srov. MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 55.)

¹⁰² *Maštoc*. Antelias : 2004, s. 52. *Maštoc* je liturgickou knihou Arménské apoštolské církve, kde jsou shromážděny liturgické texty pro obřady jednotlivých svátostí a pro další důležité církevní slavnosti. Počátky této liturgické knihy lze nalézt v pátém století, kdy katholikos Sahak Partev se skupinou svých

3.4.2. Pomazání, *katarum*, naplnění

Svátost pomazání bezprostředně následuje svátost křtu. Při křtu vyznává člověk svou víru a touhu stát se pravým křesťanem. Podle víry arménské církve přijímá novokřtěnec při pomazání dary Ducha svatého, výbavu na cestu křesťanským životem. Tato svátost je vykonávána pomazáním novokřtěnce svatým křížem, tedy speciálním posvěceným olejem.¹⁰³ Jsou mu pomazány čelo, smyslové orgány, záda, srdce a nohy.¹⁰⁴

Toto pomazání symbolizuje dar světla pro oči a dar nového srdce. Pomazanému jsou otevřeny uši, aby se mohl nechat vést boží moudrostí. Jeho ruce jsou připraveny konat dobré skutky a jeho ústa jsou připravena mluvit dobro. Je vyzbrojen na cestu k věčnému životu tak, aby se ubránil všem útokům zla a kráčel podle božího slova.¹⁰⁵

Pomazání je ukončeno formulí: *Pokoj s tebou, Bohem zachráněný, pokoj s tebou, Bohem pomazaný.*

3.4.3. Eucharistie, *hałordut^hjun*

Ve všech východních církvích jsou tyto první tři svátosti konány a slaveny během jednoho obřadu.

Eucharistie je slavností svatého přijímání, přijetím těla a krve Kristovy. Toto svaté konání se odehrává během mše svaté. V arménské církvi se přijímá pod obojí –

žáků přeložil některé liturgické texty z řečtiny. Tak položil základ, který byl zvláště během devátého a desátého století rozšiřován. V současné době používaná verze *Maštocu* prošla redakcí v polovině dvacátého století. *Maštoc* je dělen na tři základní části: 1) rituály, které má v pravomoci vykonávat pouze *katholikos* (svěcení svatého křížma, svěcení biskupů, pomazání krále), 2) rituály, které spadají do pravomoci biskupů (kolem dvaceti rituálů, například – vysvěcování kostelů, svěcení liturgických předmětů a nádob, svěcení kněží, ad.), 3) rituály, které mohou vykonávat kněží (křest, svatba, svěcení vody znamením kříže, pohřeb, požehnání sedmý den po pohřbu, pohřeb kněží, požehnání kadidlem, ad.). (Srov. KYOSEYAN, Hakob. *Das armenische liturgische Schriftum*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 86-87.)

¹⁰³ Takto ho vykonávají i ostatní východní církve, vyjma asyrské církve, která svaté křížmo nezná a nepoužívá. (Srov. MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 57.)

¹⁰⁴ Srov. v arménském ritu jsou pomazávány čelo, oči, chřípí, ústa, dlaně, hrud', ramena, chodidla, lopatky;

v byzantském ritu jsou pomazávány čelo, oči, chřípí, uši, hrud', ruce, nohy; koptská církev praktikuje pomazání čela, očí, nosu, úst, dlaní, hřbetů rukou, srdce, kolen, chodidel, paží a ramen; v syrském ritu je pomazáváno celé tělo. (Srov. MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 57.)

¹⁰⁵ KRİKORIAN, Mesrob. *Armenisch-Aposolische Kirche*. In JÄGGLE, Martin – KROBATH, Thomas (ed.). *Ich bin Jude, Moslem, Christ ...* Innsbruck : Tyrolia, 2002, s. 34.

hostie, nekvašený chléb,¹⁰⁶ je namáčena do neředěného vína a vysluhována věřícím (ustanoveno katolíkem Garinem, 692).¹⁰⁷

3.4.4. Svátost pokání, *chostovanuť jun*

Tato svátost je přípravou na duchovní obnovu křesťana. Věřící jsou na tuto obnovu připravováni vyznáním svých vin, lítostí nad nimi a modlitbami. Vyznání vin je bezpodmínečným předpokladem přijímání těla a krve Kristovy. V arménské církvi je svátost pokání konána veřejně nebo jednotlivě. Ušní zpověď je možná, ale není povinná.¹⁰⁸ Svátost pokání je zařazena do mešní liturgie. Věřící vyznávají své viny při mši, buď přímo v hlavní lodi, nebo pod vedením jednoho z kněží v levé sakristii, případně v jiné části chrámového prostoru.

Tato svátost byla ve středověku převzata z tradic západní církve.

3.4.5. Svěcení (jáhnů, kněží, biskupů a katolíků), *nviraberum*

Svěcení je uvedením do služby Bohu a církvi. Pravomoc vysluhovat tuto svátost mají pro svěcení jáhenské a kněžské biskupové, arcibiskupové, patriarchové a katolíkové; biskupské svěcení vykonává katolikos; katolika světí sbor dvanácti kněží s biskupským svěcením (minimálně tři).

I zde je zřetelný vliv tradice západní církve. Arménská apoštolská církev jako jediná z východních církví svátost svěcení kněží provádí pomazáním. Tento zvyk přijala ve dvanáctém století, za doby kilikijského království (11.–14. století) z tradice západní církve.

Rituál svěcení je speciálním obřadem, který se odehrává o velkých církevních svátcích. Do sledu modliteb, proseb a hymnů je zasazeno pomazání hlavy, rukou a hrudi svatým křížem a požehnání vykonané vzkládáním rukou.

3.4.6. Svátost manželství, *psakadruť jun*, korunovace

Svátost manželství symbolizovaná nasazením koruny, která stvrzuje slib, má dvě dimenze: slib mezi partnery, rovina mezilidská; uvedení a včlenění nové rodiny do rodiny církve Kristovy, rovina duchovní. Principiálně je manželství nerozlučitelné, ale

¹⁰⁶ Narozdíl od mnohých jiných východních církví užívá arménská církev při eucharistii nekvašený chléb. (Srov. MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 51.)

¹⁰⁷ Zvyk užívání neředěného vína byl na šestém ekumenickém koncilu prohlášen za heretický.

¹⁰⁸ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 237.

v určitých případech, kdy je společný život, společenství porušeno, dovoluje církev rozvod.¹⁰⁹ Věřícím může být vysloužena svátost manželství nanejvýš třikrát. Druhá či třetí slavnost jsou kratší a jednodušší, protože jsou chápány jako pokračování prvního manželství.¹¹⁰

3.4.6.1. Průběh svatebního obřadu

Ženich, nevěsta, ženichův svědek (kmostr), nevěstina vdaná družička, mládenci a družičky vejdou do kostela a zastaví se před vstupem na kněžiště (v kostele již jsou přítomni ostatní lidé). Nevěsta stojí nalevo od ženicha, kmostr napravo od něj a drží podnos s prstýnky. Mládenci a družičky stojí napravo a nalevo od ženicha a nevěsty. Nevěsta podá svou svatební kytici vdané družičce, která stojí po její levé ruce.

Obřad začíná příchodem kněze a jáhnů/a ze sakristie, kteří se zastaví tváří k západu ve středu kněžiště (prostor dole pod oltářem) a shromáždění povstane.

Za zpěvu sboru požehná kněz prsteny a navleče je nejprve ženichovi na jeho levý prsteníček a potom nevěstě. Ženich s nevěstou se otočí čelem k sobě, kněz spojí jejich pravé ruce a pronese požehnání a modlitbu, aby Bůh pomáhal tomuto manželství (cituje tu Gn 2,23–24). Pak se kněz zeptá ženicha (třikrát): *Můj synu, (jméno), budeš manželem této ženě až do smrti?* A ženich mu třikrát odpoví: *Ano, svatý Otče, budu manželem této ženě podle božích přikázání.* Pak se kněz třikrát ptá nevěsty: *Má dcero, (jméno), budeš poslušna tomuto muži až do smrti?* A nevěsta opět třikrát odpoví: *Ano, svatý Otče, budu mu poslušna podle božích přikázání.* Kněz jim žehná a prosí Boha, aby byl neustále uprostřed jejich manželství a střežil je.

Za zpěvu hymnu vystoupí kněz a jáhen z jižní strany k oltáři. Ženich a nevěsta postoupí otočení k oltáři vpředu do kněžiště. Zatímco sbor zpívá, kněz pozdvihuje evangelium a obchází kolem svatého oltáře. Zastaví se před ženichem a nevěstou a skloní evangelium, aby ho oba mohli políbit. Poté knihu opět pozvedá, žehná shromáždění a otáčí se k oltáři. Jáhen střídavě se sborem pronese přímluvnou modlitbu, na kterou naváže kněz prosbou o boží smilování nad hříšníky. Shromáždění si sedne a kněz přečte předepsané biblické texty – nejprve Iz 61,9–11 a Ef 5,21–31. Na čtení

¹⁰⁹ KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 237. Církev oficiálně uznala platnost civilního rozvodu v letech 1921/1922 za katolika Geworga V.

¹¹⁰ Pro církevní sňatek jsou přesně vymezené dny v roce. Počet těchto dní, kdy je možné uzavřít sňatek byl zvýšen za katolika Geworga V. v letech 1921/1922.

z evangelia shromáždění povstane. Kněz přečte z evangelia podle Matoušova sepsání oddíl 19,3–6.¹¹¹

Potom přichází pozdravení pokoje, všichni přítomní v kostele si podávají ruce a vyznávají v plném znění Nicejsko-cařihradské vyznání víry, po němž následují anatemata a doxologie z úst jáhna a kněze.

Korunovace. Kněz požehná svatební koruny a položí je na hlavu nejprve ženichovi se slovy: *Král se raduje Tvou silou, ó Pane, a tvou spásou se nesmírně těší. A potom nevěstě a říká: Dívka je vedena ke králi, jde za ním, a panny, její družičky, které ji následují, ji k němu přivedou.* Jáhen podá kmotrovi malý kříž, ten jej políbí a postaví se za ženicha a nevěstu a zvedne kříž nad jejich hlavy. Po modlitbě a požehnání, které pronáší kněz, se ženich a nevěsta posadí na židle, které jsou za ně po vyznání víry postaveny. Shromáždění zůstává stát a vzdává čest nově korunovanému králi a královně. Shromáždění se posadí a je čteno z Písma svatého (Oz 14,6–7 a 1Tm 2,9–10). Potom ženich, nevěsta a celé shromáždění vstanou a kněz přečte příběh o svatbě v Káni Galilejské (J 2,1–11). Kněz opět sejme korunu z hlavy ženicha a nevěsty a udělá nad nimi znamení kříže. Oni stojí otočení tváří k sobě a čely se vzájemně dotýkají a kněz pokračuje modlitbou.

Ženich a nevěsta se otočí tváří k oltáři a ochutnají z kalicha, který nejprve jáhen přinese a předá knězi, aby ho požehnal. Shromáždění se posadí a kněz vyřkne nabádání. Potom se shromáždění postaví a kněz pronese modlitbu.

Na závěr všichni zúčastnění zpívají modlitbu Páně. Po požehnání a znamení kříže ženich, nevěsta, kmotr a vdaná družička políbí kříž a odcházejí. Kněz se otočí zpět k oltáři, políbí ho a odejde do sakristie. A zavře se oltářní opona.¹¹²

3.4.7. Svátost pomazání nemocných

Tato svátost byla ve středověku převzata od západní církve. Dnes se již v arménské církvi svátost pomazání nemocných ve formě, jak je známá v římskokatolické církvi, nepraktikuje. Nemocné si společenství připomíná

¹¹¹ Mt 19,3–6 *Tu k němu přišli farizeové a pokoušeli ho: „Je dovoleno propustit manželku z jakékoli příčiny?“ Odpověděl jim: „Nečetli jste, že Stvořitel od počátku 'muže a ženu učinil je'? A řekl: 'Proto opustí muž otce i matku a připojí se ke své manželce, a budou ti dva jedno tělo'; takže již nejsou dva, ale jeden. A proto co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!‘.*

¹¹² *The Blessing of Marriage or The Canon of The Rite of Holy Matrimony according to the usage of the Armenian Apostolic Orthodox Church.* New York : Armenian Church Publications, 1953.

v modlitbách a hymnech při mši.¹¹³ V tomto smyslu má Arménská apoštolská církev formálně sedm svátostí, skutečně jich však vysluhuje jen šest.¹¹⁴

Pravděpodobné náznaky dřívější existence této svátosti jsou zřetelné ve zvyku pomazání zemřelých kněží a biskupů.¹¹⁵

3.5. Svaté křížmo,¹¹⁶ *srbalujs meron*

Křížmo je svatý olej, který je určen k pomazávání. V Arménské apoštolské církvi je svaté křížmo používáno při svátosti křtu, svátosti pomazání a svátosti svěcení kněží. Dříve jím – podobně jako ve Starém zákoně – byli ustanovováni králové do svého úřadu. Dnes jsou jím také svěceny kostely, kříže, ikony, ale také Bible, ze které je čteno při mši svaté.

Základem svatého křížma je olivový olej, do kterého je přidáno na čtyřicet různých druhů rostlin a látek (pryskyřice, koření, éterické výtažky z rostlin). To vše se louhuje nejprve zvlášť ve speciálních nádobách.

Pravomoc světit svaté křížmo náleží pouze katolikovi (svěcení může provádět jak katolikos ečmiadzinský, tak katolikos kilikijský). Tento obřad se děje jednou za pět až sedm let během největších církevních svátků. Dříve byl prováděn na Zelený čtvrtek.

Čtyřicet dní před obřadem je olej přelit do posvěceného stříbrného kotle a překryt plátnem. Tato nádoba je postavena před svatý oltář ečmiadzinské katedrály. Po čtyřicet dní probíhá na tomto místě denní modlitba hodin. Poslední noc před obřadem se koná vigilie.

Dalšího dne je do mešní liturgie včleněn obřad posvěcení svatého křížma. V určitém momentu je mešní liturgie přerušena a katolikos spolu s několika biskupy vejde do chrámového prostoru. Katolikos se posadí na svůj trůn. Poté po přečtení předepsaných modliteb a hymnů odkryje jáhen stříbrnou nádobu s vonným olejem. Za zpěvu hymnů katolikos vstane a vystoupí k oltáři. Postupně nalije rostlinný extrakt, myrhový extrakt a zbytek z předešlého svatého křížma do stříbrné nádoby. Potom katolikos za pronášení světících modliteb zamíchá svaté křížmo svatým křížem,

¹¹³ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 237.

¹¹⁴ V mnohých ostatních východních církvích je svátost pomazání nemocných praktikována.

¹¹⁵ MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 57.

¹¹⁶ Ještě v pátém století bylo svěcení křížma v pravomoci biskupů (Kanon XX, Sahak Parther). Roku 768 místní synoda v Partavu předala tuto pravomoc do kompetencí katolika. (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 97–98.)

relikviářem svatého kopí a relikviářem ostatku pravé ruky *Grigora Lusavoriče*. Po dokončení tohoto úkonu položí jáhen na hrdlo nádoby víko a přehodí přes něj plátno. Po sedm dní zůstane tato nádoba postavena před oltářem. Slavnost svěcení svatého křížma symbolizuje věčnost arménské církve.¹¹⁷

3.6. Oběť

Matał, zvířecí oběť, připomínka obrácení arménského lidu ke křesťanské víře, je zvláštností arménské křesťanské tradice. Jsou v ní pravděpodobně smíšeny prvky ranně křesťanské, případně židovské a prvky pohanských kultických praktik. Obětování zvířat se dnes praktikuje o velkých církevních svátcích, zvláště Velikonocích, při velkých rodinných slavnostech, u příležitosti křtu, svatby, ale také jako projev díky či proseb k všemohoucímu Bohu. *Matał* je prováděna především věřícími na území Arménské republiky a na několika málo místech v diaspoře. Jsou obětovány ovce, ale i menší zvířata jako kohouti, slepice nebo holubi.

Aby mohlo být obětní zvíře přineseno do chrámu a posvěceno knězem, muselo být nejprve očištěno. Zvíře bylo svázáno a obětující s ním museli třikrát odejít kolem kostela. Pak teprve mohli vstoupit i s obětním beránkem do kostelní lodi, kde nad ním kněz vyřknul požehnání, dal mu do tlamy posvěcenou sůl¹¹⁸ a uřízl mu malý kousek z jeho ucha, aby mohl jeho krví označit křížem čelo každého, kdo přišel vykonat oběť, tedy prosit o boží požehnání, či děkovat za boží přízeň. Po tomto úkonu vyšli všichni k obětnímu kameni (místo v blízkosti kostela, či kláštera), kde bylo zvíře usmrceno a rozřezáno náležitým způsobem, poté upečeno a určité jeho části byly rozděleny mezi přítomné a mezi potřebné. Maso oběti muselo být spotřebováno ještě týž den.¹¹⁹ Pozvání a účast na obětním obřadu byla a je pro pozvané velikou poctou.

V současné době je tento rituál ve zjednodušené formě praktikován velice často. Je součástí všelijakých rodinných oslav. Lze však konstatovat, že se jeho původní význam ve většině případu vytrácí.

¹¹⁷ KHANDJAN, Nazik – GALSTJAN, Siranuš. *Haj jekelacu srbalujs meronə*. (Svaté křížmo arménské církve) Jerevan : Hajastan, 2001, s. 108.

¹¹⁸ V současné je posvěcování zvířete praktikováno tak, že rodina si během mše nechává posvětit pouze sůl. Tento rituál provádí jeden z kněží většinou v levé sakristii.

¹¹⁹ DUM-TRAGUT, Jasmine. *Armenien entdecken. 3000 Jahre Kultur zwischen West und Ost*. Berlin : Trescher Verlag, 2004, s. 68.

3.7. Bohoslužebný řád

Mši Arménské apoštolské církve, *patarag* lze rozčlenit na čtyři základní části: příprava mše svaté, mše katechumenů, vlastní mše (slavnost eucharistie) a prosby o požehnání, propuštění.

Pravděpodobně byla nejprve používána liturgie Basilea Velikého, do které byly přibližně do dvanáctého století zakomponovány prvky mešní liturgie Jana Zlatoústého a některé hymny a modlitby vytvořené místními theology. Později, vlivem již zmíněného kontaktu s misíí západní církve, došlo v liturgii eucharistické slavnosti ke změnám, které byly inspirované liturgickými zvyky latinského ritu, například tradice čtení z Prologu k Janovu evangeliu na konci mše svaté (v arménské mešní liturgii od sedmnáctého století).

3.7.1. Příprava na mši svatou

Kněz, *k^hahanaj*, se obléká v sakristii a modlí se předepsané modlitby s prosbami o požehnání.¹²⁰ Mezitím zpívá sbor hymnus o nepochopitelnosti a neuchopitelnosti tajemství božího. Poté přichází kněz v doprovodu jáhna a ministrantů ze sakristie do prostoru lodí, kde si před oltářem omyje ruce¹²¹ za zpěvu žalmu 26¹²² a veřejně vyzná své viny. Rozhřešení mu přiřkne buď jiný přítomný kněz, nebo jáhen, nebo někdo z přítomných laiků.

Pak za recitace žalmu 43 vystupuje celebrant k oltáři. Zavře se chrámová (oltářní) opona a za zpěvu sboru připravuje kněz dary. Jáhen odnáší kalich do výklenku na pravé straně oltáře a opona se znovu otevře.¹²³

3.7.2. Mše katechumenů

Druhá část liturgie se arménsky nazývá *času žam, čas jídla*.¹²⁴ Kněz spolu s jáhnem a ministranty sejde po schodech dolů a tento průvod obejde celý kostel. Kněz prosí o požehnání přítomných věřících a okurjuje shromáždění. Toto jednání symbolizuje příchod Páně k nám.

¹²⁰ Arménským specifikem oproti jiných východním církvím je dlouhá modlitba, prosba o dar Ducha svatého svatého Grigora Narekaciho.

¹²¹ Při mytí rukou a při převzetí ručníku odřiká kněz modlitbu, kterou byzantská liturgie nezná: *Očisti, ó Pane, moje ruce ode všeho nečistého hříchu skrze milost našeho pána Ježíše Krista...*

¹²² Stejný prvek jako v mešní liturgii byzantského ritu.

¹²³ KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 214.

¹²⁴ Tento název je pozůstatkem doby, kdy ještě arménská církev zachovávala starý novozákonní zvyk, podle kterého se před slavením eucharistie společně lámal chléb. (Srov. Sk 2,43–47.)

Po té již před oltářem žehná¹²⁵ celebrant shromáždění a jáhen recituje vstupní píseň o slavení tajemství. Kněz se pomodlí a za zpěvu sboru (Ž 93,15) se potichu modlí další dvě modlitby,¹²⁶ které ukončí hlasitým: *Neboť Tvá je sláva i moc. Amen.* Pak předá knihu evangelia jáhnovi.

Sbor zpívá Trishagion a kněz opět potichu odříkává modlitbu. Sbor a jáhen recitují střídavě velkou litanii.¹²⁷

Duchovní nebo laik předčítají dole na kněžišti (pod vyvýšeným oltářním prostorem) ze Starého zákona a z epištol; kněz, celebrant předčítá z evangelia u oltáře, pak zpívá Nicejsko-cařihradské vyznání podle arménské úpravy a nakonec proklíná všechny, kteří popírají Boha Otce, Syna nebo Ducha svatého.

Po další litanii pronáší nahlas celebrant dvě požehnání a modlitbu pokoje. Během toho, co jáhen pronáší propuštění katechumenům, zouvá si kněz obřadní střevíce, odkládá honosné věci (korunu, prsten a kříž, který má na prsou) a připravuje se na vlastní eucharistickou slavnost.¹²⁸

3.7.3. Slavnost eucharistie

Celebrant potichu čte modlitby, jáhen recituje prosby a sbor zpívá Hagiodii.¹²⁹ Potom jáhen, okuřuje oltář a dary, přinese kalich z pravého výklenku a podá jej knězi a vybízí shromáždění, aby Pánu otevřelo srdce, a recituje Cherubikon.

Celebrant vezme kalich a žehnaje shromáždění, postaví ho na oltář. Umyje si ruce a modlí se za obětování. Potom za recitace chval zakryje dary. Za zpěvu sboru následuje pozdravení pokoje a políbení.

Po té kněz nahlas pronese požehnání a sbor zazpívá Sanctus. Kněz pronese Sanctus, anamnézi¹³⁰ a epiklézi.¹³¹ Podle učení Arménské apoštolské církve se proměna chleba a vína děje při epiklézi.

¹²⁵ Do liturgie mše katechumenů je zařazena po požehnání *Požehnáno buď království Otce i Syna i Ducha svatého* na místo, kde v mešní liturgii byzantského ritu stojí *Kyrie*, modlitba nazvaná *Prvorozený*.

¹²⁶ Stejně jako v mešní liturgii byzantského ritu.

¹²⁷ Velká litanie je až na malé změny stejná jako v byzantském ritu.

¹²⁸ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 215.

¹²⁹ *Ó bože, Ty jsi naplnil svoji svatou církev andělským shromážděním. Tisíce a tisíce archandělů stojí před tebou a nesčetně andělů Ti slouží, ó Pane; přeče Ti je milé, vyslyšet lidské prosby: Svatý, svatý, svatý, Pane svého shromáždění.* (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 216.)

¹³⁰ *Vezměte, jezte, toto je mé tělo, které je obětováno a trestáno pro vás a za mnohé na odpuštění hříchů; pijte z něho všichni, to je má krev nové smlouvy, která je prolévána a trestána pro vás a za mnohé na odpuštění hříchů.* (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 217.)

Po zpěvu hymnu s prosbou o Ducha svatého recituje jáhen přímlybné modlitby (přímlybná se též u apoštolů, proroků, učitelů a mučedníků za patriarchy, biskupy, kněze a jáhny). Poté následuje kázání, které je zakončené společnou modlitbou Páně. Celebrant se nahlas pomodlí ke svaté Trojici, pozvedne hostie a chválí tři božské zvláštnosti (personae). Poté rozlomí chléb a pozvedne kalich. Opona se zavře a sbor střídavě s jáhnem zpívá přímlybné modlitby, ke kterým se s prosbou *Pane smiluj se nad námi* přidává celé shromáždění. To celé uzavře sbor zpěvem hymnu, v němž zaznívá chvála Krista, který se obětoval za všechny hříšníky.

Kněz čte modlitby k obětnímu hodu (Jan Zlatoústý) a jí a pije z obětního jídla. Poté se opona otevře a kněz vysluhuje věřícím. K eucharistii mohou přistupovat jen ti, kdo se účastnili veřejné zpovědi.¹³² Na závěr této části mše se chrámová opona zase zavře.

3.7.4. Prosby o požehnání, propuštění

Sbor i celebrant poděkují za vše, čím byli obdarováni, a opona se otevře. Kněz recituje požehnání (Jan Zlatoústý), čte z Prologu k Janovu evangeliu a s požehnáním propouští shromáždění.¹³³

3.8. Vyznání víry, *havato hanganak*

Jako církve odmítnuvší chalcedonské učení o dvojí přirozenosti Krista uchovala si Arménská apoštolská církev do dnešní doby některé specificky nechalcedonské rysy ve vyznáních víry, která užívá ve své liturgii.

Zdůrazňována je jednota a neoddělitelnost Syna od Otce. *Ó nepopsatelná jednoto! Ty jsi byl narozen z panny, ale protože jsi neoddělitelný, neoddělil jsi se od prsu svého Otce. Žehnáme ti, bože, náš Otče!*¹³⁴

---

¹³¹ *Posvětiv tento chléb, učíš jej vskutku tělem našeho Pána a Spasitele Ježíše Krista. A posvětiv tento kalich, učíš jej skutečně krví našeho Pána a Spasitele Ježíše Krista. Posvětiv tento chléb a toto víno, učíš je opravdovým tělem a opravdovou krví našeho Pána a Spasitele Ježíše Krista, ve kterém jsi je Ty přeměnil skrze svého Svatého ducha.* (Srov. KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 217–218.)

¹³² KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 216–219.

¹³³ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 219.

¹³⁴ DALMAIS, Irénée-Henri. *Eastern Liturgies*. 1. vyd. New York : Hawthorn Books, 1960, s. 98.

Mystérium inkarnace, narození Páně a jednoty je popisováno obrazy světla vznikajícího ze světla, *opravdové slunce, nevyslovitelné narození Syna z Otce, jehož jméno buď pochváleno, dřív než slunce zazářilo.*¹³⁵

Do liturgie arménské církve jsou dnes zařazeny Nicejsko–cařihradské vyznání víry (Nicejsko–Athanasiovo vyznání, jak ho označil J. Gaterchian,¹³⁶ nebo Armeniacum¹³⁷), které je obohaceno některými prvky Athanasiova vyznání. Charakteristické je vynechání výpovědi *stal se člověkem*. Jeho podoba pravděpodobně pochází z šestého století. Dále se užívá vyznání Grigora Tatevaciho (čtrnácté století) a krátkého křestního vyznání (asi šesté století).¹³⁸

Vyznání víry Grigora Tatevaciho se užívá před svatou liturgií při velkých církevních svátcích, ale také během slavnosti svěcení kněží. Je v něm „shrnutá“ theologie, především christologie, Arménské apoštolské církve. Autorem toho vyznání vzniklého jistě ve 14. století byl pravděpodobně Grigor z Tatevu (1346–1410) či některý z jeho žáků.¹³⁹

*Vyznání víry Grigora Tatevaciho*¹⁴⁰

Vyznáváme a věříme celým srdcem v Boha Otce, nestvořeného, nezrozeného a bez počátku, který je však také Otcem Syna a pramen Ducha svatého.

Věříme ve Slovo boží, nestvořené, zrozené, které má svůj počátek u Otce před věčností, ne potom a ne předtím, ale je tam, kde je Otec, a tak je také s ním Syn.

Věříme v Ducha svatého, který je Bohem, nestvořený, nadčasový, není zrozený, nýbrž z Otce vyšel, je stejného bytí s Otcem a stejný ve své nádhernosti se Synem.

Věříme ve svatou Trojici, v jednu přirozenost, jedno božství, ne tři božstva, nýbrž jeden Bůh, jedna vůle, jedno království, jedna vláda, ve Stvořitele viditelného i neviditelného.

Věříme ve svatou církev, v odpuštění hříchů ve společenství se svatými.

Věříme ve Slovo boží, jednu ze tří zvláštností (personae), narozené z Otce před věčností, v čase přišlé z (v) bohodárkyně Panny Marie. Z ní přijal krev a spojil ji se svou božskostí, devět měsíců vytrval uzavřen v neposkvrněné Panně a plný Bůh se stal plným člověkem, s duchem, rozumem a jedním tělem; jedna osoba, jedna tvář a jedna spojená přirozenost, Bůh se stal člověkem bez proměny nebo smíšení, z těhotenství bez semena a bez pomíjivého zrození, tak jako není konce jeho božství, tak není také konce

¹³⁵ DALMAIS, Irénée–Henri. *Eastern Liturgies*. 1. vyd. New York : Hawthorn Books, 1960, s. 97.

¹³⁶ Srov. DWIGHT, H. *Christianity in Turkey*. London : 1854, s. 112.

¹³⁷ BRADSHAW, Paul (ed.). *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*. London: Westminster John Knox Press, 2002, s. 25–26.

¹³⁸ NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 75.

¹³⁹ Latinský překlad lze nalézt např. v Thesaurus Lingua. SCHRÖDER, J. *Thesaurus Lingua Armeniacae*. Amsterdam : MDCCXI / 1711.

¹⁴⁰ Překlad z německého překladu M. Krikoriana. KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 241–242.

jeho lidství. Tedy, Ježíš Kristus byl tentýž včera, je tentýž dnes a také bude tentýž ve věčnosti.

Věříme v našeho Pána Ježíše Krista, že procházel světem; po třiceti letech přišel ke křtu. Otec ze shora dosvědčil: Toto je můj milovaný Syn a Duch svatý sestoupil v podobě holubice nad něj. Byl pokoušen ďáblem, ale zvítězil nad ním. Zvěstoval lidem záchranu. Byl tělesně účasten, hladověl a žíznil, potom se podrobil dobrovolně utrpení. Byl ukřižován, zemřel ve fyzickém těle, zůstal ale živý ve svém božství. Jeho tělo sjednocené s božstvím bylo pohřbeno do hrobu; se svou duší šel do pekla, aniž by byl oddělen od božství. Duším zvěstoval poselství, zničil peklo a osvobodil je. Tři dny po té vstal z mrtvých a ukázal se učedníkům.

Věříme, že náš Pán Ježíš Kristus v tom samém těle vstoupil na nebesa a sedí na pravici Otce. A ještě v tom samém těle a ve slávě boží přijde, aby soudil živé i mrtvé. Toto bude také zmrtvýchvstání všech lidí.

Věříme také v odměnění skutků; spravedlivých věčným život, hříšných věčnými muky. Amen.

3.9. Antifony

Antifona, *kc'urd*, má formu jednoho verše určitého žalmu a je recitována nebo zpívána na začátku a na konci určitého žalmu.

Například: kněz si při přípravné části mše svaté v kostelní lodi před oltářem umývá ruce a střídavě s jáhnem zpívá žalm 26, který otevře a uzavře zpěvem šestého verše.¹⁴¹ Poté, když kněz vystupuje k oltáři, začne a skončí recitaci předepsaného žalmu 43 veršem čtvrtým.¹⁴²

V bohoslužebném pořádku Arménské apoštolské církve jsou používány tři typy antifon – antifona před čtením evangelia (např. Ž 4 s antifonou Ž 4,9 před J 12,24), antifona před hymnem nebo doxologií a antifony používané při velkopáteční mši.¹⁴³

3.10. Mnišství

Jedním z výrazů zbožnosti je i mnišský život. Od počátku čtvrtého století se na území Arménie začal rozšiřovat poustevnícký život. Jeho smyslem bylo a je dodnes žít s Bohem, a to o samotě, daleko od ostatních lidí a od každodenních starostí, v chudobě a v modlitbách.¹⁴⁴ První klášterní komunity vznikly v Araratském údolí při ečmiadzinských kostelech svaté Hrispimé, svaté Gajané a Šoľakatu. Již kolem roku 370 bylo prý tolik mužských i ženských klášterů, že je král Pap začal rušit. Přesto se však

¹⁴¹ Ž 26,6: *Umývám si ruce v nevinnosti, při tvém oltáři se držím, Hospodine,...*

¹⁴² Ž 43,3: *...a já tam přistoupím k božimu oltáři, k Bohu, zdroji své jásavé radosti, a hrou na citaru ti budu vzdávat chválu, bože, můj bože!*

¹⁴³ KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 228–229.

¹⁴⁴ KRİKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 220.

mništví od devátého do patnáctého století velice rozšiřovalo.¹⁴⁵ Nejznámější místa, kde byly založeny kláštery, byly: Altamar na jezeře Van, kláštery na jezeře Sevan, svatý Geřard, Gladzor a Tatev.

Zvláště v období kolem roku 1915 a v počátcích Sovětského svazu byla většina klášterů zničena nebo zrušena. Dnes již existují pouze mužské kláštery, a to v Jeruzalémě, Antelias, Ečmiadzinu, Geřardu¹⁴⁶, a nemnoho malých klášterních společenství převážně na území dnešní Arménie.¹⁴⁷

3.11. Denní modlitba hodin¹⁴⁸

Denní modlitba hodin, *žamagirk*, byla do arménské liturgie převzata z jeruzalémské liturgické tradice pravděpodobně v šestém století. Tento rituál byl prováděn zejména v klášterních společenstvech. V současné době není slavení Denní modlitby hodin (krom klášterních komunit) obvyklé. V určitých obdobích liturgického roku se například vykonává některá z částí Denní modlitby hodin¹⁴⁹ nebo některá z částí je spojena s určitým svátkem.¹⁵⁰

Liturgie hodin se sestává ze sedmi modliteb: *Gišerajin žam* (noční modlitba před svítáním), *Aravotjan žam* (ranní modlitba), *Arevagali žam* (nemá ekvivalent v západní církevní tradici, modlitba při východu slunce), *Čašu žam* (modlitba uprostřed dne),¹⁵¹ *Jerekojan žam* (večerní modlitba), *Chalalakan žam* (nemá ekvivalent v západní církevní tradici, modlitba při západu slunce, modlitba pokoje) a *Hangstjan žam* (modlitba před spaním).¹⁵²

¹⁴⁵ KRIKORIAN, Mesrob opět cituje podle AGATANGEROVÝCH *Dějin Arménie*.

¹⁴⁶ Poutní místo nacházející se asi 30 km na východ od Jerevanu. Klášter byl založen na začátku 4. století a nesl nejprve jméno *Ajrivank*, *jeskynní klášter*. Podle legendy to bylo místo, které vybudoval sám *Grigor Lusavorič* ve snaze vyhladit pohanské kulty. Podle jiné legendy z poloviny dvanáctého století zde byla uschována vzácná relikvie – kopí, které do Arménie přinesl apoštol Tadeáš. Hrot tohoto kopí, které usmrtilo Ježíše, je dnes uložen v ečmiadzinském muzeu. Na počátku dvacátých let dvacátého století byl tento klášter oficiálně zrušen. Neoficiálně však nepřestal fungovat. Tajně se tu konalo mnoho křtů i svateb. (Srov. DUM–TRAGUT, Jasmine. *Armenien entdecken. 3000 Jahre Kultur zwischen West und Ost*. Berlin : Trescher Verlag, 2004, s. 271–276.

¹⁴⁷ KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002, s. 221.)

¹⁴⁸ KYOSEYAN, Hakob. *Das armenische liturgische Schriftum*. In RENHART, Erich – DUM–TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 73-76.

¹⁴⁹ S obdobím postu se pojí modlitba pokoje a modlitba před svítáním.

¹⁵⁰ Modlitba uprostřed dne se stala součástí liturgie mše svaté.

¹⁵¹ Srov. výše, *Čašu žam* se používá i pro označení mše katechunemů.

¹⁵² NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 315.

3.12. Liturgický rok¹⁵³

Tonacojc, oficiální seznam církevních svátků a výročí, který v současné době užívá Arménská apoštolská církev, pochází z druhé poloviny osmnáctého století od katolika Simeona z Jerevanu (1763-1780).¹⁵⁴ Vedle komentovaného seznamu svátků a výročí obsahuje i soupis biblických textů a hymnů pro každý den v roce.¹⁵⁵

Arménská církev rozvinula systém odvozování svátků založený na týdenním cyklu. Tento systém určování svátků je pozůstatkem z ranné doby, kdy se podle určitých dnů týdne (speciálně neděle a později postních dnů – středy a pátku) řídily ostatní křesťanské sváteční slavnosti. Arménský kalendář respektuje tuto starou praktiku v tom, že svátky svatých nikdy nepřipadají na neděli, středu nebo pátek. Ačkoliv svátky svatých mají své předepsané dny, tedy teoreticky jsou to svátky nepohyblivé. Jestliže datum určitého svátku připadne na neděli, středu nebo pátek, připomínka musí být přesunuta. Například svátky Páně a Panny Marie jsou posouvány na nejbližší pevné volné datum.¹⁵⁶

V praxi arménské církve jsou všechny sváteční dny během arménskému roku pohyblivé, ačkoli jsou spojeny s určitým datem. Výjimku tvoří sedm svátků: Epifanie a Narození Páně (6.1.), Pojmenování Krista (13.1.), Přinesení Krista do chrámu (14.2.), Zvěstování Panně Marii (7.4.), Svátek narození Panny Marie (8.9.), Přinesení svaté matky boží do chrámu (21.11.), Početí Panny Marie svatou Annou (9.12).¹⁵⁷

Kromě svátku Epifanie a Narození, který byl převzat z byzantského ritu, a svátku Přinesení Krista do chrámu byly ostatní nepohyblivé svátky přijaty do arménskému kalendáře v průběhu středověku. Zvěstování Panně Marii a Narození Panny Marie byly přijaty ve třináctém století, Početí Panny Marie její matkou svatou Annou a Přinesení do chrámu Panny Marie během sedmnáctého století.¹⁵⁸

¹⁵³ Arménská církev přijala 6. listopadu 1923 gregoriánský kalendář. Juliánský kalendář užívá dodnes jen diecéze ve Tbilisi a Jeruzalémský patriarchát. (Srov. NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 356.)

¹⁵⁴ Podle tradice vytvořil první seznam svátků již katolikos Grigor Lusavorič. KYOSEYAN, Hakob. *Das armenische liturgische Schriftum*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 87.

¹⁵⁵ HOVAGIMIAN, Vahan. *Der Armenische Kalender*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 244.

¹⁵⁶ www.armenia.at.

¹⁵⁷ HOVAGIMIAN, Vahan. *Der Armenische Kalender*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 247.

¹⁵⁸ www.armenia.at.

Církevní svátky lze dělit do tří kategorií – sváteční dny (svátky Páně, Panny Marie, svatého kříže a svaté církve), svátky svatých a dny postu a pokání.

Ve středu všech svátků Páně stojí evangelium o spáse. Největšími svátky Páně jsou: Narození / Epifanie a křest, Pojmenování, Přinesení Krista do chrámu, Květná neděle (*Całkazard*), Velký pátek (*Avag šabat*), Zmrtvýchvstání (*Zatik* nebo *Caratjun*), Nanebevstoupení Páně (*Hanpardzum*), Proměnění Páně na hoře Tábor.

Ve dnech zasvěcených Panně Marii se připomíná početí Panny Marie svatou Annou, Mariina narození, přinesení Panny Marie do chrámu, nalezení Mariina hrobu, nalezení opasku Panny Marie a nanebevzetí Panny Marie.

Památka svatého kříže je připomínána o svátcích Zjevení sv. kříže, Vyvyšování sv. kříže, Nalezení sv. kříže a o Svátku sv. kříže od sv. Varaga.

K poslední skupině svátečních dnů, kterou tvoří svátky svaté církve, patří Svátek ečmiadzinské katedrály, Svátek nošení světla, Založení církve a Svátek starého a nového společenství.¹⁵⁹

Pět největších svátečních dnů se arménsky nazývá *talavar*. Patří sem svátky Narození Krista a Epifanie, Zmrtvýchvstání Krista, Proměnění Krista na hoře Tábor, Nanebevzetí Panny Marie a Vyvyšování sv. kříže. Slovo *talavar* má v arménštině mnoho významů – chýše, oltář, stan, v náboženském smyslu tím může být míněno také lidské tělo, schrána, ve které přebývá Duch svatý. Je také možné nalézt určitou paralelu mezi tímto označením a židovskou tradicí svátku stánků. Arménští věřící si vždy jeden den po těchto svátcích připomínají své zesulé. V tomto dni přicházejí lidé na hřbitovy, aby se za své zemřelé pomodlili.¹⁶⁰

Během týdenního cyklu se v arménské tradici slaví tři typy slavností. 1. *Terovni* (svátky Páně) – každá neděle je svátkem Páně. 2. *Srboc* (svátky svatých) – svátky svatých se slaví v pondělí, v úterý, ve čtvrtek a v sobotu. Důležité svátky svatých se odehrávají v sobotu. Během těchto čtyř dnů mohou být slaveny i sváteční dny. 3. *Pahoc* (postní dny) – středy a pátky jsou postními dny, ve kterých nemohou být slaveny svátky svatých. Středy jsou připomínkou zvěstování Panně Marii a vtělení a v pátek se připomíná ukřižování.¹⁶¹

¹⁵⁹ HOVAGIMIAN, Vahan. *Der Armenische Kalender*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 245–246.

¹⁶⁰ HOVAGIMIAN, Vahan. *Der Armenische Kalender*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 246.

¹⁶¹ www.armenia.at.

Liturgický rok arménské církve lze rozdělit na osm velkých period a samostatně stojící období Velikonoc. Na počátku a na konci každé periody stojí jeden z velmi významných svátků církve:

1. období od Narození po začátek velikonočního postu
2. Quareagesima, čtyřicet dní před Velikonocemi
Velikonoce
3. Quinquagesima, padesát dní po Velikonocích
4. období od Svatodušních svátků po svátek Proměnění na hoře
5. období od Proměnění Páně na hoře Tábor po Nanebevzetí Panny Marie
6. období od Nanebevzetí Panny Marie po svátek Pozvedání svatého kříže
7. období od Pozvedání svatého kříže po počátek Adventu
8. Advent (období padesáti dnů před svátkem Narození / Epifanie)¹⁶²

Všechna období s výjimkou Epifanie jsou pohyblivá. Pohybují se podle velikonočního cyklu, který se řídí podle lunárního kalendáře, takže se pohybuje v období mezi 22.3. a 26.4. Současný arménský systém liturgického roku byl plně rozvinut ve dvanáctém století.

Specifikem arménské církve je, že jako jediná slaví narození Páně a Epifanii dohromady, tedy 6. 1.¹⁶³

3.13. Svatí

Arménská církevní tradice zná na sto svatých. Jsou mezi nimi mučedníci a mučednice pro víru, svědkové a svědkyně víry, udatní bojovníci a bojovnice za svobodu vlasti. Byli to lidé, kteří svědčili svým příkladným, Bohu zasvěceným, životem, nebo lidé, kteří pro víru obětovali svůj život.

Nejvýznamnější místo mezi svatými církve zaujímá Marie, matka boží. Úcta k Marii, jako Bohorodici a mariánským svátkům stojí v centru tradice víry.

Mezi patrony Arménie patří svatý Grigor Lusavorič, zakladatel církve, svatá Hripsimé a svatá Gajané, mučednice pro víru, svatý Mesrob Maštoc, tvůrce arménského

¹⁶² HOVAGIMIAN, Vahan. *Der Armenische Kalender*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001, s. 249.

¹⁶³ NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996, s. 313.

písma a překladatel Bible, svatý Vardan a jeho druhové, bojovníci proti pohanské nadvládě a svatý Grigor Narekaci, zbožný tvůrce hymnů.

Mezi svaté jsou zahrnuty biblické osobnosti, význačné postavy arménských dějin a dále křesťanští světci, mučedníci, církevní otcové a učitelé především z prvních pěti století existence církve. Úcta ke svatým a jejich ostatkům¹⁶⁴ je v arménské církvi živá téměř od jejího počátku.

3.14. Oděv

Duchovní Arménské apoštolské církve nosí stejně jako i v mnohých dalších východních církvích světlé nebo u celibátních kněží černé spodní roucho, přes které si oblékají černý plášť se širokými rukávy.

Pokrývka hlavy se v jednotlivých východních církvích výrazně odlišuje. Arménští duchovní pokrývají své hlavy čepicí (kloboukem) ve tvaru, který symbolizuje věž katedrály v Ečmiadzinu. Celibátní kněží přes ni kladou rouškou.

Biskupové v arménské církvi, stejně jako v ostatních církvích východu, mají na své hrudi pověšen enkolpion¹⁶⁵ a náprsní kříž.

Při eucharistické mši obléká kněz, celebrant, liturgické roucho, které se skládá z alby, štoly, rukávů s manžetou, z opasku, ze zlatem vyšíváného přehození přes ramena s vysokým límcem, z bohatě zdobeného chórového pluviálu a vysokých ozdobných bot. Kněží nosí byzantskou korunu (mitru, která má tvar koruny); biskupové nosí od doby křížových výprav mitru původem z latinského ritu.¹⁶⁶ Ministrantský oděv tvoří spodní bílé roucho, přes které je oblékáno svrchní roucho v barvě období liturgického roku. Na svrchním oděvu je na přední i zadní straně vyšit kříž.

---

¹⁶⁴ Relikvie Arménské apoštolské církve:

svaté kopy – které proniklo žebrem Ježíše Krista a podle tradice jej přinesl do Arménie apoštol Tadeáš; dlouhou dobu bylo uschováno v klášteře svatého Geřarda, v současné době je v ečmiadzinském muzeu; používá se při svěcení křížma

pravice svatého Grigora Lusavoriče – uchována v ečmiadzinském muzeu; také se používá při svěcení křížma

úlolek dřeva z Noemovy archy – podle legendy se na počátku čtvrtého století nisibijský biskup Jakub pokusil zdolat vrchol hory Ararat, aby spatřil Noemovu archu; ve snu se mu zjevil anděl, který mu přinesl úlolek z Noemovy archy jako dar od Boha za jeho utrpení a víru; po probuzení našel kousek dřeva vedle sebe a vrátil se domů; uchováno v ečmiadzinském muzeu

ostatky svatého Jana Křtitele, svatého Štěpána, svatých apoštolů Tadeáše a Bartoloměje, svatého Ondřeje Prvorozeného, svatého Tomáše

kousek Kristova kříže a úlolek z Kristova trnového věnce.

¹⁶⁵ Medailon s malou ikonou, který nosí biskupové spolu s náprsním křížem. Případně nosí pouze enkolpion. Biskupové východních katolických církví nosí jen náprsní kříž. (Srov. MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 72.)

¹⁶⁶ MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972, s. 46–48.

3.15. Bohoslužebný prostor

Arménský kostel, *jekeleci* má pravoúhlý (často čtvercový) půdorys se třemi nebo čtyřmi apsidami. Prostému prostoru rozdělenému na čtyři části dominuje hlavní oltář, který je umístěn na východní straně kostela.¹⁶⁷

První částí je vstupní síň; bývala od lodi, druhé části, oddělena stěnou, dnes bývá tato stěna nahrazena mříží nebo v kostele ani není. Zde se při mši svaté zdržovali katechumeni a další věřící, kteří z nějakých jiných důvodů nebyli způsobilí ke slavení mše svaté.

Hlavní loď je místem, kde se shromažďují věřící (dříve se v tomto prostoru pohybovali jen muži, ženám byla určena místa na balkóně)¹⁶⁸ a kde se odehrávají některé součásti mše. Vpředu na úrovni oltářního prostoru nebo po celé šířce kostela je většinou ohrádkou oddělené kněžiště, na které vstupují věřící při přijímání či např. ženich s nevěstou při udělování svátosti manželství; odtud jsou recitována některá čtení v rámci mešní liturgie. Ve větších kostelech zde, většinou na levé straně, stojí na vyvýšeném místě trůn, který je určen pro vyšší církevní hodnostáře. V menších kostelech bývá v levé boční zdi kostela zabudováno baptisterium.

Třetí částí je balkon, který se nachází přímo nad předsíní; je určen pro pěvecký sbor. Východní církve zpravidla neznaly jiný doprovod než zpěv. Dnes se v arménské církvi používá od roku 1921/1922 k doprovodu zpěvu varhan.¹⁶⁹

Poslední částí je při východní straně kostela umístěný vyvýšený oltářní prostor, k němuž z obou stran lodě stoupají schody. V jeho středu stojí oltář, svatý stůl. Napravo i nalevo od oltáře jsou dveře, které vedou do přilehlých sakristií. V sakristii nalevo se děje příprava obětních darů, v některých větších kostelech zde je umístěno baptisterium. Stěny oltáře jsou bohatě ozdobeny kříži (vždy bez ukřižovaného), různými vyobrazeními Krista či Bohorodice. V určitých momentech při slavení mše svaté a dalších církevních slavnostech je oltářní prostor od chrámové lodi oddělen oponou.¹⁷⁰

¹⁶⁷ ORMANIAN, Malachia. *The Church of Armenia. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature, and Existing Condition*. 2. vyd. London : A. R. MOWBRAY and Co. Limited, 1955, s. 144.

¹⁶⁸ Ženy pak k eucharistii přistupovaly odděleně od mužů, po skončení mše svaté, když již muži odešli z kostelních prostor. Do současnosti zvláště v kostelech na východě sedí ženy a muži odděleně a k eucharistii přistupují nejdříve muži a až za nimi ženy.

¹⁶⁹ Jedna z reforem provedená katolíkem Geworgem V.

¹⁷⁰ Arménská apoštolská církev užívá k oddělení *svatyně od velesvatyně* oponu. (Srov. Ex 26,31–35; 40,21; Žd 6,19; 9,3–4; 10,20.) (Srov. GAMBER, Klaus. *Die Liturgie der Goten und der Armenier*. 1. vyd. Regensburg : Friedrich Pustet, 1988, s. 49–51.)

4. INICIAČNÍ RITUÁL ARMÉNSKÉ APOŠTOLSKÉ CÍRKVE

Křest je jednáním božím s lidmi a představuje viditelný počátek křesťanské existence.

Kristovo konání je eschatologickou událostí spásy, která je ve křtu ve jméno Otce, Syna i Ducha svatého přítomna. Při křtu probíhá přijetí do eschatologického společenství spásy. Křest tedy odkazuje ke spasení, posvěcení a ospravedlnění. Žadatelé o křest jsou včleňováni do nového božského lidu, církve, a s ním do mystického těla Kristova. Křtem se člověk rodí znovu jako dítě církve (Cyril).

Křtěnec je zahrnut do spásy-nosného mystéria smrti a zmrtvýchvstání Ježíše Krista, dostává podíl na velikonočním tajemství (srov. Ř 6,3-5; Ko 2,12-14). Tak je křest vstupem do nového stvoření (2K 5,17), branou do nového života (srov. J 3,5), ruší oddělení člověka od Boha a daruje lásku Otcovu, který z křtěnců činí své děti (1J 3,1), dědice boží a spoludědice s Kristem (Ř 8,17). Křtitelnice je zároveň hrobem (Ambrosius) i matkou (Pseudo-Dionysios) a je jako Mariino tělo naplněna Duchem svatým (Theodor z Mopsuestie).

Trojí ponoření odkazuje ke třem dnům v hrobě (Cyril). Voda symbolizuje nejen nový život, ale i očištění od hříchu.

Křest je podílem na Ježíšově křtu v Jordánu. Všichni křesťané mají podíl na znovuzrození v Kristu.

Znamení kříže činí křesťany králi a pomazání (Duchem svatým) je svěť na kněze. Křestní dění zahrnuje vejítí ve vztah s osobami Trojice. Křest nelze oddělovat od včlenění do církve. Křest je nezbytný ke spáse. Není prostředkem k bezhříšnému životu, ale jeho předpokladem (Tertulián).

4.1. Vývoj iniciačního rituálu v průběhu prvních století církve

Následující odstavce se pokusí nastínit základní kontury vývoje křesťanského iniciačního rituálu, zejména vztahu mezi samotným křtem a pomazáním (iniciačního dvojrituálu). Především půjde o tradice, jejichž ozvuky v arménských iniciačních rituálech nacházíme.¹⁷¹

¹⁷¹ SCHMIDT-LAUBER, Hans-Christoph – MEYER-BLANCK, Michael – BIERITZ, Karl Heinrich (ed.). *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*. 3. vyd. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2003, s. 285nn; 471-480. GRETHLEIN, Christian - RUDDAT, Günter (ed.). *Liturgisches Kompendium*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2003. DAVIES, J. G. (ed.). *A Dictionary of Liturgy and Worship*. London : SCM Press Ltd, 1978. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert.

Pojednání o křtu v Didaché následuje po šesti kapitolách poučení o dvou cestách. Tyto kapitoly byly přednášeny čekatelům na křest. Jejich příprava dále spočívala v postu, ale bylo-li to možné, měli se postit nejen čekatelé, ale i ostatní členové sboru.

Podle Didaché měl být křest ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého (řec. eis to onoma tou patros kai ...) skutečně v „živé“ vodě (živá, pramenitá voda je v Lv 14,5n a Nu 19,17 předepsána pro očišťování, v J 4,10 se jedná o metaforu); trojí ponoření (imerze) lze alternativně nahradit trojím pokropením hlavy. Není jasné, zda triadická formule patřila k rituálu nebo zda objasňovala jeho smysl. V Did 9,5 je zmíněno jiné její znění; je tu řeč o křtu ve jméno Páně.

Koptický fragment Didaché v kapitole o eucharistii hovoří o díkůvzdání nad líbeznou vůní. Podobný odkaz lze nalézt i v odpovídající modlitbě v Apoštolských konstitucích. Může se tedy jednat o užití křížma při křtu.

Podle Did 9,5 byl křest předpokladem pro přijímání eucharistie.

Další zmínky o křtu nacházíme v Barnabášově listu a v Hermově triptychu. Barnabáš mluví o sestoupení do vody, Hermas rozumí tomuto jednání symbolicky - mrtví vstupují do vody, živoucí vystupují. Voda je pečetí, olej není zmíněn. Křest je spojen s odpuštěním hříchů. Hermas užívá pro křest obrazu na vodě postavené věže.

V polovině druhého století popisuje Justin křest pohanům. Svátost neoznačuje jako křest, ale jako posvěcení (svěcení), obnovení, znovuzrození, koupel a osvětlení.

Po vyučení a přísaze, že povedou život podle křesťanských měřítek, se měli čekatelé na křest spolu se sborem postit.

Po určité době byli přivedeni k vodě. Justin nezmiňuje, o jaký druh vody se jedná, ale mluví o vykoupání, při kterém mělo být nad křtěncem vysloveno jméno Trojice.

Poté měli být nově pokřtění přivedeni do shromáždění sboru a shromáždění nad ním vyslovilo modlitby a vyměnilo si s nimi polibek míru.

Oba tyto rituály tvořily přechod ke slavení eucharistie, při níž nově pokřtění pravděpodobně obdrželi ze dvou různých pohárů vodu a víno. Užívání vody a vína

---

Pastoralliturgisches Handlexikon. Freiburg : Herder, 1981. ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten.* Leipzig : Koehler und Amelang, 1981.

zmiňuje Justin i při popisu každonedělního slavení eucharistie. O pomazání či daru Ducha svatého není vysloveně řeč.

Ireneus poskytuje přehled o různých formách iniciace v gnostických skupinách. Jejich zvyky byly různé; někteří například křtili přijímané vodou s trojiční formulí, která parodovala formuli církve; jiní polévali hlavu přijímaného směsí oleje a vody.

Klement Alexandrijský zmiňuje gnostický zvyk valentinianů, kteří po oproštění se od zlých mocností exorcistovali vodu. Sám Klement popisuje křestní praxi takto: tříletý katechumenát, zřeknutí se, ponoření, které znamená počátek nového života. Když mluví o zpečetění, zdá se, že je odlišuje od ponoření. Základem pro uskutečnění křtu je pro něj potvrzení, že se pokřtěný zřekl mocností zla a může tedy obléci nepomíjitelnost Krista.

Melito ze Sard v pojednání o křtu užívá pojmů: pomazání, zpečetění, záchrana od ďábla, odpuštění hříchů, osvětlení.

Hippolyt Římský v Apoštolské tradici (Apostolické paradosis – 3.století) nabízí oproti předchozím kusým zprávám popis bohatého křestního rituálu. I když je jasné, že zájmy textu jsou spíše polemického rázu a nemusejí být svědectvím o běžné římské praxi.

Text popisuje úvodní zkoušku, během které se uchazeč o křest má vzdát nekřesťanských povolání. Následuje tříletý katechumenát, bohatý na exorcismy, na jehož konci je nová zkouška, která má potvrdit, že uchazeč vedl ctnostný život a praktikoval lásku k bližním. Pokud obstojí, může být přistoupeno ke křtu. Sám biskup vykoná nad každým jednotlivcem exorcismus, aby bylo jisto, že je uchazeč čistý a svobodný od cizího. Samotný rituál obsahuje odkazy na trvajících přítomnost satana ve víně.

V pátek (není jisté, zda jde o pátek před Velikonocemi) se čekatelé na křest postí. V sobotu jsou znovu exorcistováni, jejich smyslové orgány jsou označeny pečeti; noc ze soboty na neděli stráví posloucháním čtení a napomínání. Nad (pokud možno) tekoucí vodou je vyslovena další exorcistická modlitba za očištění vody. Uchazeč nejprve odmítá sám satana a jeho dílo a potom je znovu exorcistován, a to olejem (exorcistní olej), který byl předtím exorcistován biskupem.

Nejprve jsou pokřtěny děti, potom muži a nakonec ženy. Všichni stojí neoblečení v baptisteriu a jsou vyzváni, aby odpověděli na tři otázky po jejich víře v Otce, Syna a Ducha svatého. Po každé otázce jsou ponořeni.

Pak vystoupí z vody a jsou dvakrát pomazáni posvěceným olejem. Nejprve před oblečením – a to presbyterem; podruhé před shromážděným sborem – a to biskupem, který na ně vloží ruce. Není textově jasné, jak máme tomuto rituálu rozumět: zda se jedná o udělení Ducha svatého nebo o utvrzení, že Duch byl přijat. Po přímlovách následuje polibek míru a oblacení.

Dále obdrží novokřtění podíl na třech kališích: s vínem (eucharistie), s mlékem a medem (budoucí nebeské království), s vodou (křest). Tato západní liturgie tedy dokládá dvojí pokřestní pomazání.

Pro Afriku dotvrzuje Tertulián, že v případě nouze může křest vykonat laik, nikoliv však žena. Podle Tertuliána je lepší nekřtít děti, protože se kmotři zavazují k povinnosti, které možná nebudou moci dostát. Lépe je křtít ženaté a vdané nebo ty, u nichž je doložena odhodlanost ke zdrženlivosti.

Křtu předchází půst, noční bdění a vyznání všech předchozích hříchů.

Voda může být jakéhokoli druhu, je-li vyzván Bůh a sestoupí-li Duch. Duch propůjčuje svou sílu k posvěcení a očištění vody. Podle Tertuliána křtěný ve vodě Ducha svatého nepřijímá, ale je pro něj připravován. Ponoření se uskuteční třikrát v souvislosti s vyslovením jednotlivých jmen Trojice.

Na křest navazují dva rituály: nejprve je hlava pokřtěného pomazána olejem jako znamení podílu na kněžském pomazání Ježíše; potom žehná biskup pokřtěnému vkládaje své ruce na jeho hlavu a vyzývá a zve Ducha svatého.

Po pomazání a vzkládání rukou je pokřtěný přiveden do společenství sboru, kde obdrží nápoj z mléka a medu.

V jiných spisech Tertulián zaznamenává další jednotlivosti, které se křtu týkají. Dvakrát, jednou bezprostředně před křtem a jednou o něco dříve, se uchazeč zříká ďábla a jeho andělů. Exorcismus není chápán jako křestní rituál.

Také Cyprián se v řadě svých dopisů vyjadřuje k praktickým otázkám křtu, zejména ke křtu nemocných, případně umírajících. Podle jeho mínění bylo ponoření pro křest podstatné, takže se křesťanem nebylo možné stát ani polítm (asperse) ani

Chřest, 58

pokropením (infuse). Podobně papež Cornelius pokládal křest za neuskutečněný, jestliže křtěnec nebyl označen biskupem a nepřijal tak Ducha svatého.

Od Cypriána jsou také zmínky o nových křtech schizmatiků, které nebyly ani nemohly být uskutečňovány správně, jelikož například již křestní voda nebyla náležitě očištěna. Předpokladem nesprávného očištění vody byl názor, že samotní schizmatici byli nečistí, takže kněz, respektive biskup, nemohl řádně očistit ani posvětit křestní vodu. I když schizmatici užívali stejnou křestní formuli jako katolíci, nebyla (podle Cypriána a dalších) platná, protože schizmatici nebyli pravou církví. Posvěcení křtěnců pomazáním křížem také nebylo u schizmatiků správně vykonáváno, protože křížmo mělo být posvěceno při eucharistii a schizmatici neměli pravou eucharistii. Podle Cypriána museli řádně pokřtění obdržet Pánovu pečeť (signaculo dominico) a pro naplnění křtu bylo nutné provést po obou rituálech ještě vzkládání rukou. ~ abo!

Origenes stejně jako Klement Alexandrijský mluví o třiletém katechumenátu, ale naznačuje zároveň, že jeho trvání může variovat. Stejně jako Tertulián zmiňuje i Origenes dvojí odmítnutí satana, jednou na začátku katechumenátu a jednou při křtu. Je-li katechumen očištěn slovem, může být povolán k iniciaci. Nově pokřtěný je pomazán křížem.

Katecheze Cyrila Jeruzalémského (čtvrté století) ukazují, že uchazeči o křest byli během postního období pravidelně exorcistováni a vyučováni. Během katechumenátu jim bylo předáváno vyznání víry, aby později mohli svou víru stvrdit. Cyril nevyučoval nejprve o průběhu rituálu, protože jeho osvětlení zůstávalo součástí mystagogických katechezí, které se děly v týdně po křtu.

Během velikonoční vigilie byli uchazeči o křest otočeni k západu jako výraz konfrontace se satanem. Potom se otočili na východ k prameni světla a k dosvědčení příklonu ke Kristu. Potom svlékli svůj dosavadní oděv jako oděv starého člověka, jejich tělo bylo pomazáno olivovým olejem, aby je nemohl zasáhnout svojí silou ďábel, ale aby byli naroubováni v Krista, v pravý olivový strom.

Jejich trojiční vyznání víry bylo doprovázeno trojím ponořením jako znamení účasti na třech dnech, které strávil Kristus v hrobě. Nepřímo je zmíněno oblečení bílého křestního roucha.

Cyrl Jeruzalémský zmiňuje pokřestní pomazání křížem, během něhož byl v epiklézi vzýván Duch svatý. Tato pasáž měla odrážet Kristův křest v Jordánu a

odpovídající dar Ducha svatého. Pomazáním čela, uší, nosu a prsou bylo posvěceno celé tělo pro přicházejí boj s ďáblem.

Velcí Kappadočané mluví také o tříletém katechumenátu, který byl zakončen vyznáním, vyjádřením víry. Při křtu byla nad křtěným vyslovena jména osob Trojice. Řehoř z Naziánu vybízel budoucí uchazeče o křest, aby se ke křtu přihlásili den po svátku Epifanie. Toto zařazení do řad katechumenů bylo spojeno se zvykem nošení lamp s připomínkou družiček, které očekávají ženicha. Nově pokřtění pak nosili bílé svatební roucho.

Z Egypta je zachována tradice požehnání oleje (exorcistní olej) s prosbou o posilu a svatost a požehnání křížma (olej dikuvzdání) s prosbou o dar Ducha svatého po křtu.

Tedy již v druhé polovině čtvrtého století lze v křestních katechezích rozpoznat tři různé tradice průběhu křtu. Lze rozlišovat mezi řády syrskými, západními a jeruzalémskými. Ústředními rituály byly:

v Antiochii – pomazání čela křížmem jako pečeť (sfragis), trojí křestní ponoření s trojičnou křestní formulí a následná křestní eucharistie (Jan Zlatoústý);

v Milánu – ponoření s trojí křestní otázkou bez křestní formule, zahrnující snad i mytí nohou, biskupské položení ruky na hlavu křtěného jako zprostředkování Ducha a na závěr křestní eucharistie (Ambrosius);

v Jeruzalémě – trojí ponoření s trojí křestní formulí, pomazání čela křížmem (tímto pomazáním byl prostředkován Duch svatý) a křestní eucharistie (Cyril Jeruzalémský).

Tyto křestní pořádky však nemůžeme brát jednoduše za svědectví původní tradice. Spíše to jsou jakési dokumenty z přechodného stádia odrážející novou situaci, která nastala se vzrůstající říšskou církví. Tyto tradice odkazují k novým theologickým a exegetickým porozuměním především pasážím J 3,5 a Ř 6.

Samostatnou linii ve vývoji křestního rituálu představuje tradice syrská. Didaskalie znají pomazání ve dvou krocích – biskup se rukou dotkl hlavy, kterou křtil, a pomazal ji, potom bylo pomazáno celé tělo; ženy byly pomazávány diakonkami. Pomazání hlavy bylo odkazem k pomazání kněží a králů, a tomu odpovídá Ježíšův mesiášský křest v Jordánu. Užíváno bylo slov: *ty jsi můj Syn, dnes jsem tě dosvědčil*.

Pomazání těla je asi rituál pozdější a má co do činěním s exorcistickým kontextem. Zvláštní rituál předání Ducha či pokřestního pomazání a vzkládání rukou zde nenajdeme. Podobný průběh dokazují apokryfní apoštolská akta, zvláště Tomášovská akta, která pro třetí století dosvědčují rituál kropení hlavy olejem, jež byl doprovázen formulí oslavování Krista a v něm se zakládající síly. Potom následovalo ponoření a účast na eucharistii. Užíváno je výrazu *rušma*, které může být synonymem pro křest, může označovat pomazání nebo být výrazem pro křest i pomazání. Není však žádný důkaz pro to, že by *rušma* zahrnovalo označení znamením kříže.¹⁷²

Podle obou řad křestních katechezí, které mezi lety 288-290 držel Jan Zlatoústý v Antiochii, byl uchazeč o křest nejprve exorcistován. Pokorně klečící se musel zříci satana, jeho doprovodu, jeho otroctví a jeho díla a dát najevo své obrácení ke Kristu, potom byl dvakrát pomazán olejem – znamením kříže na čele (obrana proti d'áblu) a pomazání celého těla (k boji proti d'áblu). V jiných pramenech je zaznamenáno, že odmítnutí d'ábla, obrat ke Kristu a první pomazání bylo konáno na Velký pátek.

Pak sestoupil křtěnec do vody, nebylo však užito interrogatorního vyznání víry, ale formule: *tento je křtěn ve jméno Otce...*

Není známo pokřestní pomazání ani vzkládání rukou. Duch sestoupil na křtěnce, když jej biskup třikrát ponořoval do vody, poté byl pokřtěný oděn do bílého, svatebního roucha na sedm dní.

Podobný rituál popisuje i Theodor z Mopsuestie (Antiochie). Přidává však k němu, že uchazeči o křest stojí bosí. Pomazání klade před křest. Syrské překlady nerozlišují mezi křížmem a olivovým olejem. Pomazání podle něj vyjadřuje příslušnost ke Kristovu stádu. Na závěr popisuje ještě další rituál: po křtu označí biskup čela pokřtěných bíle oděných jako odkaz k tomu, že na ně sestoupil Duch svatý. A to zřejmě v okamžiku, kdy byla vyslovována jména tří božských osob. Vyznání uchazeče o křest má své místo v aktu příklonu ke Kristu.

Podobně tři Pseudoapoštolské konstituce spojují prostředkování Ducha s pomazáním před křtem, které se však neděje křížmem, ale olejem. Tomuto pomazání předchází zřeknutí se satana a vyznání příklonu ke Kristu.

¹⁷² Téměř všechny Lukášovy křestní zprávy (výjimkou například Sk 8,37n), které jsou lokalizovány do Palestiny, předpokládají, že teprve pneuma (Duch) opravňuje ke křtu (Sk 10,44; 11,15n; 9,17), ale právě jen v uskutečnění křtu působí Duch svatý (Sk 8,26-40). Také jiné novozákonní spisy odkazují na stejnou křestní tradici, ve které Duch předchází vodu (1J 5,7; 1P 1,2).

Po pomazání přichází požehnání vody, ponoření a zpečetění křížem, což nejsou gesta prostředkování Ducha, ale gesta posílnění vyznání.

Nakonec je vyslovena modlitba Páně křtěncem směrem k východu.

Proti silnému zájmu západní křesťní theologie na propracovaném vztahu a pochopení znamení a věci zdůrazňovala byzantská církev shodu symbolu a ztvárnění. Křest zde byl chápán mystagogicky jako první mystérium, které umožňuje přístup k dalším. Theologické syntézy dvanáctého století kladou do popředí aspekty znovuzrození a osvětlení. Křest ruší starý život a vede k novému. Starý člověk umírá a vstává nový. Rozlišování mezi znamení a věcí zde nenacházíme. Setkání vody a Ducha zůstává tajemstvím, něčím magickým, co racionálnímu uchopení zůstává zahaleno.

Východní církev ponechala pomazání křížem v kompetenci kněze. Jak již bylo naznačeno, jsou dějiny pomazání křížem ve východních církvích velmi nejednoznačné, svědectví o pomazání křížem chybí například u Jana Zlatoústého i u konstantinopolského patriarchy Proklose (zemřel 446). Naproti tomu je pomazání dochováno u Cyrila Jeruzalémského, v Apoštolských konstitucích a u Theodora z Mopsuestie.

Ve východních církvích se rituál pomazání křížem zpravidla skládá z těchto prvků: oblečení pokřtěného, přípravné modlitby, křížové pomazání čela, očí, chrčpí, úst, uší, hrudi, rukou a nohou, které je doprovázené formulí *Pečeť daru Ducha svatého...*, procesí kněze, pokřtěných a kmotrů chrámovým prostorem, čtení (Ř 6,3-11; Mt 28,16-20), modlitba (ektény) a malá doxologie.

Jane

Jako termín pro křest byly určeny Velikonoce. Od konce třetího století byla upřednostňována noc před Velikonoční nedělí. Ve východní církvi se později počet křesťních termínů rozrostl o svatodušní vigilie, vigilie před Epifanií (připomínka Ježíšova křtu v Jordánu).

Teprve na počátku třetího století nalézáme jisté doklady o praxi křtu dětí. Podle Apoštolské tradice byly křtěny i malé děti, které byly tak staré, aby mohly odpovědět na křesťní otázku. V Africe podtrhl Tertulián na základě Mt 19,14 právo dětí na křest. Cyprián neviděl žádný důvod pro odklad křtu na osmý den po narození. Pokřtěné děti

byly připouštěny k přijímání. Origenes po svém přesídlení do Palestiny podporoval křest dětí. I Ireneus v Galii křest dětí předpokládal. Od třetího století se také setkáváme s celou řadou náhrobních nápisů o pokřtěných dětech, aniž by se zároveň jednalo o situaci nouze. O tom, zda se křest dětí uskutečňoval i v prvních dvou staletích, je vedena dosud neskončená diskuze. Pro snad mluví tak zvané oikos-formule, kde se píše o křtu celého domu (1K 1,16; Sk 16,15), nebo také židovská praxe, kdy na místo obřízky nastoupil křest. Argumenty proti vyvstávají z chápání malých dětí jako bezhříšných, tedy nebyl žádný důvod je křtít. Teprve propracované učení o dědičném hříchu tento předpoklad změnilo. Po třetím století pokračoval křest dětí dále. S odkazem na obřízku uváděl Astrius argument pro křest dětí – zajistit nemluvňatům jistotu, tj. při různých životních nebezpečích; argumentoval pro osmý den po narození. Řehoř z Nazianu neodporoval křtu dětí v případě ohrožení jejich života, doporučoval však počkat až do jejich tří let, kdy bylo dítě schopno uvědoměle odpovídat na křestní otázky. V šestém století doporučil koncil v Geroně křtít v den narození ty děti, které odmítají matčino mléko. Křest dětí praktikovali i donatisté. Na konci čtvrtého století byl křest dětí pro Augustina běžnou praxí a v celé řadě svých protipelagiánských spisech jej neproblematizoval. Celestýn I. předepsal pro křest dětí i mládeže exorcismus. Koncil v Kartágu (418) odsoudil ty, kteří odpírali křest nově narozených. Ceasarius z Arles žádal, aby byly děti sedm dní před svým křtem představeny v kostele. Jako dalších argumentů pro křest dětí vedle odkazu na židovskou obřízku osmého dne bylo užíváno: v božích očích stojí děti dospělým na roveň a mají stejné právo na křest, křest je duchovní obřízku (Cyprián); Augustin argumentoval oddílem z Lk 7,12-15 – víra vdovy pomohla mrtvému synovi, může tedy i víra jiných pomoci malému dítěti; podle Jana Diakona jsou malé děti proklety hříchem jiných a mohou být tedy i vírou jiných zachráněny. Cesarius z Arles žádal, aby matka byla s dítětem při jeho představení na začátku postního období a účastnila se jeho přípravy na křest během vigilií. Ordo Romanus obsahuje ceremonii pro malé děti, podle které akolyt drží dítě a na vyzvání je připraven přednést jeho víru, totiž Nicejsko-cařihradské vyznání víry v řečtině i latině. Po křtu následovalo pomazání křížem a první přijímání.

První zmínky o odsouvání křtu lze nalézt u Tertuliána. Za odsouváním křtu je představa prodloužení období, během něhož může člověk ještě hřešit. Od Augustina

pochází úsloví: nechte ho být, ať to ještě dělá, vždyť ještě není pokřtěn.¹⁷³ Vedle císaře Konstantina, který křest přijal až krátce před smrtí, ač se během života pokládal za rovného apoštolům, lze v první polovině čtvrtého století nalézt celou řadu církevních představitelů, kteří byli pokřtěni až v dospělosti, ačkoliv měli alespoň jednoho křesťanského rodiče. Jsou to např. Řehoř z Naziánu, který byl dokonce synem biskupa, Basileus Cesarejský, Ambrosius, Augustin a další. Zatímco na východě tvořily křest, stvrzení a první účast na eucharistii i pro děti uzavřený sled rituálů, docházelo na západě k jejich postupnému rozčleňování. Prvním důvodem pro to bylo, že pokřestní vzkládání rukou a pomazání křížem, které zprostředkovává Ducha svatého, mohlo být vykonáno jen biskupem.¹⁷⁴ Na východě mohl celý rituál vykonávat i presbyter. Na západě v obavě z dětské úmrtnosti mělo být dítě pokřtěno místním presbyterem co nejdříve, zatímco udělení pomazání biskupem se mělo odehrát později.

Křest dětí je třeba vnímat v souvislosti s učením o dědičném hříchu. Odpůrci této praxe zdůrazňovali nevinnost, bezhříšnost malých dětí (Tertulián). Avšak např. Cyprián užívá tento předpoklad dětské bezhříšnosti proti vylučování malých dětí ze křtu. Přímluvci křtu dětí, jako např. Origenes a Gelasius, zdůvodňují své stanovisko učením o dědičném hříchu. Tak jako nepokřtěné zemřelé děti bez osobní viny propadají věčné smrti, vládnou i ti, kteří zemřeli jako pokřtění, bez vlastní zásluhy s Kristem. Podle Jana Zlatoústého se malé děti bez hříchu křtem stávají údy těla Kristova a příbytky Ducha svatého. Augustin argumentuje proti pelagiánům: křest vede k odpuštění hříchů, kdyby malé děti nepotřebovaly odpuštění, nebyl by Ježíš jejich Spasitelem, protože malé děti nemohou mít žádnou osobní vinu, musejí být zasaženy dědičným hříchem. Jsou očištěny vírou svých rodičů, tak jako je poskvrnila vina jejich rodičů. Augustin byl zároveň zastáncem názoru, že zemřelé nepokřtěné děti propadají velmi mírnému zatracení. A sice tak mírnému, že nemůže být řečeno, že by pro ně bylo lepší, kdyby se nenarodily. Gelasius referuje o pelagiánském učení, že nepokřtěné zemřelé děti přebývají na třetím místě mezi nebem a věčným zatracením.

---

¹⁷³ Vyznání I, 11,18. (cit. podle Srov. Theologische Realenzyklopädie. XXXII. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2001, s. 689.)

¹⁷⁴ Také rozšiřování křesťanství, nová situace vzniklá postupnou misí byla jedním z důvodů rozčleňování iniciačního rituálu. Biskupů, do jejichž kompetence patřilo také vykonávání pomazání, stvrzení křtu, bylo v poměru k rozšiřující se církvi velmi málo. Proto docházelo na západě k odsouvání rituálu pokřestního pomazání. Pravomoc břimování patřila striktně do povinností kněze s biskupským svěcením, tím se církev také snažila zabránit vývojové tendenci, jejíž znaky bylo například postupné oddělování a osamostatňování jednotlivých místních církví a přiznávání se k různým autoritám (srov. 1K 1,11n).

Představa, že křest vykonaný heretiky, je neplatný, se poprvé objevuje u Tertuliána. Ve třetím století potvrdil Cyprián a další afričtí biskupové bezpodmínečnou neplatnost křtu uděleného schizmatiky; v tomto konkrétním případě se jednalo o novatiany. Za tím stojí Cypriánova představa: *salus extra ecclesiam non est*. Ve schizmatických sborech pokřtění museli být pro přijetí do katolické církve pokřtěni znovu, aby přijali Ducha svatého, protože ten je předáván pouze biskupským vzkládáním rukou po křtu. Křestní formule představovala zkušební kámen pravověrnosti.

4.2. Nástin vývoje iniciačního rituálu v arménské církvi

Základní osnovu iniciačního rituálu Arménské apoštolské církve, totiž *svěcení oleje, svěcení vody, trojí ponoření, pomazání svatým křížem (před křtem či po křtu) a eucharistie*, lze vysledovat již v nejstarších dokladech o průběhu obřadu přijímání do církve. Tato posloupnost jednotlivých částí iniciačního rituálu se narozdíl od své liturgické formy uchovala bez větších změn ve všech dostupných verzích křestní liturgie arménské církve. Na proměně liturgických textů iniciačního rituálu jsou patrné jednotlivé vývojové vlivy, se kterými se arménská církev setkávala.

První zmínky o křtu v arménské církvi lze nalézt ve dvou pramenech. V Dějinách Arménie, *Hajastani patmutjun*, od arménského historika Agatangela,¹⁷⁵ které pocházejí pravděpodobně z konce pátého století,¹⁷⁶ a v legendě o životě svatého Grigora Lusavoriče.¹⁷⁷ Tato legenda byla sepsána také v průběhu pátého století a je jisté, že zpracovává několik ještě starších, nám dnes nedochovaných, pramenů.¹⁷⁸ Tyto dva spisy neobsahují přesné informace o liturgických pořádcích křestního rituálu,

¹⁷⁵ Autorem Dějin Arménie je tak zvaný Agatangelos. Pravděpodobně patřil k církevním kruhům kolem katolika Sahaka I. Velikého a Mesroba Maštoce. V šestém století bylo toto dílo přeloženo do řečtiny. Později, není přesně známo kdy, také do arabštiny, ale je prokazatelné, že se tento text nachází od čtrnáctého století na území Egypta, dnes je uložen v koptském muzeu v Káhiře. Dále existuje latinská a gruzínská verze Dějin Arménie. (Srov. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts*. Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, s. 84-88.)

¹⁷⁶ Vyplývá to z jazykové analýzy.

¹⁷⁷ Přeloženo do řečtiny a arabštiny.

¹⁷⁸ WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts*. Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, s. 88.

nebyly psány s liturgickým záměrem, přesto nám však jsou svědectvím o tom, jak probíhaly křestní rituály na přelomu čtvrtého a pátého století či dříve.¹⁷⁹

Legenda (i Agatangelovy dějiny) zaznamenává sled událostí poté, co Grigor Lusavorič obrátil na křesťanskou víru krále Trdata IV. Po dobu jednoho měsíce připravoval Grigor královský dvůr, armádu a lid, který se sešel v Bagavanu, na přijetí křtu.¹⁸⁰ Příprava spočívala ve studiu Bible, soustředění se při modlitbách, v měsíčním půstu a nočním bdění. Křest samotný pak vypadal takto: nejprve byli katechumeni pomazáni olejem. Poté byl zbylý olej nalit do řeky, jejíž vody se zastavily. Zatímco Grigor vstoupil do vod Eufratu, katechumeni se svlékli. Grigor pak tlakem pravé ruky třikrát ponořil každého pomazaného katechumena. Novokřtěnec byl následně oděn do bílého roucha. Za zpěvu žalmů přišli všichni v čele s Grigorem Lusavoričem do chrámu, kde poprvé přijali tělo a krev Krista.¹⁸¹

Tedy průběh křtu vypadal pravděpodobně takto: pomazání, posvěcení vody, křest trojím ponořením a eucharistie.¹⁸²

Dva nejstarší ucelené liturgické pořádky křestního rituálu byly písemně zachyceny v rukopisech arménské liturgické knihy *Maštoc*. První vznikl v období katolika Jana z Odzunu (717/8-728/9) a je zaznamenán v rukopise *Cod. arm. 320*, který se nachází v mechitaristickém klášteře v San Lazzaru a pochází z 9.–10. století.¹⁸³ Druhý, pocházející ze stejné doby, je zachycen v rukopise *Cod. arm. 1001* a uložen v jerevanském Matenadaranu. Tyto dva obřady se v mnohém shodují s obřady praktikovanými ve čtvrtém a pátém století v arménské, ale i v syrské a řecké církvi. Nelze přesně určit, odkdy se začal křestní rituál slavit podle těchto liturgických pořádků, ale je dokázáno, že to nebylo později než za katolika Jana z Odzunu, který na

¹⁷⁹ Gabriele Winkler dokazuje, že Dejiny Agatangela a Život svatého Grigora jsou dvěma různými prameny, které byly překládány okolními církvemi (do syrštiny, řečtiny, arabštiny, koptštiny, gruzínštiny a latiny), jejich překlady redigovány a často citovány. Tudiž jsou to velmi cenné prameny pro rekonstrukci původních prvků iniciačních rituálů.

¹⁸⁰ Katechumenátní období trvalo po dobu jednoho měsíce.

¹⁸¹ RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 1-3.

¹⁸² Stejně pořadí jednotlivých částí křestního rituálu uvádí na příklad Jan Zlatoustý ve svém křestním katechismu i Efrám Syrský (viz výše). RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 4. (Srov. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts.* Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, s. 97.)

¹⁸³ WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts.* Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, s. 99.

synodě ve Dvinu roku 719 vystoupil především proti heretickému hnutí paulikiánů a jejich křestnímu zvyku a pokusil se reformovat arménský křestní pořádek.¹⁸⁴

Sled jednotlivých částí křestního rituálu, jak jsou zaznamenány v rukopisech z devátého až desátého století, vypadal takto:¹⁸⁵

1.	katechumenát ¹⁸⁶		
2.	křest	u vchodu do kostela	žalmy, ¹⁸⁷ modlitby ¹⁸⁸
			zřeknutí se satana ¹⁸⁹
			vyznání víry ¹⁹⁰
		v kostele u baptisteria ¹⁹¹	svěcení oleje ¹⁹²
			svěcení vody ¹⁹³
			křest ¹⁹⁴
3.	rituály po křtu ¹⁹⁵	v kostele	pomazání ¹⁹⁶
			oblečení bílého roucha a nasazení koruny
			uctívání oltáře ¹⁹⁷
			eucharistie ¹⁹⁸
			propuštění ¹⁹⁹
4.	snímání koruny osmý den po křtu ²⁰⁰	v kostele	

¹⁸⁴ WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts.* Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982, s. 99-100. Mimo jiné se Jan z Odzunu snažil o opětovné zavedení rituálu pomazání před křtem.

¹⁸⁵ Vytvořeno podle RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 6-11.

¹⁸⁶ Katechumenát začínal minimálně tři týdny před křtem. Katechumen se vzdělával ve víře, studoval Bibli, věnoval se modlitbám a rozjímání. Katechumenát byl zakončen rituálem, kdy za zpěvu žalmu 130 byly na katechumenovu hlavu vzládány ruce.

¹⁸⁷ Žalmy 24, 25 a 50.

¹⁸⁸ Dvě exorcistické modlitby, všichni otočení na západ.

¹⁸⁹ Katechumen se veřejně zřekl satana, byl otočen na západ.

¹⁹⁰ Všichni byli otočení na východ a katechumen vyznal svou víru ve svatou Trojici a řekl Nicejsko-cařihradské vyznání víry.

¹⁹¹ Vstup do kostela za zpěvu žalmu 117. Baptisterium zde ve významu křtější bazén.

¹⁹² Svěcení probíhá modlitbou epiklektického typu. Svěcení oleje bylo v nejstarších verzích křestního pořádku následováno pomazáním.

¹⁹³ Svěcení vody probíhalo za čtení Ez 36, 25-28, Ž 22 a J 3,1-8. Po nich následovala litanie pronesená jáhnem a epiklektická modlitba s prosbami o posvěcení vody vyřčená knězem. Poté kněz nalil svatý olej do vody.

¹⁹⁴ Kněz třikrát polil hlavu katechumena ve jméno Otce, Syna i Ducha svatého a třikrát jej ponořil na znamení tří dní, kdy byl Kristus v hrobě. Potom za recitace Ga 3,27 kněz omyl celé novokřtěncovo tělo. Následovalo čtení Ž 33 a Mt 3,13-17, modlitba Páně a modlitba novokřtěnce.

¹⁹⁵ Následovaly bezprostředně po křtu.

¹⁹⁶ Pomazání částí těla novokřtěnce.

¹⁹⁷ Novokřtěnec byl vyveden k oltáři, třikrát se poklonil a třikrát políbil oltář.

¹⁹⁸ U oltáře.

¹⁹⁹ Ž 31 a modlitba. Novokřtěnec setrval ještě týden v kostele, modlil se a každý den se účastnil eucharistie.

²⁰⁰ Osmý den po křtu bylo novokřtěnci odňato bílé roucho a sejmuta křestní koruna. Recitoval se Ž 31.

Nové verze křestního obřadu se musely vypořádávat s novými, spíše vnějšími podmínkami; především s tím, že se začaly křtít děti. Již Jan z Odzunu navrhoval, aby se celý rituál křtu, tedy i s předkřestními a pokřestními obřady, odehrával v jednom celku.²⁰¹ Na záznamech křestní liturgie ze třináctého století je patrné, že byla předkřestní příprava velice zkrácena a často i vypuštěna úplně, takže celý obřad začíná žalmem 131. Novým zvykem doloženým ze třináctého století je pletení červeno-bílého věnce, *narotu*, na počátku křestní slavnosti. Tento věnec pak nahradil korunu, byl nasazován po pomazání a snímán osmý den po křtu.²⁰² Středověké rituály však také nebyly jednotné, lišily se od místa k místu, určitá jednotnost se objevila až s prvním výtiskem křestní liturgie v polovině šestnáctého století v Benátkách.²⁰³

Redaktoři křestních rituálů vydaných v devatenáctém a dvacátém století zkombinovali různé starší verze, upřednostňovali sice původnější tradice a zvyklosti, zároveň lze však také nalézt kompromisní řešení pro změny dané dobou.

Průběh křestního a s ním souvisejících rituálů²⁰⁴ podle záznamu křestní liturgie tak zvaného Rituálu benátského (1840) a Rituálu jeruzalémského (1933):²⁰⁵

1.	katechumenát			
2.	křest	u vchodu do kostela přítomni kněz, jáhen, katechumen, kmotr	Ž 131 (tříkrát)	pletení narotu
				požehnání narotu (tříkrát)
			Ž 25, 26, 51	
			Ž 91	dvě exorcistické modlitby
				exorcismus se vzkládáním rukou na katechumenovu hlavu
				zřeknutí se satana ²⁰⁶
				vyznání víry ²⁰⁷
			Mt 28,16-20	
				nicejsko-cařihradské vyznání

²⁰¹ RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 13.

²⁰² RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 17.

²⁰³ V některých rukopisech je například zmíněna tradice převzatá z byzantského ritu, kdy matka přinášející dítě ke křtu poklekne před oltářem tolikrát, kolik je dítěti dní. Ve středověku se také velmi rozvíjela hymnologie, vznikalo mnoho hymnických skladeb, které byly postupně zařazovány do liturgie. Mnohé z nich se v ní uchovaly do současnosti.

²⁰⁴ Vytvořeno podle RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 19-27.

²⁰⁵ Tak zvaný Rituál benátský je verzí křestního rituálu vydanou roku 1840 v Benátkách. Tak zvaný Rituál jeruzalémský je verzí křestního rituálu vydanou roku 1933 v Jeruzalémě.

²⁰⁶ Katechumen byl otočen čelem k západu, natáhl pravou ruku na západ. Nejprve se zřekl satana prostřednictvím slov kněze, poté se sám zřekl zlého a všeho, co by ho mohlo svádět od dobrého.

²⁰⁷ Otočen směrem k východu.

		v kostele ²⁰⁸ průvod všech přítomných dojde k baptistériu	Ž 118,1-19 Ž 100	víry modlitba posvěcení oleje posvěcení vody
			Ž 29 Ez 36, 25-28 Ga 3,24-29 J 3,1-8	svlečení ²⁰⁹ otázky po víře ²¹⁰ sestup do baptistéria ²¹¹ trojí polížení hlavy s křestní formulí trojí ponoření omytí katechumena těla
			Ž 34 Mt 3,13-17	katechumen se modlí modlitbu Páně kněz se modlí za katechumena
3.	pokřestní rituály	u baptistéria		pomazání ²¹² oblečení bílého roucha ²¹³ nasazení narotu
		u oltáře		trojí políbení oltáře eucharistie
			Ž 32/+ Žd 2,14-17 Mk 9, 33-37	propuštění – litanie, modlitba ²¹⁴ / modlitba, hymnus, modlitba ²¹⁵
obřady související se křtem				
4.	sejmutí koruny osmý den po křtu			sejmutí narotu, jedna modlitba ²¹⁶ /sejmutí koruny a omývání ²¹⁷
5.	obřad ve čtyřicátý den po narození ²¹⁸	před kostelem	Ž 43	hymnus modlitba ²¹⁹
		v kostele		modlitba klanění
			L 2,22-32 ²²⁰	hymnus
				tonzura a modlitba ²²¹

²⁰⁸ Vyznáním víry v trojjediného Boha a přiznáním se k němu byl katechumen uzpůsoben ke vstupu do božího chrámu.

²⁰⁹ Symbol zbavení se hříchů.

²¹⁰ Pocházejí z verze rituálu ze třináctého století.

²¹¹ Katechumen vzhlížel k nebi a byl tváří otočen k východu.

²¹² Pomazávalo se čelo, smyslové orgány, záda a chodidla.

²¹³ Symbol vnitřní duchovní záře, oblečení roucha spásy.

²¹⁴ Rituál benátský: novokřtěnec měl zůstat týden v kostele, účastnit se modliteb a každý den přijímat eucharistii.

²¹⁵ Rituál jeruzalémský: novokřtěnec byl doprovoben domů, rituál doprovodu byl dlouhý. Byla v něm zahrnuta čtení Žd 2,14-17 a Mk 9, 33-37, hymny a modlitby.

²¹⁶ Benátský rituál.

²¹⁷ Jeruzalémský rituál.

²¹⁸ Rituál ze šestnáctého století inspirovaný přinesením Ježíše do chrámu.

²¹⁹ Za očištění matky a milost Ducha svatého pro dítě.

²²⁰ Jen v rituálu jeruzalémském.

²²¹ Benátský rituál – dar prvních vlasů Bohu.

V současné době je oficiálně v Arménské apoštolské církvi křestní rituál uskutečňován podle redakce, která byla vytvořena v šedesátých letech dvacátého století v Ečmiadzinu. Obecně lze povědět, že v ní došlo k zjednodušení a zkrácení obřadů. Tato verze arménské křestní liturgie bude předmětem dalšího rozboru.²²²

Je však nutné podotknout, že i tato nová forma iniciační liturgie je nadále zkracována. Obřady spojené se křtem se ve většině případů nekonají. Obřad v osmý den po narození dítěte není v podstatě až na výjimky praktikován vůbec.²²³ Tradice přinášet dítě do kostela čtyřicet dní po jeho narození se naproti tomu dosud uchovala. Není pravidlem, ale bývá dodržována. Vázání narotu, jeho nasazování a tudíž i obřad jeho snímání osmý den po křtu se již také neuskutečňují. Samotná křestní liturgie je tedy v zásadě omezena jen na to nejnnutnější.²²⁴

Arménská církev křtí především děti, i když v Evropě je dnes více než v minulých letech praktikován křest dospělých (liturgie užívaná při křtu dospělých se neliší od liturgie křtu dětí, v pasážích, kde za dítě odpovídá zástupně kmotr, vyznává svou víru sám dospělý křtěnec). To vyplývá především z vlny emigrace z Arménské republiky – generace dnešních emigrantů vyrůstala v Sovětské svazové republice, a tudíž nebyla ve většině pokřtěna a nedala pokřtít ani své potomky. Katecheze probíhá jen u lidí, kteří si to výslovně přejí nebo u konvertitů. Průběh iniciačního rituálu se od místa k místu odlišuje.

Termínem křtu může být jakýkoliv den. Ve většině případů je křest především rodinnou slavností.²²⁵

---

²²² S menšími rozdíly (například bez eucharistie) praktikuje Arménská katolická církev stejný křestní rituál.

²²³ Rituál je praktikován jen v některých oblastech na východě. Tento obřad se většinou neodehrává v kostele, ale v domě rodičky a novorozence a skládá se pouze z čtení z Lukášova evangelia, označení novorozence a modlitby nad novorozencem a rodičkou.

²²⁴ Prý kvůli srozumitelnosti a snesitelnosti je omezena jen na nejdůležitější modlitby, čtení a úkony. Trvá maximálně tři čtvrtě hodiny.

²²⁵ Ač je Arménská apoštolská církev na mnoha místech světa v diaspoře, vykazuje v tomto případě typické znaky církve lidové.

4.3. Osnova křestního rituálu a s ním souvisejících obřadů²²⁶

	část	kdy	kde	aktéři	biblické texty	co
1.1.	požehnání a zasvěcení novorozence církvi	osmý den po narození	v kostele	kněz jáhen novorozeně matka/ně-kdo, kdo dítě přinese		
			v kostelní lodi	kněz držící novorozeně		modlitba Páně
				kněz podá dítě matce	Ž 22,10-11	
				kněz		hymnus
			u oltáře	kněz	L 2,22-32	
			v kostelní lodi	kněz		modlitba
			z kostelní lodi přes kněžiště zpět	kněz vezme novorozeně a podá jej zpět matce		vyznání a označení novorozeně křížem
			kostelní loď	jáhen		prosba
				kněz		modlitba kříže
1.2.	rituál po čtyřiceti dnech po narození	čtyřicet dní po narození	v kostele	kněz jáhen matka dítě budoucí kmoťr dítěte		
				kněz		hymnus
			kněz u oltáře matka a dítě na kněžišti	kněz	L 2,22-32	
				kněz		modlitba
			dítě k oltáři	kněz	Ž 43,3-4	vyznání
						klanění před oltářem
			dítě matce na kněžiště	jáhen		prosba
				kněz		modlitba kříže
				kněz		modlitba Páně
				kněz		modlitba Páně
2.	křest	po čtyřicátém dni	v kostele	kněz jáhen pěvecký sbor kmoťr		

²²⁶ Podle Maštoc. Antileas : 2004, s. 14-85. (Srov. KLEINHEYER, Bruno. *Sakramentliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche.* In MEYER, Hans Bernhard (ed.). *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft.* Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 1989, s. 80-81.)

				matka otec novorozeně shromáždění		
2.1.	úvod		kněz a jáhen v oltářním prostoru	kněz		modlitba Páně
			v lodi	shromáždění	Ž 51,3-12	
			na kruchtě	pěvecký sbor		hymnus Ducha svatého
				kněz		modlitba
2.2.	otočení k západu			všichni		
2.3.	zřeknutí se zla			kněz		zřeknutí
2.4.	otočení k východu			kněz		zdůvodnění
2.5.	vyznání víry			kněz		
				kněz	Mt 28,16- 20	
2.6.	vstup na kněžiště		kněžiště	rodíče novorozeně kmotr		
			kněz a jáhen sejdou na kněžiště	pěvecký sbor		hymnus
				jáhen		prosba
				kněz		modlitba
2.7.	vstup ke křtitelnici		kněz a jáhen vedou kmotra s dítětem ke křtitelnici	kněz jáhen kmotr novorozeně		
			kněz a jáhen vystoupí k oltáři	pěvecký sbor		hymnus
			oltářní prostor	kněz	Ga 3,24- 29	
				jáhen		uvedení čtení evangelia
				kněz	J 3,1-18	
				jáhen		přímluvná modlitba
				kněz		modlitba
2.8.	svlečení dítěte		u křtitelnice	kmotr novorozeně		
2.9.	požehnání svatého křížma		u křtitelnice kněz a jáhen sejdou	kněz		
2.10.	posvěcení vody		u křtitelnice	kněz		znamení kříže svatým křížem nad vodou
2.11.	nalití svatého křížma do vody		u křtitelnice	kněz		do kříže hymnus
2.12.	křest		u křtitelnice			
				kněz		modlitba

				kněz kmostr		tři otázky a tři odpovědi
				kněz novorozeně		trojí ponoření/ polití
				kněz		křestní formule
				pěvecký sbor		hymnus
3.	pomazání	hned po křtu	u křtitelnice	kněz kmostr novokřtěnec		
				kněz		modlitba
3.1.	nalití oleje do dlaní a pomazání			kněz novokřtěnec		
3.2.	obléknutí novokřtěnce			kmostr novokřtěnec		
3.3. ²²⁷	<i>korunovace</i>			<i>kněz</i>		<i>uváže novokřtěn-ci narot</i>
3.4.	předání dvou hořících svíci			kněz kmostr		
			kněz a jáhen vystoupí k oltáři	pěvecký sbor		hymnus
4.	eucharistie					
			u oltáře	kněz		modlitba
			v kněžišti	kmostr novokřtěnec		
4.1.	vstup novokřtěnce do oltářního prostoru			kněz jáhen novokřtěnec		
				kněz s novokřtěncem		tříkrát se pokloní před oltářem
4.2.	přijímání		od oltáře na kněžiště	kněz podá novokřtěnce kmostrovi		
				kněz novokřtěnec		podá svátost novokřtěnci
			na kněžišti	kmostr předá dítě matce		
				kněz		hymnus
				kněz		modlitba po přijímání
2.13.	požehnání a propuštění		u oltáře	jáhen		přímluvy
			u oltáře	kněz		modlitba kříže
				kněz		modlitba Páně
5.	<i>sejmutí narotu</i>	<i>osmý den po křtu</i>	<i>v kostele</i>	<i>kněz novokřtěnec matka</i>		<i>sejmutí narotu</i>

²²⁷ Dnes se již nepraktikuje, ani není do současné podoby křestní liturgie zařazena. Stejně tak sejmutí narotu.

4.4. Text iniciační liturgie s poznámkami

1. Předkřestní rituály²²⁸

1.1. Požehnání a zasvěcení novorozence církvi²²⁹

Novorozené dítě je osmý den po narození přineseno babičkou či jiným členem rodiny (většinou to bývá žena) do chrámu.

KÁNON POŽEHNÁNÍ PRÁVĚ NAROZENÉHO DÍTĚTE Jeho zasvěcení církvi před křtem

kněz:

Požehnan bud' náš Pán Ježíš Kristus. Amen.

Modlitba Páně

Otče náš, jenž jsi v nebesích, posvět' se jméno tvé. Pjijď království tvé. Bud' vůle tvá jako v nebi tak i na zemi. Chléb náš vezdejší dej nám dnes. A odpusť nám viny naše, jakož i my odpouštíme viníkům našim. I nevod' nás v pokušení, ale zbav nás od zlého. Nebo tvé jest království, i moc, i sláva, na věky věků. Amen.

Žena s novorozenětem vejde do kostela, kněz s jáhnem (jáhen nemusí být přítomen) na ně čeká v kostelní lodi. Kněz převezme dítě do náruče a pomodlí se modlitbu Páně, tím obřad začíná.

kněz:

Žalm 22

Haleluja, haleluja.

Ty jsi mě vyvedl z života matky, chovals mě v bezpečí u jejích prsou. Na tebe jsem odkázán už z lůna, z života mé matky, ty jsi můj Bůh.²³⁰

Poté kněz podá dítě zpět ženě a za zpěvu hymnu o přinesení Krista do chrámu, který je uvozen desátým a jedenáctým veršem z žalmu 22, vystoupí spolu s jáhnem k oltáři.

²²⁸ Předkřestní rituály se v různých podobách praktikují dodnes ve všech východních církvích. Například v byzantském ritu jsou mezi předkřestní obřady zařazeny ještě modlitby nad matkou a novorozencem první den po narození. Tyto obřady se postupně vyvíjely po zavedení praxe křtu dětí. I v arménské církvi byl původní význam předkřestních slavností spojen především s prosbami za očištění matky a dítěte, za jeho náležitě připravení na přijetí křtu a dále s pojmenováním dítěte a s jeho prvním přinesením do chrámu. F. C. Conybear uvádí ve svém úvodu k překladu arménské křestní liturgie (podle rukopisu z devátého století) do angličtiny (*Rituale Armenorum*. Oxford : 1905; český překlad viz *Liturgika, zdrojové texty a materiály*. SÍT s.r.o.), že před kánonom samotného křtu, který předpokládal křest dospělých, uvádí *Maštoc*, liturgická kniha arménské církve, *dva kánony používané u dětí*. Prvním je „*Kánon osm dní starého dítěte*“; *novorozenec je svou babičkou přinesen ke dveřím chrámu, je pojmenován, označen křížem a je nad ním vyřčena modlitba*. Druhý Kánon se užívá, když je dítě čtyřicet dní staré, je přineseno svou matkou a chůvou, ve dveřích kostela se pomodlí za očištění matky, vstoupí do kostela, kde jsou na dítě vloženy ruce a je položeno před oltář. Exorcistické motivy očištění matky se z předkřestních obřadů arménské církve vytratily. V současné době je při těchto obřadech dítě připravováno na křest. Oba dva předkřestní rituály jsou jakousi předehrou iniciační slavnosti.

²²⁹ Rituál přinesení dítěte osmý den po narození se dnes praktikuje pouze v některých orientálních oblastech. Původně bylo při tomto rituálu dítě pojmenováno a požehnáno znamením kříže. Dnes se pojmenování dítěte děje při druhém rituálu, tedy čtyřicet dní po narození, nebo při samotném křtu. Pro pojmenování není vyhrazen žádný speciální úkon; děje se vyřčením jména křtěnce ve vyznání a křestní formulí. Lze si povšimnout i rozdílů ve formulaci vyznání v liturgii rituálu konaném osmý den po narození a rituálu konaném ve čtyřicátý den po narození dítěte. V prvním případě jméno není uvedeno, žadatel o křest je pouze označen jako *toto dítě přicházející na bohoslužbu a prosící o křest*; při druhém obřadu je na počátku stejného vyznání vyřčeno jméno dítěte. Tento rituál původně vznikl na základě oddílu z evangelia podle Lukášova sepsání o pojmenování Ježíše (srov. L 2,21).

kněz:

Hymnus přinesení Krista do chrámu

Ó Kriste, Slovo před nekonečností, ty, který jsi byl vyňat z těla svaté Panny, jsi dnes přišel do chrámu, abys naplnil zákon a zachránil pohany.

Ty, který sedíš na trůnu vyrobeném bez práce rukou, ty, který jsi veleben anděly, ty, který jsi byl dnes držen Simeonem, daruj nám svůj věčný život.

Ty, který jsi vysvobodil z omezenosti, ó poskytovateli darů všem, dnes s prosbou starého Simeona poskytni dar také mně: vyved' hříšníka od smrti k věčnému životu.

jáhen:

Haleluja. Povstaňte.

kněz:

Pokoj vám všem.

jáhen:

I tobě. Naslouchejme s básní.

kněz:

Evangelium Ježíše Krista, jak je sepsáno svatým Lukášem.

jáhen:

Sláva tobě, Pane náš a Bože. Navštiv nás. Bůh říká.

kněz:

Příchod našeho Pána Ježíše Krista do chrámu ve čtyřicátý den.

Když uplynuly dny jejich očišťování podle zákona Mojžíšova, přinesli Ježíše do Jeruzaléma, aby s ním předstoupili před Hospodina, jak je psáno v zákoně Páně: „vše, co je mužského rodu a otvírá život matky, bude zasvěceno Hospodinu“, a aby podle ustanovení zákona obětovali dvě hrdličky nebo dvě holoubata.

V Jeruzalémě žil jeden muž který se jmenoval Simeon, byl spravedlivý a zbožný muž, hledající

Jáhen podá knězi knihu evangelií.

Kněz pozvedne knihu (evangelium) otočen nejprve tváří k oltáři (k východu) ji políbí, poté se otočí s pozvednutou knihou směrem na západ, to znamená k přítomným, a udělá knihou znamení kříže.

Jáhen uvede čtení z Písma svatého.

Kněz přečte oddíl z Evangelia ve staré arménštině stojí přítom tváří směrem k přítomným.

²³⁰ ČEP: Ž 22,10-11.

²³¹ ČEP: L 2,22-32.

útěchu, a Duch svatý byl s ním. Bylo mu zjeveno skrze Duchu svatého, že nemůže zemřít, dokud neuvidí Krista. Veden Duchem svatým přišel do chrámu. A když rodiče přinesli malého Ježíše (podle zákona), vzal ho Simeon do náruče a chválil Boha a řekl: „Nyní propouštíš v pokoji svého služebníka, Pane, podle svého slova, neboť mé oči viděly tvé spasení, které jsi připravil přede všemi národy - světlo, jež bude zjevením pohanům, slávu pro tvůj lid Izrael.“²³¹

kněz:

Modlitba

Náš Pane Ježíši Kriste, podle zákona Mojžíšova, po čtyřiceti dnech od tvého narození, přišel jsi do chrámu se svojí matkou Marií, abys byl zasvěcen Hospodinu, a tehdy tě Simeon vzal do své náruče. Zapřisaháme tě a snažně tě prosíme za toto dítě, ochraňuj je a vychovávej je v milosti tvé neviditelné moci.

Způsob, aby mohlo být pokřtěno a znovuzrozeno tvým svatým pramenem. A skrze společenství tvého těla a krve a příslibem Duchu svatého, ať se stane částí a údem tvé svaté církve. Učiň si je dědicem a ochraňuj je svou pravicí.

kněz:

Vyznání

Toto dítě přicházející na bohoslužbu se klaní před tímto svatým stolem, před tímto svatým oltářem a před touto svatou křtitelnicí; prosíc o křest a znovuzrození z tvého svatého pramene. Takže se bude moci vzdát nepravosti a obléknout světlo poznání Boha.

Po čtení se kněz otočí k oltáři a přimlouvá se za dítě.

Kněz s jáhnem sestoupí do kostelní lodi, kde stojí žena s novorozencem. Kněz převezme dítě do své náruče a přistoupí ke kněžišti. Se vstupem na kněžiště začne kněz recitovat zástupně za dítě vyznání. Třikrát se s dítětem pokloní před oltářem a třikrát před křtitelnicí (baptisteriem). Nakonec označí novorozence znamením kříže.²³² A jde zpět do

²³² Znamení kříže (lat. signaculum, řec. sfragis) je specifickou křesťanskou formou požehnání. V tomto případě jde o učinění znamení kříže na čele žadatele o křest.

Kořeny tradice činění znamení na čele lze nalézt již v předkřesťanské době, kdy specifickým symbolem vypáleným na čele byla označována náležitost k někomu; například otrok měl na svém čele vypáleno znamení svého pána (první písmeno vlastnickova jména). V Ez 9,4-6 znamená označení čela hebrejským písmenem *tav* boží vlastnictví, přináležitost k Bohu, a tedy záchranu a spásu (podobně Zj 7,1-8). Již v první církvi se brzy začalo užívat označení čela znamením kříže jako uvedení do katechumenátu. Při křtu dětí a katechumenátním rituálu se začala označovat znamením kříže i čela rodičů, kmotrů, katechetů a ručitelů a po samotném aktu křtu bylo učiněno na čele novokřtěnce. (Srov. např. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 288-289.)

Lze ale také doložit, že čelo bylo označeno dvakrát, při předkřestním pomazání olejem a pokřestním zpečetění křížem (Ambrosius, Theodor z Mopsuestie). Innocens I. používá pro pokřestní označení čela křížem pojmu *pečeť*. Toto označení konal biskup, zatímco předchozí pomazání celého těla křížem prováděl presbyter. Například Řehoř z Naziánu či Zeno z Verony nazývali příležitostně celý průběh křestního rituálu jako *pečeť*. Některé syrské prameny rozlišují mezi předkřestním znamením (*rušma*), pomazáním celého těla (*mšihuta*) a pokřestní pečeti (*htma*). (Srov. *Theologische Realenzyklopädie*. XXXII. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1997, s. 650-700.)

kostelní lodi, kde je vrátí zpět do náruče ženy.

jáhen:

Prosbá

Skrze svatý kříž prosme Pána, protože jen On nás může takto osvobodit od našich hříchů a zachránit nás svou milostí. Všemohoucí Pane, náš Bože, zachraň nás a smiluj se nad námi.

Jáhen uvede prosbou modlitbu kříže.

kněz:

Modlitba kříže

Pane smiluj se, Pane smiluj se, Pane smiluj se.

Kněz se pomodlí otočen směrem k oltáři.

Ó Kriste, náš Bože, ochránce a naděje všech svých věřících, ochraňuj a drž své lidi, především toto dítě, v pokoji pod stínem svého svatého a posvátného kříže. Zachraň nás od nepřátel viditelných i neviditelných. Učiň nás vděčně oslavující Tebe, Otce i Duchu svatého, nyní i na věky věků. Amen.

kněz:

Modlitba Páně

Požehnán buď náš Pán Ježíš Kristus. Amen.

Modlitbu Páně kněz vyřkne tváří k západu, k přítomným, především k ženě a novorozenci. Přítomní jsou propuštěni znamením kříže.

Otče náš, jenž jsi v nebesích, posvěť se jméno tvé. Přijď království tvé. Buď vůle tvá jako v nebi tak i na zemi. Chléb náš vezdejší dej nám dnes. A odpusť nám viny naše, jakož i my odpouštíme viníkům našim. I neuvod' nás v pokušení, ale zbav nás od zlého. Nebo tvé jest království, i moc, i sláva, na věky věků. Amen.

1.2. Rituál po čtyřiceti dnech po narození²³³

Označení čela je vyznáním; nositelé tohoto znamení se přiznávají ke Kristu a spoléhají se na záchranu a spásu, které jsou v něm dány; takto označení stojí pod ochranou kříže. Toto znamení bylo často chápáno i jako ochrana před zlými silami, démony a nemocemi.

Znamení kříže či pokřížování má především význam připomínky křtu, tím se stává žehnajícím gestem. Samotný kříž je pak symbolem křesťanské víry a církevního společenství.

²³³ Rituál přinesení dítěte čtyřicet dní po jeho narození pocházející původně ze šestnáctého století se v zachycení současné podoby křestní liturgie téměř shoduje s formou rituálu přinesení a zasvěcení právě narozeného dítěte v osmý den po jeho narození. Podle arcibiskupa Krikoriana k tomu došlo proto, že obřad konaný osmý den po narození se postupně z tradice arménské církve téměř ztratil a nyní je praktikován jen v ojedinělých případech. Naopak k obřadu konanému čtyřicet dní po narození přináší své děti téměř devadesát procent rodičů. Shoda liturgií obou rituálů je tedy pravděpodobně formální záležitostí. Tento obřad byl v mnohých východních církvích velmi zkrácen a připojen přímo před samotnou křestní liturgií.

V křestní liturgii zaznamenané v rukopise z devátého století je uvedeno, že byl tento rituál prováděn ve dvou krocích: nejprve se odehrával ve dveřích kostela (exorcistické modlitby za očištění matky a dítěte;

ŘÁD PRO SLUŽBU PO ČTYŘICETI DNECH PO NAROZENÍ

kněz:

Hymnus přinesení Krista do chrámu

Ó Kriste, Slovo před nekonečností, ty, který jsi byl vzat z těla svaté Panny, jsi přišel dnes do chrámu, abys naplnil zákon a zachránil pohany.

Ty, který sedíš na trůnu vyrobeném bez práce rukou, jsi veleben anděly, dnes jsi byl držen Simeonem, tedy daruj nám svůj věčný život.

Ty, který jsi vysvobodil z omezenosti, ó poskytovateli darů všem, dnes s prosbou starého Simeona poskytni dar také mně: ved' hříšníka od smrti k věčnému životu.

jáhen:

Haleluja. Povstaňte.

kněz:

Pokoj vám všem.

jáhen:

I tobě. Naslouchejme s bázní.

kněz:

Evangelium Ježíše Krista, jak je sepsáno svatým Lukášem.

jáhen:

Sláva Tobě, Pane náš, Bože. Navštiv nás. Bůh říká.

kněz:

Když uplynuly dny jejich očišťování podle zákona Mojžíšova, přinesli Ježíše do Jeruzaléma, aby s ním předstoupili před Hospodina, jak je psáno v

Čtyřicet dní po narození přinese matka dítě do kostela.

Za zpěvu hymnu o přinesení Krista do chrámu vejdou kněz s jáhnem (jáhnova přítomnost není nutná) do kostelní lodi, kde se setkají s matkou, která přináší své čtyřicetidenní dítě a dalším člověkem, který je dítěti vybrán za kmotra a při tomto obřadu je budoucí kmotr představen.

Kněz dovede matku s dítětem a kmotra na kněžiště. Sám s jáhnem vystoupá do oltářního prostoru.

U oltáře podá jáhen knězi knihu evangelií.

Kněz převezme knihu, pozvedne ji a otočen čelem k oltáři ji políbí, pak se s pozvednutou knihou otočí k přítomným a udělá s ní znamení kříže.

Jáhen uvede čtení o přinesení Ježíše po čtyřiceti dnech od jeho narození do chrámu z evangelia podle Lukášova sepsání.

---

poté, co byla matka očištěna, mohla společně s dítětem překročit práh kostela), a potom v kostele (exorcistické modlitby za čistotu a způsobilost dítěte pro přijetí křtu, na které navazovalo vyzvednutí žadatele o křest do oltářního prostoru, což předpokládá také očištění). Biblickým předobrazem této slavnosti je přinesení Ježíše Krista do chrámu (srov. L 2,22-32).

Jednou z dalších odlišností (viz výše) mezi oběma předkřestními ceremoniemi je také místo, kde se slavnost odehrává. Zde se dítě poprvé dostává do oltářního prostoru. Ve starších verzích předkřestní liturgie bylo novorozeně pokládáno před oltář nebo přímo na svatý stůl.

V obřadu arménské církve z devatenáctého století doprovázel do kostela čtyřicátý den po narození dítěte matku také budoucí kmotr, tím byl představen církvi. Tato tradice je v mnohých arménských farnostech na východě praktikována dodnes.

zákoně Páně: „vše, co je mužského rodu a otvírá život matky, bude zasvěceno Hospodinu“, a aby podle ustanovení zákona obětovali dvě hrdličky nebo dvě holoubata.

V Jeruzalémě žil muž jménem Simeon; byl to člověk spravedlivý a zbožný, očekával potěšení Izraele a Duch svatý byl s ním. Jemu bylo Duchem svatým předpověděno, že neužije smrti, dokud nespasí Hospodinova Mesiáše. A tehdy veden Duchem přišel do chrámu. Když pak rodiče přinášeli Ježíše, aby splnili, co o dítěti předepisoval Zákon, vzal ho Simeon do náručí a takto chválil Boha: „Nyní propouštíš v pokoji svého služebníka, Pane, podle svého slova, neboť mé oči viděly tvé spasení, které jsi připravil přede všemi národy - světlo, jež bude zjevením pohanům, slávu pro tvůj lid Izrael.“²³⁴

kněz:

Modlitba

Náš Pane, Bože, který jsi přišel, abys zachránil lidstvo, pohlédni na tohoto svého služebníka a dovol mu, aby se mohl spolehnout na tvou svatou a apoštolskou církev; učiň si ho hodným pro vstup do tvého svatého chrámu a spojení s tvým tělem a krví. Ty, který jsi milosrdný, slož svou milost i na toto dítě, které jako čtyřicetidenní nemluvňátko přišlo, aby vyznalo v tvém svatém chrámě, že je posilováno ochranou tvé pravice a překonává vlivy zla; buď blízko všem.

Drž toto dítě, očisti je svou pravdou a učiň si je hodné, aby mohlo přijmout tvé tělo a krev a tvého přislíbeného Ducha svatého.

Prosíme tě, Pane, podpírej toto čisté a neposkvrněné dítě duchem své svatosti, pokory, pravdy a přijetí, a korunuj ho svým křížem po své pravici. Bohu Otci, Synu i Duchu svatému buď vzdána sláva, moc i čest nyní i na věky věků. Amen.

kněz:

Hospodine, sešli své světlo a svoji věrnost; ty ať mě vedou, ty ať mě přivedou k tvé svaté hoře, k přibytku tvému, a já tam přistoupím k božímu oltáři, k Bohu, zdroji své jásavé radosti, a hrou na citaru ti budu vzdávat chválu, Bože, můj Bože!²³⁵

Na čtení naváže kněz modlitbou za nemluvně, aby je Bůh ochraňoval a učinil si je hodné pro přijetí křtu.

Za recitace žalmu 43 převezme kněz dítě od matky a vyzvedne je k oltáři.

---

²³⁴ ČEP: L 2,22-32.

²³⁵ ČEP: Ž 43,2-3.

kněz:

Vyznání

(Jméno), služebník Krista, který přišel vyznat, nyní vyznává před tímto svatým oltářem, před svatým stolem a před svatou křtitelnicí; že se zříká nepravosti a obléká na sebe světlo poznání Hospodina.

jáhen:

Prosba

Prosme Pána skrze svatý kříž, aby nás osvobodil od našich hříchů a zachránil nás milostí svého milosrdenství, všemohoucí Pane, náš Bože, zachraň nás a smiluj se nad námi.

kněz:

Modlitba kříže

Pane, smiluj se, Pane, smiluj se, Pane, smiluj se. Ó Kriste, náš Bože, ochránce a naděje všech svých věřících, ochraňuj a drž své lidi a hlavně toto dítě v pokoji pod stínem svého svatého a posvátného kříže. Zachraň nás od nepřátel viditelných i neviditelných. Učiň nás vděčně oslavující Tebe, Otce i Ducha svatého, nyní i na věky věků. Amen.

kněz:

Modlitba Páně

Požehnán buď náš Pán Ježíš Kristus. Amen.

Otče náš, jenž jsi v nebesích, posvět' se jméno tvé. Přijď' království tvé. Buď' vůle tvá jako v nebi tak i na zemi. Chléb náš vezdejší dej nám dnes. A odpusť' nám viny naše, jakož i my odpouštíme viníkům našim. I neuvod' nás v pokušení, ale zbav nás od zlého. Nebo tvé jest království, i moc, i sláva, na věky věků. Amen.

Buďte požehnáni skrze milost Ducha svatého. Odejděte v pokoji, Pán s vámi. Amen.

2. Křest

KÁNON SVÁTOSTI SVATÉHO KŘTU

2.1. Úvod²³⁶

²³⁶ S pozvolným úpadkem a zánikem katechumenátu byly postupně některé texty a modlitby připojovány k samotné křestní liturgii. Pozůstatkem katechumenátních obřadů je například společná recitace žalmu 51 v úvodu současného křestního obřadu. Ještě v devátém století je doloženo, že katechumenát nějakým způsobem v arménské církvi existoval. *Když činí křesťana, předtím není správné, aby vstupoval do*

Kněz tváří k oltáři s dítětem v náručí vyznává zástupně za dítě, že se zříká všech nepravostí.

Následně se třikrát pokloní s dítětem v náručí před oltářem a předá je zpět matce.

Jáhen uvede modlitbu kříže prosbami za záchranu hříšníků.

Modlitbu kříže kněz pronese otočen směrem k oltáři.

Obřad kněz uzavře modlitbou Páně, kterou se modlí již otočen směrem k přítomným, a znamením kříže.

Do kostela vstoupí všichni, kteří

se přišli zúčastnit křestního obřadu. Většinou jde o neblíží příbuzné, rodiče dítěte, samotné dítě a kmotra či kmotru. Kněz spolu s jáhnem vyjdou ze sakristie a vystoupí k oltáři (ani jáhen nemusí být přítomen, jeho funkci pak může zastávat ministrant nebo částí liturgie, které má říkat jáhen, odřikává kněz sám).

kněz:

Modlitba Páně

Požehnán buď náš Pán Ježíš Kristus. Amen.

Samotný obřad křtu je zahájen modlitbou Páně. Kněz se jí modlí tváří ke shromáždění. Všichni zúčastnění stojí v kostelní lodi.

Otče náš, jenž jsi v nebesích, posvět' se jméno tvé. Přijď království tvé. Buď vůle tvá jako v nebi tak i na zemi. Chléb náš vezdejší dej nám dnes. A odpusť nám viny naše, jakož i my odpouštíme viníkům našim. I nevod' nás v pokušení, ale zbav nás od zlého. Nebo tvé jest království, i moc, i sláva, na věky věků. Amen.

---

*chrámu, nýbrž na něj má kněz tři nebo více týdnů před křtem vložit ruce, pak je člověk připraven, aby ho vardapet vyučil víře a seznámil ho s učením: především o Bohu svaté Trojice a o stvoření a příchodu před vším stvořením; a dále o vyvolení spravedlivého člověka, potom o narození Krista a o řádu, o velkém tajemství kříže a pohřbení, o vzkříšení a nanebevstoupení k Otci, o druhém příchodu a vzkříšení každého těla a o odplacení každému člověku podle jeho skutků. Během výuky má být poučen, že má neúnavně setrvávat v modlitbě. (Srov. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts*. Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982.)*

Katechumenát (od řec. katechein) je označením doby, kdy dochází k přípravě na křest. Tento čas byl dobou, kdy měli žadatelé o křest dospívat ve víře, snažit se porozumět a přijmout zvěst evangelia, a přípravou na jejich přijetí do křesťanského společenství. Podle tradice byli katechumeni v noci před Velikonoční nedělí uvedeni iniciačním rituálem mezi plné členy božího lidu. V prvotní církvi stačilo k přijetí křtu vyznání víry v Kristovu vládu a osvědčení o bezúhonnosti žadatele. Mladá církev již velmi brzy zakusila, že cesta k víře a k církvi je procesem dospívání, které vyžaduje delší dobu a institucionální pomoc. Tak se již ve druhém století začal vyvíjet církevní katechumenát. Za žadatele o křest se museli zaručovat věřící (kmoťi, ručitelé). Katechumenát trval tři roky (Hippolyt Římský), ve kterých se katechumeni účastnili bohoslužeb slova (mší katechumenů) a byli vyučováni ve víře a vyznání církve. Katechumenát byl uzavřen vzkládáním rukou na katechumeny a modlitbou. Několik týdnů před iniciací, zpravidla na počátku velikonočního půstu, začal čas intenzivnější přípravy, který byl zahájen přezkoušením. Katechumeni se teď nazývali žadatelé, v Římě *electi* (vyvolení), ve východní tradici *photizomenoi* (ti, co se stali osvícenými); samotná doba se nazývala dobou vyvolení nebo *photizomenat*. Žadatelé se účastnili bohoslužby slova, exorcismů, vzkládání rukou; byli označováni znamením kříže, byly jim předávány základní křesťanské víry – vyznání a modlitba Páně – a byla jim podávána posvěcená sůl. Byl to čas, kdy mohli být photizomeni zapsáni do seznamu žadatelů o křest, a stávali se tedy nominálními členy církve i se všemi privilegii, která s tím souvisela. Začalo být zvykem, že byl samotný iniciační obřad často odkládán a žadatelé o křest se nechávali pokřtít až na konci svého života. V této době se také začala vyvíjet praxe křtu dětí a křest nemluvňat začal dokonce převládat. Skutečný katechumenát přestal mít své opodstatnění a začal se rozpadat a postupně se úplně vytratil. Photizomenat byl postupně přepracován a stal se z něj obřad přimknutý těsně ke křtu. Ve východních církvích lze nalézt stopy katechumenátu, či photizomenatu v některých textech, modlitbách či rituálech, které našly své místo přímo v křestní liturgii (a jsou zařazeny do liturgie i při křtu dětí). (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 238-240.)

Požehnán buď Duch svatý, pravý Bůh.

shromáždění:

Žalm 51

Smiluj se nade mnou, Bože, pro milosrdenství svoje, pro své velké slitování zahlad' moje nevěrnosti, moji nepravost smyj ze mne dokonale, očist' mě od mého hříchu! Doznávám se ke svým nevěrnostem, svůj hřích mám před sebou stále. Proti tobě samému jsem zhřešil, spáchal jsem, co je zlé ve tvých očích. A tak se ukážeš spravedlivý v tom, co vyřkneš, ryzí ve svém soudu. Ano, zrodil jsem se v nepravosti, v hříchu mě počala matka. Ano, v opravdovosti máš zalíbení, dáváš mi poznávat tajuplnou moudrost. Zbav mě hříchu, očist' yzopem a budu čistý, umyj mě, budu bělejší nad sníh. Dej, ať slyším veselí a radost, ať jásají kosti, jež jsi zdeptal. Odvrát' svou tvář od mých hříchů, zahlad' všechny moje nepravosti. Stvoř mi, Bože, čisté srdce, obnov v mém nitru pevného ducha.²³⁷

Ó Pane, otevři mé rty, aby tě má ústa mohla chválit.²³⁸

Sláva Otci i Synu i Duchu svatému; nyní i na věky věků. Amen.

sbor:

Hymnus Ducha svatého

Neviditelná Trojice a božská moc svítí dopředu jako světlo nad světem; chvalme ho písní.

Přesvatý duch sestoupil z nebes a spočinul na apoštolech; chvalme ho písní.

Sestoupil na apoštoly a sám zjevil tajemství spasení stejně jako je poznali proroci; chvalme ho písní.

jáhen:

Prosba

Opět pokójně prosme Pána.

Prosme Pána, aby bylo na toto dítě sesláno odčinění hříchů, odpuštění hříchů a milost boží.

kněz:

Modlitba

Pane smiluj se, Pane smiluj se, Pane smiluj se.

Ó Pane Bože, veliký a oslavovaný vším stvořením, tento tvůj služebník sklonil svou hlavu a nalezl

Shromáždění na ní reaguje recitací žalmu 51 s antifonou verše sedmnáctého. Dnes je žalm při obřadu buď přečten knězem a shromáždění se přidává spolu s jáhnem jen na sedmnáctý verš, nebo jej mají zúčastnění před sebou a přečtou jej.

Nato sbor zapívá hymnus Ducha svatého. Ve většině případů, když není křest konán v neděli po mši svaté, není pěvecký sbor při obřadu přítomen. Tento hymnus pak zpívá sám kněz, popřípadě s jáhnem.

Jáhen prosbou o vyslyšení uvede modlitbu kněze, který se přimlouvá za dítě přicházející ke křtu. V nepřítomnosti jáhna uvede modlitbu prosbou kněz sám.

²³⁷ ČEP: Ž 51,3-12.

²³⁸ ČEP: Ž 51,17.

ochranu v tvém přemocném a přesvatém jménu. Pohled' milostivě na toto dítě a pojmenováním jeho jména z něj vypud' a nenech do něj vstoupit myšlenky, slova a skutky, všechny klamy Zlého, který je zvyklý klamat lidi a hnát je do záhuby. Naplň toto dítě svou božskou milostí a daruj mu radost, aby mohlo být nazváno křesťanem, a učíš si je hodným pro přijetí křtu, druhého zrození ze svatého pramene. A ať se, přijetím Ducha svatého, stane tělem a údem svaté církve. A ať docílí všech dobrých věcí světa vedením bezúhonného křesťanského života na tomto světě, pomocí tvých svatých a oslavováním tvé nezměnitelné vlády. Nyní i na věky věků. Amen.

kmotr.²³⁹

Tobě jsem náležel od počátku a od mého narození z matky jsi mým Bohem.

2.2. Otočení se k západu²⁴⁰

2.3. Zřeknutí se zla²⁴¹

Kmotr, jediná aktivní laická osoba v křesťanském obřadu, stojí v kostelní lodi a převezme dítě z matčiny náruče. Třikrát se pokloní před oltářem, to znamená tváří směrem k východu a třikrát vyzná za sebe i za dítě.

Kněz pokyne shromážděným, aby se otočili k západu, to znamená ke vchodu do kostela.

²³⁹ Ještě v devatenáctém století bylo zvykem, že při křtu (dospělých i dětí) v arménské církvi zastávali poslání kmotrů, duchovních rodičů dva lidé – muž a žena. Při křtu dětí se pak kmotr (jako jediný laik) aktivně účastnil obřadu; kmotra pomáhala pouze se svlékáním a oblékáním dítěte a pletla na počátku slavnosti křestní věnec, *narot*. Při křtu dospělých pomáhali oba kmotři při svlékání a oblékání katechumena a žena pletla *narot*. V současné době je většinou ke křtu přizván jen jeden kmotr, a to ve většině případů muž.

Jedním z kořenů kmotrovství může být i židovský zvyk tří svědků při přijímání proselytů.

Poslání kmotrů (duchovních rodičů) se původně odvíjelo od funkce ručitelů (lat. *sponsores*, od Tertuliána), kteří u dospělých žadatelů o křest garantovali jejich spolehlivost, bezúhonnost a opravdovou touhu stát se křesťanem. Kmotrovské nebo ručitelské povinnosti se během doby dále vyvíjely i s počátkem praxe křtu dětí. Mezi povinnosti kmotrů patřilo a jistě patří přivádět své svěřence ke slyšení slova božího; ručit, slibovat za malé děti (při křtu děti neslibují sami kmotři, ale mluví zástupně za děti); vyučovat své kmotřence ve věcech křesťanské víry. (Srov. *Theologische Realenzyklopädie*. IX. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1982, s. 693-694.)

V arménské církvi může být kmotrem / kmotrou jen dospělý, pokřtěný člověk, který zná učení církve, aby mohl své kmotřence/ky (ať dítě, či dospělého) vyučovat ve věcech víry Arménské apoštolské církve a přivádět je do společenství církve. Poslání kmotra nemohou zastávat vlastní rodiče dítěte (či dospělého katechumena), nemůže je vykonávat snoubenec své snoubence nebo manžel své manželce (či naopak). Kanonické právo Arménské apoštolské církve zakazuje manželství kmotra s jeho kmotřenkou.

²⁴⁰ Otočení k západu bylo do iniciačního obřadu zařazeno již Cyrilem Jeruzalémským jako výraz konfrontace se satanem.

²⁴¹ Zřeknutí se zlého je pozůstatkem exorcismu, který se v záznamu křestní liturgie arménské církve z devátého století skládal z modliteb s exorcistickým charakterem a odmítnutím ďábla (lat. *abrenuntiatio*):

kněz:

Pane, veliký a všim stvořením oslavovaný Bože. Tvůj služebník, vzav útočiště v tvém vznešeném jménu, sklonil svou hlavu tvému svatému Jménu, k němuž se sklání každé koleno bytostí nebeských i pozemských i těch pod zemí; a každý jazyk vyznává k slávě Boha Otce, že Ježíš Kristus je Pán. Učíš jej společníkem v tvém vznešeném Jménu, které rozdrtilo lsti démonů a

kněz:

Zřeknutí se

Zříkáme se Satana a jeho zákeřnosti, jeho úskoků,

Kněz zástupně za všechny vyřkne
zřeknutí se.

rozptýlilo bláznovství modloslužebnictví a zmařilo všechny Satanovy léčky. Pohled, Pane, ve své milosti na tohoto člověka; odstraň a oddal od něj svou vše přemáhající přímluvou svého Jména myšlenky, slova i skutky skrytého nečistého ducha a všechny hříšné plány, jimiž zlí duchové chtějí oklamat a zničit lidstvo. Aby oni (démoni) - jsouce poděšeni z tvého vítězího Jména - byli trápeni a trýzněni nevidanými mukami, a nemohouce se zpět vrátit, byli naléhavými prosbami daleko od něj odehnáni. Znovu jej naplň nebeskou milostí a rozradostni v nemalém povolání a bude nazván křesťanem. V pravém čase pro křest se může stát hodným druhého narození; takže přijímaje tvého Svatého Ducha se stává skutečným tělem a údem tvé svaté Církve. A může nevinným následováním Krista vést čistý a zbožný život v tomto světě a dosáhnout budoucího dobrého společně se všemi, kteří milují tvé Jméno; oslavujme nezměnitelnou vládu Otce, Syna i Ducha Svatého nyní i vždycky a na věky věků. Amen.

Dále katechumenovi nařídí otočit se na západ a zapřísahá jej třikrát říci následující:

Zříkám se tě, Satane, všech tvých proľhaností i tvých svodů a tvých služeb a tvých cest i tvých andělů.

A zatímco se katechumen otáčí, kněz se ptá:

Zříkáš se? Zříkáš se? Zříkáš se?

A na každou otázku odpoví katechumen zvlášť:

Zříkám se. Zříkám se. Zříkám se.

(Srov. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts.* Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982.)

Exorcismus představoval ve staré církvi uznání Krista jako Pána nad démonskými silami. Byl uskutečňován již v prvních křesťanských sborech (srov. Sk 19,13n). Nejprve byl exorcismus užíván pro vyhánění d'ábla z posedlých. Ještě v době Tertuliánově mohl exorcismus vykonávat každý věřící, později se exorcistou mohl stát každý člen kléru, byť s nižším svěcením.

Teprve Hippolyt Římský popsal exorcismus jako úkon, který doprovází křest a během něhož je užíváno křížmo. V křesťanství bylo rozšířeno mínění, že všichni pohané jsou ovládáni satanem, tato představa snad vedla k zařazení exorcismu do slavností křtu katechumenů a později ve zkrácené formě do rituálu křtu dětí. (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon.* Freiburg : Herder, 1981, s. 136.)

Gnostické skupiny rozuměly křtu jako osvobození od moci zlých duchovních bytostí. V polemice s nimi Klement Alexandrijský (kolem 200) popřel exorcistický charakter křtu.

V poslední třetině druhého století však církev přeci jen začala křtu přikládat určitou exorcistickou sílu. Především to, že bylo lidské srdce pokládáno za sídlo satana, vedlo k zařazení exorcistických úkonů do křestního dění, zvláště jednalo-li se o křest pohanů. Nejstarší svědectví křestních exorcismů představují pro východní církev Tomášovská akta (počátek třetího století).

Především učení o dědičném hříchu vedlo k zachování křestního exorcismu i v rituálu křtu dětí. Nestoriáni, kteří popírají dědičný hřích, exorcismus v sedmém století z křestního rituálu vyřadili.

Také podle Augustina je exorcismus náležitou součástí křtu (dětí i dospělých). Katechumeni mají být: „catechizantur, exorcizantur, scrutantur“. Základní formulí exorcismu je: „Maledicte, exi foras.“

V řadě východních církví jsou během křtu vykonávány čtyři exorcismy, které představují odmítnutí d'ábla (jejich pozůstatky jsou v současném křestním rituálu patrné na mnohých modlitbách, kde se kněz přimlouvá za očištění – dítěte, vody). Každý křestní exorcismus byl doprovázen modlitbou kněze. Tato modlitba končila trojiční exorcistní formulí. Při čtvrtém exorcismu dýchl kněz na křtěnce a učinil znamení kříže nad jeho ústy, čelem a hrudí.

Lze rozlišovat dva typy exorcismu: buď se jedná o vzývání Boha v moci Ježíše Krista (imprekatorní exorcismus, tj. příkaz směřovaný k protibožským silám), nebo o k Bohu směřovanou modlitbu (deprekatorní exorcismus). Jednajícím subjektem exorcismu je Kristus, kterému je svěřován do ochrany křtěnec jako syn světla a spoludědic jeho říše. (Srov. ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten.* Leipzig : Koehler und Amelang, 1981, s. 114.)

Křestní exorcismus je vlastně pomocí žadatelů o křest; nejde jen o jeho vlastní rozhodnutí, o jeho obrácení, ale o to, aby ho satan opravdu opustil. Ve křtu jako završení katechumenátu jde nejen o vědění, znalosti, ale především o připravenost k vnitřnímu obrácení, a na tomto místě je právě exorcismus jakousi kvasisakramentální pomocí. (Srov. *Theologische Realenzyklopädie.* X. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1982, s. 750-752.)

jeho rad, jeho cesty, jeho zlé vůle, jeho andělů zla, jeho kněží, jeho zmocněnců, jeho moci, toho všeho se zříkáme.

2.4. Otočení se k východu²⁴²

kněz:
Otáčíme se za světlem poznání Boha.

Kněz pokyne, aby se shromáždění otočili k východu, tedy k oltáři.

2.5. Vyznání víry²⁴³

kněz:
Vyznání víry
Věříme v celou svatou Trojici, v Otce, Syna i Ducha svatého.
Věříme ve zvěstování Gabriela, v narození Krista, v jeho křest, v jeho utrpení, v jeho ukřížování. Věříme, že byl tři dny v hrobě, v jeho vzkříšení, v jeho nanebevstoupení, že sedí po pravici Otce, a v jeho bázeň budící a slavný druhý příchod.

Celé shromáždění stojí tváří k oltáři a kněz zástupně za všechny přítomné vyzná víru krátkým vyznáním.

To vyznáváme a věříme.

jáhen:
Haleluja. Povstaňte.

Shromáždění na jáhnův pokyn povstane. Jáhen předá knězi knihu evangelií.

kněz:
Pokoj buď se všemi vámi.

Kněz pozvedne knihu a tváří k oltáři ji políbí. Poté se otočí ke shromáždění a pozvednutou knihu učiní nad shromážděnými znamením kříže.

jáhen:
I s tebou. Váš duch ať naslouchá v bázni a úctě.

Jáhen uvede čtení z Evangelia.

kněz:
Čtení z evangelia Ježíše Krista podle svatého Matouše.

²⁴² Stejně jako otočení k západu zařazuje Cyril Jeruzalémský do křestní liturgie také otočení k východu, tedy otočení se k prameni světla, k pravému světlu, které je symbolem dosvědčení příklonu ke Kristu.

²⁴³ Toto křestní vyznání víry, jehož základ pochází ze šestého století, bylo do křestní liturgie zařazeno již v záznamu liturgie z devatenáctého století a nahradilo dialog o víře kněze s katechumenem, který byl zakončen nicejsko-cařihradským vyznáním víry:

kněz: Věříš v nejsvětější Trojici, v Otce, Syna i Ducha Svatého?

kněz: Věříš v Otce?

kněz: Věříš v Syna?

kněz: Věříš v Ducha Svatého?

katechumen: Věřím.

katechumen: Věřím.

katechumen: Věřím.

katechumen: Věřím.

Celý tento rozhovor se opakuje třikrát a je zakončen celým nicejsko-cařihradským krédem.

(Srov. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts.* Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982.)

*leda
dofundel
ja dže?*

jáhen:

Sláva Tobě, ó Pane náš a Bože. Navštiv nás. Bůh říká:

kněz:

Po vzkříšení našeho Pána Ježíše Krista.

Jedenáct apoštolů se pak odebralo do Galileje, na horu, kterou jim Ježíš určil. Spatřili ho a klaněli se mu; ale někteří pochybovali. Ježíš přistoupil a řekl jim: „Je mi dána veškerá moc na nebi i na zemi. Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtíte ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého a učte je, aby zachovávali všechno, co jsem vám přikázal. A hle, já jsem s vámi po všechny dny až do skonání tohoto věku.“²⁴⁴

2.6. Vstup na kněžiště

sbor:

Hymnus

Otevři brány své milosti, ó Pane, a učíš si nás hodné tvého příbytku vydávajícího světlo, abychom přebývali společně s tvými svatými.

Přijmi nás, ó Spasiteli, v příbytek připravený pro tvé svaté a zaznač naše jméno do Knihy života.

Ó strašlivý Soudce, ty, sedící na soudcovském stolci, ušetři své stvoření, vždyť se přimlouvají a modlí i všichni tvoji svatí.

jáhen:

Prosba

Opět pokojně prosme Pána.

Prosme slitovného Boha, aby se slitoval nad tímto dítětem a učinil je hodné pro omytí druhého narození a odění do čistoty. Prosme našeho Pána, aby je začlenil mezi věřící, kteří věří v jeho jméno, a zachránil je velikostí svého milosrdenství.

Všemohoucí Pane, náš Bože, zachraň nás a smiluj se nad námi.

kněz:

Modlitba

Pane smiluj se, Pane smiluj se, Pane smiluj se.

Kněz přečte oddíl z evangelia podle Matoušova sepsání o vyslání učedníků.

Za zpěvu sboru (nemusí být přítomen, v tom případě zpívá hymnus samotný kněz) sestoupí kněz s jáhnem na kněžiště. Kněz pokyne rodičům a kmotrovi držícím dítě, aby také vstoupili na kněžiště.

Jáhen vyřkne prosbu, aby se Hospodin slitoval nad přineseným dítětem a učinil si je hodné pro přijetí křtu.

Kněz naváže modlitbou o přijetí a očistění dítěte. Tuto modlitbu

²⁴⁴ ČEP: Mt 28,16-20.

pronáší nad dítětem.

Přijmi, ó soucitný Bože, toto dítě, které je tu tobě darováno. Očisti jeho mysl a jeho myšlenky od všech vlivů soupeřů; a učíš je si hodné, aby mohly být smyty naše staré hříchy skrze svatý pramen a aby mohlo být obnoveno světlem tvé milosti tak, že společně s námi bude moci oslavovat Otce, Syna i Ducha svatého nyní i na věky věků. Amen.

2.7. Vstup ke křtitelnici²⁴⁵

sbor:

Hymnus

Kristus, slunce spravedlnosti, stoupaje nad tento svět vypudil temnotu nevědomosti; a po své smrti a zmrtvýchvstání vystoupil k Otcí, z něhož byl zplozen. Společně s Otcem a Duchem svatým, je on uctíván jako božský i pozemský; a stejně my chválíme Otce v duchu a v pravdě.

jáhen:

Haleluja, haleluja, haleluja.

Hospodinův hlas burácí nad vodami, zahřimal Bůh slávy, Hospodin nad mocným vodstvem. Hospodinův hlas je plný moci, Hospodinův hlas je plný důstojnosti.²⁴⁶

Budeme číst z epištoly svatého Pavla ke Galatským:

kněz:

Zákon byl tedy naším dozorcem až do příchodu Kristova, až do ospravedlnění z víry. Když však přišla víra, nemáme již nad sebou dozorce. Vy všichni jste přece skrze víru syny božími v Kristu Ježíši. Neboť vy všichni, kteří jste byli pokřtění v Krista, také jste Krista oblékli. Není už rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou. Vy všichni jste jedno v Kristu Ježíši. Jste-li Kristovi, jste potomstvo Abrahamovo a dědicové toho, co Bůh zaslíbil.²⁴⁷

²⁴⁵ V první církvi probíhal křest ve stojaté či tekoucí vodě (srov. Sk 8,36; Didaché 7). Od třetího století jsou doloženy vlastní křtící místnosti (baptistérium), v jejichž středu byla křtící nádrž (piscina, font), do které zpravidla křtěnec sestupoval po několika schodech. V současné době se v arménské církvi baptisteria vyskytují jen zřídka. Ke křtu je používána křtitelnice, která se většinou nachází v levé části kněžiště.

²⁴⁶ Ž 29,3-4: Hospodinův hlas burácí nad vodami, zahřimal Bůh slávy, Hospodin nad mocným vodstvem. Hospodinův hlas je plný moci, Hospodinův hlas je plný důstojnosti.

²⁴⁷ ČEP: Ga 3,24-29.

Kněz uvede kmotra držícího dítě ke křtitelnici, tedy do levé části kněžiště.

Sám pak za sborového zpěvu hymnu (opět jej může zpívat sám kněz) vystoupí k oltáři.

Jáhen uvede čtení z epištoly apoštola Pavla Galatským třetím a čtvrtým veršem z žalmu 29.

jáhen:
Haleluja, haleluja, haleluja. Hospodin je můj
pastýř, nebudu mít nedostatku.²⁴⁸

Haleluja. Povstaňte.

kněz:
Pokoj vám všem.

jáhen:
I tvému duchu. Naslouchejte v bázni.

kněz:
Svaté evangelium Ježíše Krista podle svatého Jana.

jáhen:
Sláva Tobě, ó Pane náš, Bože. Navštiv nás. Bůh
říká.

kněz:
Našemu Pánu Ježíši Kristu.

Mezi farizeji byl člověk jménem Nikodém, člen židovské rady. Ten přišel k Ježíšovi v noci a řekl mu: „Mistře, víme, že jsi učitel, který přišel od Boha. Neboť nikdo nemůže činit ta znamení, která činíš ty, není-li Bůh s ním.“ Ježíš mu odpověděl: „Amen, amen, pravím tobě, nenarodí-li se kdo znovu, nemůže spatřit království boží.“ Nikodém mu řekl: „Jak se může člověk narodit, když už je starý? Nemůže přece vstoupit do těla své matky a podruhé se narodit.“ Ježíš odpověděl: „Amen, amen, pravím tobě, nenarodí-li se kdo z vody a z Ducha, nemůže vejít do království božího. Co se narodilo z těla, je tělo, co se narodilo z Ducha, je duch. Nediv se, že jsem ti řekl: Musíte se narodit znovu. Vítr vane kam chce, jeho zvuk slyšíš, ale nevíš, odkud přichází a kam směřuje. Tak je to s každým, kdo se narodil z Ducha.“²⁴⁹

jáhen:
Přímluva
Opět prosme pokojně našeho Pána.
Pane, smiluj se.

Prosíme tě, náš Pane, o očištění této vody mocí

Jáhen uvede čtení oddílu o rozmluvě Krista s Nikodémem z evangelia podle Janova sepsání prvním veršem žalmu 23 a vyzve přítomné, aby povstali. Poté předá knězi knihu evangelíí.

Kněz pozvedne knihu a před oltářem ji políbí. Otočí se s ní ke shromážděným a udělá s ní znamení kříže.

Kněz s jáhnem sejdou zpět ke křtitelnici. Obřad pozvolna přejde k části posvěcení vody. Jáhen se přimlouvá za očištění křestní vody, za obnovu věřících a za to, aby se dítě stalo hodným přijetím křtu.

²⁴⁸ ČEP: Ž 23,1.

²⁴⁹ ČEP: J 3,1-8.

Ducha svatého.
Pane, smiluj se.

Prosíme tě, náš Pane, o obnovu jako synové světla,
kteří jsou ve světle pokřtěni.
Pane smiluj se.

Prosíme tě, náš Pane, změň si toto dítě, aby bylo
nádobou svatosti a naplnilo Bohem dané
mysterium.
Pane, smiluj se. Pane, smiluj se. Pane, smiluj se.

kněz:

Modlitba

Pane, náš Bože, Ježíši Kriste, ty, který jsi
nejsvětější a zproštěný všech hříchů, prosíme tě,
sešli svého svatého Ducha na tyto vody a očisti je,
jako jsi to udělal s vodami Jordánu, když jsi se do
nich ponořil. Uděl skrze tuto vodu, kterou bude
nyní toto dítě pokřtěno, odpuštění hříchů a přijetí
Ducha svatého, aby smělo být přijato tvým
nebeským Otcem a být dědicem království
nebeského. Právě díky odpuštění hříchů pak může
žít podle tvé vůle v tomto světě a v dalším životě se
může těšit z tvého nevyčerpatelného požehnání se
všemi tvými svatými, děkujeme ti a chválíme tě
s Otcem i Duchem, nyní i na věky věků. Amen.

2.8. Svlečení²⁵⁰

2.9. Požehnání²⁵¹ svatého křížma²⁵²

²⁵⁰ Svlečnutí, zbavení se všeho starého, všeho zlého je symbolem duchovní přípravy na přijetí nového života, na nové zrození a obléknutí Krista. Tento akt byl také začleněn do katechumenátních rituálů, kdy při svlečání katechumenů byli prováděny exorcismy. Ještě ve verzi křestního rituálu arménské církve z devatenáctého století je svlečání žadatele o křest spojeno s exorcistickou modlitbou.

²⁵¹ Požehání je ve všech náboženstvích spojeno s určitým gestem, znamením a nezřídka slovem. Jde o zprostředkování určité kvality osobám či objektům, nebo o přání či příslib osobám a objektům. V křesťanství je v daru požehnání podtržena suverenita boží, potažmo Kristova. Liturgie a svátosti rozeznávají celou řadu požehnání osob a věcí, které zahrnují plnost požehnání (např. svěcená voda, svíce, svatý křížmo, a další). Je třeba rozlišovat požehání či benedikci od jednorázových svěcení či konsekrace. Požehnané objekty, místa či materie patří podle církevního práva ke svatým věcem (řec. pragmata hiera), či svatým místům (řec. hieroi topoi). Na východě není hranice mezi těmito svatými věcmi, místy a svátostmi tak ostrá jako na západě. (Srov. ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*. Leipzig : Koehler und Amelang, 1981, s. 332.)

V žehnání svatého oleje, skrze znamení kříže, kněz prosí Pána, aby byl přítomen při křtu, aby skrze jeho přítomnost byla posvěcena a očištěna křestní voda a byla tak hodnou pro uskutečnění křtu.

²⁵² Olej vůbec (olivový, či vyrobený z jiných olejnatých plodů) byl ve středomoří chápán jako něco zachovávajícího při životě. Olej byl užíván při přípravě jídla, jako kosmetický prostředek, jako náplň do lamp, ale také jako prostředek s léčivými a uzdravujícími vlastnosti. Jeho dostatek byl znamením požehnání a plodnosti (srov. Ž 128,3; 133,2). Nejvíce byl ceněn olej olivový, který se však také

Samotná příprava na křest je naznačena v modlitbě, kterou vyřkne kněz; modlí se za seslání Ducha svatého, očištění vody a odpuštění a očištění skrze křest.

Mezitím kmotr svleče dítě a ovine je do bílého plátna.

Kněz vezme lahvičku se svatým křížmem a udělá nad ní znamení kříže.

2.10. Posvěcení křestní vody²⁵³

Poté udělá znamení kříže nad křestní vodou.

jáhen:

Amen. Haleluja, haleluja, haleluja.

kněz:

At' jsou tyto vody požehnány a posvěceny tímto znamením svatého kříže, svatým slovem božím, svatým křížmem a milostí tohoto dne, ve jméno Otce, Syna i Ducha svatého, nyní i na věky věků.

Kněz se třikrát pomodlí modlitbu za požehnání a posvěcení křestní vody.

---

nejobtížněji získává. Zlatavý olej s černých oliv platil za symbol dobra, zdraví a krásy. V křesťanském porozumění byl tento olej výrazem pro boží bohatou milost. Liturgicky byl olej využíván především při křtu. Základem svatého oleje (křížma, viz výše) je ve většině východních církví olivový olej, do kterého jsou přidány další různé aromatické látky a balzámy. Křesťanská tradice převzala funkci oleje jako uzdravení napomáhajícího prostředku. Svaté křížmo, olej svěcený patriarchy (v arménské církvi katolíky) na východě či biskupy na západě je užíván k pomazání, a to při svátosti stvrzení, při kněžském a biskupském svěcení, při svátosti pomazání nemocných, ale také při křtu; používal se při rituálu přijetí do katechumenátu. Svěcení oleje, díky tradici vykonávat křest v noci před Velikonoční nedělí, se většinou děje ve velikonočním týdnu (Zelený čtvrtek), v západní tradici každý rok, ve východních církvích jednou za několik let. (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 373-374.)

Patristické svědectví mluví o předkřestním pomazání exorcistickým olejem v průběhu rituálu, kdy se katechumen veřejně zřikal d'ábla, a tak se připravoval k plnému přijetí křtu (Jan Zlatoustý a Theodor z Mopsuestie). Tak jako byl Ježíš pomazán Duchem svatým, když při svém křtu vystoupil z Jordánu, tak obdrží křesťan vystupující z křestní vody vnější pomazání olejem díkyvzdání, který byl později nazýván křížmem. Tento olej spojuje křesťany prostřednictvím daru Ducha božího s Kristem. Užívání oleje k uzdravování je rozšířením jeho užití jako spásu prostředkujícího elementu ve křtu (pomazání nemocných). (Srov. *Theologische Realenzyklopädie*. XXIX. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1998, s. 714.)

²⁵³ Posvěcení křestní vody s sebou nese speciální christologický a sakramentální charakter. Ve východních církvích lze rozlišovat několik různých svěcení vody: svěcení vody na svátek Epifanie, svěcení křestní vody a svěcení vody při rituálu svěcení svatého křížma. Voda posvěcovaná při křtu odkazuje ke Kristovu křtu v Jordánu. Posvěcení vody probíhá v několika krocích: kněz udělá nad vodou znamení kříže a vyřkne nad vodou modlitbu (exorcistický charakter). Ve starších záznamech křestní liturgie arménské církve je tento akt rozšířen (podobně jako v jiných východních církvích dodnes) – po znamení kříže nad vodou kněz třikrát na vodu dýchá a poté vyřkl třikrát exorcistickou formulí, aby vodu opustily všechny zlé síly; celý akt byl zakončen modlitbou s prosbou o nové zrození z vody a Ducha (J 3,5). (Srov. ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*. Leipzig : Koehler und Amelang, 1981, s. 372.)

Protože voda byla a je nezbytnou součástí svátosti křtu, je samozřejmé, že zvyk posvěcování vody je velmi starý. Samotné posvěcování vody vyrostlo v dobách pozdní antiky (pravděpodobně z některé z lidových tradic) a souvisí s Kristovým křtem v Jordánu. Již Ignatius Antiochijský (kolem 110) se o něm zmiňuje, také Tertulián (po 220) a další církevní otcové, i když nelze v této době mluvit o konsekraci vody.

Voda hrála důležitou roli pro kult. Snoubily se v ní dva protikladné motivy – pozitivní, při životě zachovávající síla, ale také negativní božské působení. K očišťující vodě odkazuje například Nu 8,7;19. Různé modlitby k posvěcení vody jsou zaznamenány již církevními otci (Apoštolské konstituce, Cyril Jeruzalémský). Modlitby spojené s posvěcováním vody měly vždy exorcistický charakter (představa vody jako sídla nečistých, zlých duchů). Chválami a prosbami o sestoupení Ducha svatého na vodu je voda připravována pro vykonání křtu. Svěcení křestní vody má své místo bezprostředně před křtem.

Rituál posvěcení křestní vody se v různých východních církvích liší. Například byzantský ritus začíná posvěcení křestní vody zapálením svíce (symbol Kristovy přítomnosti), následuje litanie, posvěcovací modlitba, posvěcení oleje a jeho nalití do křestní vody. V arménské církvi stála původně ve středu tohoto aktu čtená bohoslužba, po níž byla recitována litanie a modlitba s požehnáním, a vše bylo završeno nalitím svatého křížma do vody. (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 551.)

Amen. (*opakuje to třikrát*)
Požehnání a sláva Otci, Synu i Duchu svatému,
nyní i na věky věků. Amen.

2.11. Nalítí svatého křížma do vody

kněz:

Hymnus

Holubice seslaná z vysokosti, sestupující s jásavým zpěvem a s jiskřícím světlem posílila učedníky ohněm, který nespálí, zrovna když seděli ve svaté horní místnosti.

Holubice je křehká a nevyzpytatelná, ale zná všechna skrytá tajemství boží a říká nám o slávě druhého příchodu Krista. Je též podstaty s Otcem.

Požehnan bud' Duchu svatý, že jsi vyšel od Otce. Apoštolé pili z věčného poháru milosti a pozvali zemi k nebesům.

2.12. Křest

kněz:

Modlitba

Prosíme tě, Pane, zavolej si tohoto svého služebníka, aby se účastnil na křtu a aby jím byl osvícen. Prosíme tě, Pane, učiň tohoto služebníka hodným tvé převzácné milosti, kterou jsi nazval očištěním a osvícením křtem. Očisti ho od starého hříchu a obnov ho v nový život. Naplň ho mocí Ducha svatého tak, že smí mít obnovu slávy tvého Krista. A tobě, Mocný, a tvému zplozenému Synu a osvobozujícímu Duchu svatému náleží vláda a úcta nyní i na věky věků. Amen.

kněz (třikrát):

O co prosí toto dítě?

kmotr:

O víru, naději, lásku a křest. Chtělo by být pokřtěno a ospravedlněno, očištěno od hříchů, osvobozeno od démonů a chce sloužit Bohu.
(*opakuje to třikrát.*)

Za zpěvu hymnu s prosbou za sestoupení Ducha svatého otevře kněz lahvičku se svatým křížmem a nalije je do kříže do vody, jako znamení kříže. Nenalije se do vody všechno. Zbytek je použit při pomazání novokřtěnce po křtu.

Kněz se otočí tváří ke kmotrovi, který s dítětem v náručí stojí po levé straně křtitelnice, a vyřkne modlitbu, aby si Hospodin učinil dítě hodné pro přijetí křtu.

Následuje dialog kněze a kmotra, který zástupně za dítě vyznává, co žádá. Otázka i odpověď jsou vyřčeny třikrát.

kněz:

Staň se podle tvé víry.

kněz:

(Jméno) služebník/ce Boha, přicházející dobrovolně ze stavu katechumena ke křtu, je nyní křtěn/a ve jméno Otce, Syna i Ducha svatého. Očištěný/á krví Kristovou od otroctví hříchu stává se přijatým dítětem nebeského Otce, spoludědicem s Kristem a chrámem Ducha svatého.²⁵⁴

kněz:

Právě jsi pokřtěno ke Kristu, nyní si obleč Krista. Haleluja.

Právě jsi osvěcené Otcem, Duch svatý se v tobě veselí. Haleluja.

Sláva bud' Otcí, Synu i Duchu svatému, nyní i na věky věků. Amen.

sbor:

Hymnus

Ty, který jsi jedné podstaty s Otcem a Synem, nevýslovný průvodce věčného bytí, v tento den ty učíš tento pramen živou vodou jeruzalémskou. Duchu svatý, smiluj se.

Ty, který jsi spolutvořitelem s Otcem a Synem, skrze tebe jsme my stvoření znovuzrození ve vodách, v tento den ty dáváš narození z vod dětem božím.

Duchu svatý, smiluj se.

Kněz od kmotra převezme dítě ovínuté do bílého plátna a podle víry kmotra je třikrát ponoří do vody či polije vodou.²⁵⁴

Při každém ponoření nebo polití vyřkne kněz křestní formuli Arménské apoštolské církve.

Kněz předá novokřtěnce kmotrovi, požehná mu (dítěti) a udělá nad ním znamení kříže.

Tato část je zakončena zpěvem sboru (nebo kněze), který v hymnu prosí o smilování Ducha svatého.

²⁵⁴ Ještě ve třináctém století byl samotný akt křtu Arménské apoštolské církve praktikován takto: katechumen sestoupil do křestního bazénku, poté kněz omyl celé jeho tělo a následně jej třikrát polil s vyřčením křestní formule. Oficiálně do devatenáctého století byl křest praktikován trojím ponořením, dnes je vykonáván trojím pokropením (Srov. KLEINHEYER, Bruno. *Sakramentliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*. In MEYER, Hans Bernhard (ed.). *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 1989, s. 85.). Omytí vodou je symbolem očištění, obnovy člověka a patří k nejstarším rituálům, kterými se věřící připravují na kultické obřady. Očišťující koupel byla velmi brzy zařazena i do přijímacího rituálu náboženského společenství. Vnější omytí je výrazem osobní prosby za odpuštění hříchu a osobním úsilím, aby byla vina smazána. Prvotní křesťanství znalo zvyk omývání při vstupu do božského domu, který se dnes odráží v používání svěcené vody při vstupu do kostela. Omytí je dále uchováno především v kněžském omývání rukou (např. v arménské církvi před přípravou obětí darů). Liturgický význam získalo také omývání nohou. Ve východních církvích je křest chápán především jako skutečné očištění. (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 547.)

²⁵⁵ V rukopise z devátého století je zaznamenána tato křestní formule: *Nyní je křtěn/a služebník/ce Ježíše Krista (jméno), který/á ze svého popudu přišel/a ke křtu, skrze mne (kněze) ve jméno Otce a Syna a Ducha svatého. Krví Kristovou jsi spasen, jsi osvobozen od otroctví hříchu a jsi přijat ve jméno Syna nebeského Otce.* (Srov. WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts*. Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1982.)

Ty, který se podílíš na slávě Otce i Syna a hledáš hlubiny boží, v tento den jsi ty otočil blázny světa k mistrům moudrosti.
Duchu svatý, smiluj se.

3. Pomazání²⁵⁶

Pomazání je konáno bezprostředně po křtu u křtitelnice.

KÁNON SVATÉHO STVRZENÍ

kněz:

Modlitba

Kriste, náš Pane, ty, který jsi osvětlil toto své stvoření, vrhni božské světlo na nás a vykup tohoto svého služebníka, očisti jej a ospravedlň a přijmi jej za vlastního.

Pane, všemohoucí Bože, Otče našeho Pána Ježíše Krista, který jsi poskytl poznání svým věřícím a dals jim pravomoc stát se syny božími, skrze znovuzrození z vody a Ducha svatého. Obnovil jsi tohoto svého služebníka (jméno) v čistotě svého pramene. Učiň jej svou pravdou svatým, naplň jej milostí svého svatého Ducha, aby se stal chrámem pro přebývání tvého svatého Jména; a schopným jít všemi cestami spravedlnosti a zachovat si víru i radostnou mysl před obávanou soudní stolicí tvého Jediného-Zrozeného, našeho Pána Ježíše Krista, jemu patří sláva, vláda i čest.

3.1. Nalítí oleje do dlaní a pomazání

Kněz pronese nad dítětem modlitbu díky za očistění a obnovení novokřtěnce a prosí o jeho naplnění Duchem svatým.

Poté si nalije zbytek svatého křížma (to, co nebylo nalito do křestní vody) do dlaní.

²⁵⁶ Pomazání svatým křížem (olejem, řec. hagian myron, myroma; lat. confirmatio) je potvrzením, stvrzením křtu. První jednoznačné svědectví o pomazání křížem lze najít u Hippolyta Římského (biskup při modlitbě k Duchu svatému klade svou ruku na pokřtěného a lije křížmo na jeho hlavu, označuje jeho čelo znamením kříže a nakonec si s ním polibkem vyměňuje společenství). Východní církev ponechala pomazání křížem v kompetenci kněze. První zprávy o průběhu křestního obřadu v arménské církvi zařazují pomazání před křest, což je zjevně starý zvyk, který se uchoval v syrské církvi. Pomazání před křest představovalo znamení a dar Ducha svatého, který byl předpokladem pro přiznání se ke křesťanské víře.

Rovněž tyto zprávy o průběhu křestního obřadu v arménské církvi zařazují pomazání před křest (viz výše). Zařazení pomazání křížem po křtu bylo předepsáno ke konci 4. století na koncilu v Laodiceji a snad odkazuje na pneumatologické snahy Basilea Velikého. (Srov. RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté.* Paris : Les Éditions du Cerf, 1997, s. 1-3.)

Zpravidla se ve východních církvích rituál pomazání křížem skládá z oblečení pokřtěného, přípravné modlitby, křížové pomazání čela, očí, chřpí, úst, uší, hrudi, rukou a nohou, které je doprovázené formulí *Pečeť daru Ducha svatého...*, procesí kněze, pokřtěných a kmotrů chrámovým prostorem, čtením (Ř 6,3-11; Mt 28,16-20), modlitbou (ekténíí) a malou doxologií. (Srov. ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten.* Leipzig : Koehler und Amelang, 1981, s. 274.)

kněz:

Tento vonný olej vylitý na tvé čelo ve jménu Kristově, je pečetí nebeských darů.
Tato pečeť ve jménu Kristově, nechť osvítlí tvé oči, abys nikdy neusnul ve smrti.
Nechť toto svaté pomazání ti umožní slyšet boží přikázání.
Nechť tato Kristova pečeť je pro tebe jako sladká vůně ze života do života.
Nechť je tato Kristova pečeť stálou stráží před tvými ústy a dveřmi držícími tvé rty.
Nechť je tato Kristova pečeť pro tebe prostředkem činění dobra, ctnostných činů a života.
Nechť tato pečeť boží svatosti v tobě získá svaté srdce a obnoví v tobě přímého ducha.
Nechť je ve jménu Kristově tato pečeť pro tebe ochranou a záštitou, s nimiž bys byl schopen zhasit všechny ohnivé šípy zla.
Nechť toto boží pečeť správně vede tvé kroky do věčného života.

kněz:

Pokoj s tebou, Bohem zachráněný. Pokoj s tebou, Bohem pomazaný.

kmotr:

I s tebou!

3.2. Obléknutí novokřtěnce²⁵⁷

3.3. Korunovace novokřtěnce²⁵⁸

²⁵⁷ Obléknutí novokřtěnce do bílého šatu je tradicí, která se objevuje již v nejstarších zprávách o průběhu křestního rituálu. Bílý křestní šat je symbolem nového zrození a oblečení Krista (srov. Ga 3,24-29). (Srov. ADAM, Adolf. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001, s. 165.)

Již ve čtvrtém století je doloženo, že novokřtěnci byli po křtu oblékáni do bílého roucha. Ambrosius např. píše: „Tehdy jsi dostal bílý oděv, aby ti byl znamením, že jsi svlékl schránu hříchu a oblékl jsi čistý oděv nevin.“ Další význam odkazuje k novému stvoření, velikonoční radosti, k církvi jako nevěstě a eschatologickému vykoupení (srov. Zj 7,9nn). Během křestních rituálů je užíváno především formule, že nově pokřtěný „obléká Krista“ (srov. Ř 13,14; Ga 3,27; Ef 4,23nn; Ko 3,9). Nově pokřtění nosili roucho po celý velikonoční oktáv, tedy do první neděle po Velikonocích.

²⁵⁸ Korunovace, případně opásání uzavíraly slavnost křtu a pomazání. Korunovace novokřtěnce následovala po jeho oblečení do bílého křestního roucha a měla tak ještě podtrhnout oblečení Krista. Tento rituál se skládal z pomazání čela křížem, které mělo dotýcného chránit; ovázání novokřtěncovy hlavy páskou nebo zakrytí hlavy rouškou, které symbolizovaly Kristovu korunu; a opásání bílého křestního roucha cingulem. Tento obřad byl mnohde ještě doprovázen (v případě dospělého křtěnce) vystřiháním tonsury na znamení plného odevzdání se Bohu.

Začne s pomazáním. Nejprve
pomáže čelo,

poté oči,

uši,

chřípí,

ústa,

ruce,

srdce,

záda,

a chodidla.

Kněz uzavře obřad pomazání
požehnáním pomazaného a učiní
nad ním znamení kříže.

Kmotr obleče dítě do bílého šatu.
Kněz podá kmotrovi dvě hořící
svíce.

Kněz uváže novokřtěnci kolem
krku *narot*, provaz spletený
z červené a bílé pentle.²⁵⁹ Tato
část obřadu se dnes již
nepraktikuje.

3.4. Předání dvou hořících svící²⁶⁰

sbor:

Hymnus vzkříšení

Bůh mluvil z výsosti, slyšte, obyvatelé země, on přišel a zachránil všechno stvoření, takže můžeme volat jméno Hospodinovo a chválit ho v jeho vysokosti.

Spojením s Kristem jsme se stali Novým Izraelem, dědici Boha a spoludědici s Kristem, takže můžeme volat jméno Hospodinovo a chválit ho v jeho vysokosti.

Ochutnáváme sladkosti ze stolu života a byli jsme pomazáni svatým olejem ve víře a můžeme volat jméno Hospodinovo a chválit Pána v jeho vysokosti.

Položili jsme naši důvěru na tebe, matko a dívko Krista, přimluv se za nás. Voláme jméno Hospodinovo a vzdáváme ti čest.

Kněz převezme od jáhna dvě hořící svíce, které byly zapáleny od svíce stojící na svatém stole, a předá je kmotrovi. Kmotr podá jednu matce a druhou otci dítěte.

Za zpěvu sboru vystoupí kněz s jáhnem k oltáři.

Po eucharistii, když kněz začne zpívat hymnus o křtu, předá kmotr dítě matce. A tuto část zakončí kněz modlitbou přijímání.

---

²⁵⁹ Nasazení *narotu*, tedy korunky spletené z červeného a bílého provazu na začátku křestního obřadu u vchodu do kostela, které symbolizovalo odění Krista, nahradilo ve třináctém století tradici nasazování křestní koruny převzatou z byzantského ritu (znamení účasti na Kristově kněžství, odkazováno bývá k Ex 29,9). *Narot* byl podle tradice snímán z hlavy novokřtěnce osmý den po křtu. Dospělý novokřtěnec setrval po dobu jednoho týdne ve chrámu při modlitbách, rozjímání a účastnil se každý den eucharistie.

²⁶⁰ Rituál předání dvou hořících svící byl do arménské křestní liturgie zařazen až při její poslední revizi a je jistě inspirován tradicí západní církve. Světlo hořících svící je symbolem Krista, jejich předání pak naznačuje, že se novokřtěnec stává dítětem tohoto světla, má být světlem světa (srov. Mt 5,14-16), ale také zůstat bdělý a vyčkávat příchod ženicha (srov. Mt 25,1-12; L 12,35). (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 245.) V ostatních východních církvích je rituál předávání křestních svící neznámý, jen maronité také převzali tento západní zvyk.

O křestních svíčkách se zmiňuje již Ambrosius. Novokřtěnec je s hořící svíčí v ruce začleněn do společenství věřících a poprvé se účastní eucharistie. Symbolika světla je tu spojena se zvykem, který se konal o velikonoční noci: Křtěnec byl Kristem oživen k novému životu. Rituál předávání svící je zaznamenán až v 11. století. (Srov. ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981, s. 510.)

4. Eucharistie²⁶¹

kněz:

Modlitba

Požehnaná buď, prozřetelný Bože, že oblékáš svého služebníka oděvem spasení a rouchem radosti a dáváš na jeho hlavu přílbu vykoupení a korunu milosrdenství jako nezničitelnou zbraň proti odpůrcům. Proto tě a tvého Syna i Ducha svatého oslavujeme, nyní i na věky věků. Amen.
Pokoj s vámi.

Hospodine, všemohoucí Bože, Otče našeho Pána Ježíše Krista, shromáždění zde sklání své hlavy před tebou. Natáhni svou neviditelnou paži a požehnej jim, ať jsou jejich skutky prospěšné. A ty, kteří jsou ve stavu neposkvrněnosti, podpírej a drž nad nimi pokoj. Vychovej si toto dítě a učíš, aby plně dospělo; ochraňuj všechny, každého zde přítomného i jejich domovy, protože oni mohou mít radost a potěšení našeho Pána Ježíše Krista. Tobě, Synu i Duchu svatému patří sláva, moc i čest nyní i na věky věků. Amen.

4.1. Vstup novokřtěnce do oltářního prostoru

kněz:

Já tam přistoupím k božímu oltáři, k Bohu, zdroji své jásavé radosti, a hrou na citaru ti budu vzdávat chválu, Bože, můj Bože!
Dopomoz mi, Bože, k právu, ujmí se mého sporu, dej mi vyváznout před bezbožným pronárodem, před člověkem záłudným a podlým!²⁶²

kněz:

Vyznání

(Jméno), služebník Kristův, přicházející ze stavu katechumena ke křtu a od křtu k vyznání, nyní před tímto svatým stolem, před tímto svatým oltářem a

Kněz otočen tváří k oltáři pronese modlitbu za ochranu dítěte přineseného ke křtu, ale také za ochranu všech přítomných.

Kmotr přinese dítě do středu kněžiště před oltář, kde je kněz vyzvedne za recitace žalmu 43 k oltáři.

Kněz se s dítětem třikrát pokloní před oltářem a vyzná zástupně za dítě, že se zřiká vši nepravosti a obléká světlo poznání Hospodina.

²⁶¹ Podle nejstarších odkazů (páté století) o průběhu křtu byla eucharistie jednou z částí iniciačního obřadu arménské církve. První přijímání je zařazeno po samotném křtu a pomazání a je praktikováno i u malých dětí, a to přiložením hostie namočené v neředěném víně k ústům kojence. Takto je s menšími změnami praktikováno i v dalších východních církvích. Například v byzantském ritu začíná eucharistická část křestní liturgie čtením pojmícím se k eucharistii. Eucharistie je pak darována knězem, který namočí svůj prst do krve Kristovy a předá ji na kojencovy rty. Pro východní církve, které uzavřely unii s Římem, představuje tento akt velký problém a dnes již nebývá praktikován. Zvláštností koptského ritu je, že po eucharistii je novokřtěnci podán kalich, ve kterém je nápoj smíchaný z mléka a medu (připomínka božího království). (Srov. KLEINHEYER, Bruno. *Sakramentiliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*. In MEYER, Hans Bernhard (ed.). *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1989, s. 86.)

²⁶² CEP: Ž 43,4.1.

před touto svatou křtitelnicí vyznává: zřekl jsem se nepravosti a oblékl jsem světlo poznání Boha.

4.2. Přijímání

kněz:

Hymnus křtu

Děti Nového Siónu narozené ze svatého pramene, vy, kteří jste ozdobeni dary Ducha svatého, chvalte nebeského Otce v den narození svaté Panny.

kněz:

Modlitba přijímání

Pane, smiluj se, Pane, smiluj se, Pane, smiluj se. Sláva Tobě, králi věčný, že ty jsi rozšířil a znovu naplnil svou církev jasnou vírou nespočetných duší vykoupených skrze pravdu poznání Boha v Kristu. Sláva Tobě, protože my jsme byli učiněni hodnými pro druhé zrození, pro podílení se na těle a krvi tvého jednorozeného. A nyní, Pane, drž toto dítě v čistotě Ducha svatého, aby mohlo bez poskvrny činit tvou vůli a bezhříšně dospívat k životu věčnému. Nyní tě prosíme, ved' cesty tohoto dítěte a posiluj je v bázni před tebou a drž je v poslušnosti tvých přikázání. Drž ho v pokoji a bez hříchu skrze milost a láskyplnou dobrotu našeho Pána a Spasitele Ježíše Krista. Tobě, Bože Otče, Synu i Duchu svatý vzdáváme slávu, moc i čest nyní i na věky věků. Amen.

2.13. Požehnání a propuštění

jáhen:

Přímluvy

Skrze svatý kříž prosme Pána, protože on nás může osvobodit od našich hříchů a zachránit nás milostí svého milosrdenství. Všemohoucí Pane, náš Bože, zahraň nás a smiluj se nad námi.

kněz:

Modlitba kříže

Pane, smiluj se, Pane, smiluj se, Pane, smiluj se. Kriste, náš Bože, ochránce a naděje nás všech věřících, ochraňuj a drž své lidi a hlavně toto dítě pod stínem svého svatého kříže. Osvobod' nás od zla viditelného i neviditelného. Učiň si nás hodné vzdávat ti slávu, Tobě, Otci i Duchu svatému, nyní

Kněz podá dítě zpět kmotrovi. Převezme od jáhna připravený kalich s vínem a hostií. Přijímání probíhá tak, že se kněz dotkne úst dítěte hostií, namočenou ve víně.

Kněz odloží kalich s vínem a hostií a zazpívá hymnus křtu. Po něm předá kmotr dítě zpět matce, která stojí před kněžištěm.

Kněz se otočí tváří k oltáři a modlí se za dítě.

Jáhen uvede prosbami modlitbu kříže.

Kněz otočen k oltáři se modlí modlitbu kříže.

i na věky věků. Amen.

kněz:

Modlitba Páně

Požehnán buď Pán Ježíš Kristus. Amen.

Kněz se otočí ke shromáždění, pomodlí se modlitbu Páně a přítomné propustí znamením kříže.

Otče náš, jenž jsi v nebesích, posvět' se jméno tvé. Přijď království tvé. Buď vůle tvá jako v nebi tak i na zemi. Chléb náš vezdejší dej nám dnes. A odpusť nám viny naše, jakož i my odpouštíme viníkům našim. I neuvod' nás v pokušení, ale zbav nás od zlého. Nebo tvé jest království, i moc, i sláva, na věky věků. Amen.

Buďte požehnáni milostí Ducha svatého. Odejděte v pokoji, Pán s vámi. Amen.

4.5. Shrnutí

V současné verzi arménského iniciačního rituálu jsou citovány převážně oddíly z Nového zákona. Starozákonní texty, části žalmů plní funkci jakýchsi uvedení k jednotlivým krokům, v některých případech antifon.

Chronologicky vzato objevuje se jako první citace z Bible Ž 22,10-11, který je zařazen do úvodu rituálu požehnání a zasvěcení novorozence církvi. Následuje modlitbu Páně, za ním pak stojí hymnus o přinesení Krista do chrámu a uvedení čtení z evangelia podle Lukášova sepsání (L 2,22-32), které je začleněno v podstatě do středu předkřestního rituálu konaného v osmý den po narození dítěte před pasáž, kdy kněz vezme do rukou dítě (jako Simeon vzal do náruče Ježíše) a jde se s ním poklonit před oltář.

V řádu pro službu po čtyřiceti dnech po narození, který v podstatě opisuje jednání obřadu předcházejícího, jsou umístěna dvě biblická čtení. Prvním je oddíl L 2,22-32, který stojí na začátku liturgie, stejně jako v prvním předkřestním rituálu, po hymnu o přinesení Krista do chrámu. Po modlitbě za dítě vezme kněz za recitace žalmu 43,2-3 dítě z matčiny náruče a vyzvedne je k oltáři (rozdíl oproti předchozímu obřadu), kde se s ním pokloní.

V úvodní části samotné křestní liturgie má své místo po modlitbě Páně a před hymnem Ducha svatého oddíl ze Starého zákona Ž 51,3-12 uzavřený veršem

sedmnáctým. Jde o společnou modlitbu, v níž se přítomní věřící přiznávají ke svým hříchům a prosí o smilování a očištění.

Biblickým centrem celého křestního obřadu je pak text z Matoušova evangelia (Mt 28,16-20), který následuje zřeknutí se zlého a vyznání víry. Tento oddíl uzavírá nebo spíše otevírá část, kdy je kmostr s žadatelem o křest pozván do kněžiště a dále pak ke křtitelnici. Je theologickým a hermeneutickým klíčem k porozumění celé zvěsti evangelia. V jeho středu stojí představa univerzálního panování Ježíše Krista, které je předpokladem pro misii. Jejím prvním impulsem je počátek Ježíšovy vlády; vyznání, že zmrtvýchvstalý Ježíš je Pánem nad zemí i nebem a všechno leží v jeho ruce. S tímto ujištěním mohou jít učedníci k jiným národům. Skrze křest je člověk povolán k následování a učednictví; křest je darem boží milosti; ve křtu se pokřtěnému otevírá celá řada božích povzbuzení; ve křtu následuje po indikativu dění spásy imperativ učení, které povolává k uskutečnění.²⁶³

Po vstupu kmostra a žadatele o křest ke křtitelnici, při bezprostřední přípravě na křest jsou do křestní liturgie zařazeny texty Ga 3,24-29 a J 3,1-8. Oddíl z epištoly Galatským stojí na začátku této části a je zarámován citáty z žalmů o Hospodinově nesmírné moci a velikosti a jeho pastýřské ochraně (Ž 29,3-4 a Ž 23,1). Druhým vrcholem křestního rituálu je čtení z evangelia podle Janova sepsání, a to sice oddíl o rozmluvě Ježíše s Nikodémem – o novém zrození z vody a z Ducha. Po tomto textu následuje přímluva a modlitba, aby došlo k očištění vody, k obnově křtu a uzpůsobení dítěte pro jeho přijetí, aby mohlo být pokřtěno vodou i Duchem.

Posledním biblickým místem, které je citováno před prvním přijímáním, zatímco je dítě vyzvednuto k oltáři, je úryvek z Ž 43, a sice verše čtvrtý a první, ve kterých kněz vyzpívává chválu Bohu, zdroji jásavé radosti a prosí o pomoc.

Samozřejmě výjimečné postavení v celém rituálu má modlitba Páně. U obou předkřestních rituálů stojí na začátku i konci, v samotném křtu je pak opakována rovněž dvakrát, na počátku a v závěru.²⁶⁴ Její relativně časté opakování může být právě jedním z pozůstatků exorcistických pasáží iniciačního dění.

²⁶³ *Theologische Realencyklopädie*. XXXII. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1998, s. 659-700.

²⁶⁴ Nejpozději z pátého století máme přítom zachování tradici, že teprve pokřtění směli nazývat Boha Otcem. Umístění před eucharistií je doloženo opět nejpozději od Cyrila Jeruzalémského.

Jakkoli není možné rekonstruovat na základě jednoho liturgického textu věrouku soudobé Arménské apoštolské církve, můžeme se zde pokusit alespoň naznačit kontury vyznání, která se váží k jednotlivým osobám Trojici právě v kontextu iniciačního rituálu. Zároveň můžeme zkusmo předložit obraz člověka před a po křtu i samo chápání křtu.

Právě při tomto úsilí se však ukazuje, že dnešní podoba iniciační liturgie Arménské apoštolské církve představuje místy rozmanitou a nejednotnou syntézu rituálů starších, které byly upraveny pro křest dítěte, aniž by bylo zvláště pozorně přihlíženo k celkovému vyznění. Především obraz malého dítěte, nemluvněte, je velmi nejednoznačný – člověk čistý a zároveň nečistý. (Obtížně rekonstruovatelné je učení o hříchu.) Oproti starším rituálům bylo vymezení se vůči zlu a zřeknutí se Zlého oslabeno a interpretačně otupeno.

Arménská apoštolská církev patrně nedospěla v žádné a ani současné fázi svého vývoje, byť perem jednotlivce, k soustavnému systematickému formulování vlastní teologie. I to se zrcadlí v následujícím pokusu. (Například díla Trojice jsou vzájemně více provázána a méně určitěji spjata s jednotlivými osobami, než jak jsme zvyklí v teologii západní.)

Ve středu křtu arménské církve či křtu vůbec stojí dvě témata, která se navzájem prolínají a doplňují: totiž ¹ očistění od hříchů, ² nové zrození a ³ účast na smrti a vzkříšení Ježíše Krista.

Text z evangelia podle Janova sepsání o rozmluvě Ježíše s Nikodémem, který je zařazen do křestního rituálu před tím, než je dítě svlečeno, podtrhuje první téma. Nové zrození skrze osvobození od hříchu, dar nového života jsou předmětem mnohých modliteb, proseb a hymnů.

Žalm 51 (a například žalm 131 a text z knihy proroka Ezechiele, Ez 36, 25-28, které již do současné podoby křestní liturgie nejsou zařazeny) poukazuje na nečistotu hříšníka, na touhu po slitování a po očistění od hříchů. Katechumen prosí za to, aby byl omyt a očistěn, aby byl ochraňován před nástrahami všech protivníků.

Nové zrození je pak spoluúčastí pozemských synů na Otcově dědictví. Tato spoluúčast je katechumenovi umožněna darem milosti, kterou hříšník dostává od Otce skrze jeho Ducha. Přejít ze stavu hříšníka do pozice božího syna je možný jen skrze Kristovo vtělení.

V celém křestním rituálu Arménské apoštolské církve je zřetelný důraz na Kristovo vtělení, na jeho snížení do naší bídy, na jeho utrpení pro nás, na jeho smrt na kříži za nás a na jeho vzkříšení.

Bůh Otec je DÁRCEM a OCHRÁNCEM života, je Bohem a Pánem i nepokřtěných. Sám umožňuje příchod k sobě samému. Činí schopným přijmout křest. Je DÁRCEM poznání. Je DÁRCEM čistoty. Slyší a vyslyší prosby svatých i lidí. Po křtu je OCHRÁNCEM před Zlým. DÁRCEM vděčnosti, požehnání a prospěšnosti.

Bůh Syn, Slovo, Ukřižovaný, je NAPLNITELEM Zákona, ZACHRÁNCEM pohanů, totiž člověka jako takového, je DÁRCEM věčného života. Je OCHRÁNCEM dítěte – protože sám byl dítětem. Protože sám byl dítětem je VYCHOVATELEM. On přivádí ke křtu. On umožňuje křest. On ochraňuje kroky člověka ke křtitelnici, on ochraňuje a umožňuje holé bytí před křtem. Při křtu VYPUZUJE NEVĚDOMOST, OČIŠŤUJE svou krví, OSVĚCUJE svět, OSPRAVEDLŇUJE. Po křtu je Pánem vykoupených – jejich bratrem a druhem, tak jako je sám Synem. Je DÁRCEM vděčnosti. V posledu bude i SOUDCEM.

Bůh Duch svatý po křtu ZJEVUJE tajemství spasení; prostředkuje pochopení spasení, svátosti, snad i své potřeby. Včleňuje do církve. Posiluje. Zpravuje o slávě Druhého příchodu. Je průvodcem věčným životem.

Trojice je SVĚTLO nad světem, jako celek ukazuje a osvětluje cestu.

Člověk před křtem je nečistý hříšník odsouzený ke smrti, kterému je třeba záchrany. Nemluvně je čisté i poskvřené. Člověk je bláznem světa, nádobou prázdnou, či plnou nepravostí, kterých se není schopen vzdát. Člověk není hoden. A především mu NENÍ DÁNO POZNÁNÍ. (Snad mu zde církve, kmotři, rodiče, mohou prostředkovat alespoň část cesty k touze po poznání.) Zásadně však z milosti Kristovi ke křtu přichází a o křest prosí. (Vyznává, že ví o ochraně života, které se mu dostává. Ale na druhou stranu i k tomuto vyznání musí být uschnořen a to přichází až po křtu.)

Člověk se při křtu zřiká nepravostí a obléká na sebe světlo poznání. Prosí o lásku, víru a naději, o smilování, záchranu a milosrdenství.

Křest je milostí, očištěním, ospravedlněním, osvobozením, uschopněním ke službě Bohu, zbavením Zlého. Křest je obnovení plamenem. Křest je předpoklad podílu na Druhém příchodu Kristově.

Pomazání je stvrzením, osvícením. Umožňuje zachování otevřených očí tváří tvář smrti, umožňuje slyšet příkázání. Je stráží. Je předpokladem a prostředkem k činění dobra. Je obnovou čistého ducha. Je ochranou, štítem a hasicím přístrojem na ohnivé šípy Zlého.

Člověk po křtu je ZMĚNĚNÝ, Bohem ZACHRÁNĚNÝ, nově narozený, oblečený ve světlo POZNÁNÍ Boha. Je dědicem, podílníkem – příjemcem Kristova věčného života. Je nádobou naplněnou svatostí, chrámem přebývání Jména. Člověk po křtu může být přijat Bohem, je hoden přijmout svátost a Ducha svatého. Protože jsou mu odpuštěny hříchy může ŽÍT podle boží vůle. Je mu umožněno vzdát se nepravosti. Je SCHOPEN chodit cestami spravedlnosti a zachovat si víru i radostnou mysl před soudní stolicí. Je oděný spásou, radostí, vykoupením, je vybaven zbraní proti odpůrcům. I po křtu JE MU TŘEBA pomoci a ochrany; přímluvy světců. VÍ však, že je posilován a ochraňován.

Nepřítel, Zlý - viditelný i neviditelný - ohrožuje člověka. Je tím, který klame a žene do záhuby; zákeřným Satanem, zlým a úskočným rádcem. Je Pánem andělů zla, pánem temnoty a NEPOZNÁNÍ.

ZÁVĚR

Snážila jsem se představit Arménskou apoštolskou církev na základě jedné hlubší sondy do jejího liturgického dění. Pro tuto sondu jsem zvolila současnou podobu jejího iniciačního rituálu.

Ač se může liturgie arménské církve, či Arménská apoštolská církev sama, jevit jako celek, který ustrnul v určité fázi svého vývoje, zůstal zakonzervován v určité od nás časově velmi vzdálené podobě, je třeba znovu podtrhnout, že tomu tak není. Liturgie i církev procházela a prochází vlivem vnějších i vnitřních faktorů výraznými proměnami. Přesto nám však tato pozoruhodná souhra historických a theologických okolností zachovala tradici, ve které lze zřetelněji, než kde jinde odkrývat pozůstatky prvokřesťanských křestních slavností. Zároveň liturgie (její písemné zachycení) samozřejmě odráží jednotlivé vlny vnějších vlivů, které se postupně promítaly do vnitřních potřeb a nároků tohoto společenství věřících.

Bližší zkoumání spolehlivě odkryje, že každá tato změna je výsledkem dlouhodobého vývoje, zvažování různých možností a dospívání ke kompromisům, které jsou zvláště v posledním století velmi důležité, jelikož se v arménské církvi pro její diasporní charakter setkává nepřehledné množství různých zkušeností a působení. Většina farností žije již dlouhou dobu, často po staletí, v diaspoře. Rozptýlenost je dokonce tak velká, že lze říci, že každý územní celek je jakousi velmi samostatně žijící a v zásadě od centra izolovanou jednotkou. Cesta ke společným (kompromisním) změnám například v liturgii je tedy velmi složitá. (Realizované změny často předcházejí jejich konstitutivnímu písemnému zachycení.) Funkci mateřského centra, jednotícího elementu, tu svým způsobem plní *katholikos* všech Arménů, tedy církevní autorita. Celá církev respektuje jeho nařízení. *Katholikos* spolu s radou arménských theologů vydává nové či upravené pořádky a řády závazné pro Arménskou apoštolskou církev na celém světě.

Historický kontext Arménské apoštolské církve je těžké nestranně nahlédnout, jelikož dějiny podávané z jakékoli strany arménskými autory jsou zatíženy, jak již bylo zmíněno v úvodu, národním patriotismem a v mnoha ohledech, pro čtenáře s pozitivisticko-kritickým zakotvením, je jejich interpretace událostí velice svérázná. Bylo pro mne velmi složité oprostít se od této těžkosti, pojímat situaci z pohledu

nezúčastněného diváka, vybrat fakta, která jsou relevantní, ověřitelná, a doložit další dokreslující informace, kterých není mnoho. Mnohdy se mi nepodařilo nalézt potvrzující fakta, takže se mé údaje opírají jen o zde uvedené citace. Je nutné podotknout, že fakticky velice kvalitními zdroji jsou sovětské prameny (co se týče etnografie, archeologických nálezů, popisů církevních staveb, ad.), které se ovšem církevní problematikou takřka nezabývají.

Jistě velmi záslužné by bylo již samotné shromáždění dostupné literatury týkající se tohoto tématu, avšak další výzkum v této oblasti by se měl především zaměřit na práci s primárními arménskými prameny. Zajímavý by byl také historický nástin náboženského klimatu v rámci celého Kavkazu - vztahy mezi církvemi v jednotlivých správních celcích; zejména vztah arménské církve k albánské církvi, či samotný vývoj církve na území kavkazské Albánie.

Při procházení nejdůležitějších liturgických témat jsem se snažila opravdu jen o ten nejjednodušší a mnohdy možná i zjednodušený náčrt situace, ve které se arménská církev nalézá dnes. A to i přesto, že v mnohých momentech vystupovala další témata, jejichž podrobnější zpracování by bylo zajímavé a potřebné. Sama jsem postupovala metodou zobecnování poznatků, kterých jsem dosáhla především na základě porovnání údajů z dosažitelné literatury a informací, které jsem načerpala při návštěvách arménské farnosti svatého Sargise v Jerevanu (zimní semestr 2004/5) a arménské diasporní farnosti při kostele svaté Hrispimé ve Vídni (letní semestr 2005/6); způsoby a užití jednotlivých tradic se mohou lišit od místa k místu. Ve svém porovnávání informací s reálným užitím liturgie v současné praxi Arménské apoštolské církve jsem se často střetávala s tím, že některé prvky, celé pasáže, gesta či úkony se dnes již nepraktikují. V některých případech jsou již docela neznámé (například *narot*, křestního věnce na začátku obřadu) a naopak jsou do liturgie zařazovány nové elementy, které se zatím nepraktikují jinde (například zařazení Otčenáše, či biblické čtení v jazyce diasporní oblasti).

V tomto směru by bylo vhodné pokusit se o úplnou rekonstrukci liturgického vývoje, která by byla možná na základě zkoumání primárních pramenů (jsou spíše nedostupné). Podrobnější a hlubší rozpracování jednotlivých liturgických prvků a jejich zařazení do kontextu ostatních starobyklých církví by bylo také velmi přínosné (i když na tomto poli se výzkum uskutečňuje). Případné mapování a následné shrnutí teologie, či

věrouky Arménské apoštolské církve by bylo velmi nesnadným, avšak hodnotným přínosem celkového bádání v této oblasti.

Pokusila jsem se představit iniciační rituál, jak jej arménská církev praktikuje dnes. Jde o překlad liturgie iniciačního rituálu a s ním spojených obřadů, který je doplněn o popis průběhu těchto slavností. V poznámkách je pak nastíněn theologický význam jednotlivých úkonů, jejich historický vývoj v kontextu rané církve i v rámci východních církví, jejich současná podoba a význam v Arménské apoštolské církvi.

Na základě hrubého porovnávání dnes oficiálně užívané verze křestní liturgie a křestního rituálu z Maštocu desátého století, který je dostupný v českém, anglickém i německém překladu, jsem se snažila upozornit na pozůstatky jednotlivých elementů, které jistě pocházejí z raněkřesťanských křestních slavností.

V pozadí této kapitoly jsou, pro nezaujatého čtenáře možná ne příliš zřetelně, načrtnuty základní problémy, se kterými se církev v praxi potýká a které, alespoň z mého úhlu pohledu, odráží spíš její rozklad, než rozvoj.

Jedním z vnějších problémů je jistě nedostatek kněží a jáhnů, především však nedostatek laiků, kteří by cítili spoluzodpovědnost za dění v arménské církvi. Iniciační rituál je ve většině případů jednáním, kterého se účastní kněz, kmotr a křtěnec. Významově bohatá slavnost, na které se podíleli pěvecký sbor, celé shromáždění, kněz, jáhen, kmotr a žadatel o křest se v současné době již v podstatě nepraktikuje.

V arménské církvi, podobně jako i jinde, se objevují tendence přizpůsobovat vše současnému posluchači; především dochází ke krácení liturgií *jen na to nejnútnejší*.²⁶⁵ Na druhé straně však stojí snahy, které podtrhují návrat k původním tradicím a jejich nové vysvětlení. Je nutné podotknout, že arménská církev nese prvky církve lidové a že významová bohatost vlastní arménské liturgii je dnes spíše opomíjena.

Ani v současné době, ač se více než jindy opět praktikuje křest dospělých, nedošla arménská církev k potřebě obnovit nějakou formu předkřestního vzdělávání. Právě hlasy (například skupiny kyperských Arménů), které volají po liturgické reformě (obnově) církve, po návratu k původnímu dědictví církve, přicházejí s názory, že je potřeba znovu zavést katechezi - a to nejen pro uchazeče o křest. V arménských školách je povinně vyučováno náboženství, v diaspoře je systém tak zvaných sobotních škol, kde jsou arménské děti různého věku vyučovány arménskému jazyku, náboženství,

---

²⁶⁵ Arcibiskup Mesrob Krikorian.

arménským lidovým tradicím, dějinám a literatuře (vše učí laici). Další vzdělávání není obvyklé. Předkřestní či předmanželská katecheze se děje jen na požádání.

Arménská apoštolská církev, jak již bylo naznačeno, nese prvky církve lidové, které se jasně projevují například právě na křestní slavnosti. Křestní obřad je dnes ve většině případů oddělen od života farnosti; v současné době již křest není v pravém slova smyslu rituálem začlenění do společenství církve, na kterém by se podílela celá obec věřících. Křty se dějí mimo dění společenství věřících a jsou spíše slavnostmi rodinnými. Je to znatelné i například na uvolnění postavení a role kmotra - v podstatě to již může být kdokoliv. Dřívější rituály, při kterých byl kmotr představován farnosti a byl uznán vyhovujícím, jsou dávno minulé.

Otázkou tedy je, jestli je arménská církev ještě dnes formujícím a spojujícím elementem, který arménský národ obrozuje a nenechá rozptýlit (diasporein). Jakou roli hraje církev při udržování arménské identity? Má církev takového typu nějakou budoucnost? (Můžeme-li vůbec zvnějšku tuto otázku položit.)

Církev na území Arménské republiky prošla dobou násilného rozkladu a přerušení tradic, jak již bylo několikrát zmíněno. Avšak možná právě proto, že musela na starých základech začít tvořit něco nového, působí na nezaujatého pozorovatele, hrubě povědění, její současná podoba ve srovnání s arménskou církví v diaspoře (ve Vídni) přirozeněji a živěji - věřící v Arménii se více účastní liturgického dění mše svaté; komunikují s knězem, přidávají se ke zpěvu hymnů, dokonce jsou do eucharistické mše zařazeny i společné modlitby celebranta se shromážděním. V arménské komunitě ve Vídni se shromáždění připojuje k aktivní účasti na bohoslužebném dění v podstatě jen při modlitbě Páně. Veškeré ostatní dialogy jsou vedeny pouze mezi knězem, jáhnem a pěveckým sborem. Tato jakási paradoxní ustrnulost jde, zdá se mi, proti všeobecnému trendu; Arméni v diaspoře se velice rychle asimilují do místní společnosti, přijímají zvyky a tradice společnosti, která je obklopuje. Logickým projevem by tedy bylo, že i arménská církev bude, když ne přímo kopírovat, tak aspoň podléhat podobnému vývoji, který provází ostatní křesťanská společenství v její blízkosti, v její místní ekuméně. Ale to se neděje.²⁶⁶

²⁶⁶ V arménské farnosti ve Vídni slouží nyní dva mladí kněží, kteří pocházejí z Arménské republiky a vystudovali seminář v Ečmiadzinu. První z nich je zde již téměř deset let, druhý přišel v nedávné době. Každý z nich celebuje mši jiným způsobem. Druhý mladší kněz se drží více předepsaných forem, které jsou obvyklé pro církev na území Arménské republiky. Mše pod jeho vedení je bohatší (tedy i o něco

V rámci arménské církve na území Arménie se formují různé proudy (především pentakostální hnutí), na které musí většinová církev nějakým způsobem reagovat; v konfrontaci s novými skutečnostmi se církev proměňuje, dynamicky se vyvíjí. Druhým důležitým, možná spíše politickým faktorem, který působí na vývoj arménské církve v Arménii, je její profilování se protiislámsky. Arménie stojící v islámském sevření podporuje státní samostatnost také důrazem na křesťanskou tradici, na odlišnost od okolí. Pověděno s náležitou dávkou arménské hrdosti: Arménie jako zástupce křesťanského světa brání křesťanskou víru proti islámské většině... ona je hrází proti postupu islámu.

Arménská komunita ve Vídni, jak sama zdůrazňuje, plní funkci nábožensko-kulturně-vzdělávacího centra, které stmeluje Armény ve Vídni, udržuje arménské tradice a povědomí o arménské národní identitě. V současné době se na aktivitách kulturně-vzdělávacích podílí především generace Arménů (čtyřicátníků, padesátníků), kteří přišli se svými rodinami do Rakouska převážně z Turecka, Libanonu a Sýrie v osmdesátých letech dvacátého století. Je to jedna generace Arménů, kterou spojuje podobná minulost, výchozí podmínky, popřípadě příbuzenské, či zaměstnanecké vztahy (většina z nich pracuje v UNO City, či v evropském centru pro vývoj jaderné energie). Jejich děti se narodily zde, některé již ani nemluví arménsky, chodí do kostela, prošly sobotní školou, účastní se některých dalších akcí, ale mají samozřejmě mnohem větší možnosti, než jejich rodiče, či prarodiče, a těchto možností náležitě využívají. Emigranti z Arménské republiky, kteří se do Rakouska dostali v posledních pěti, deseti letech, se do většiny „vedlejších“ aktivit arménské církve nezapojují, což je dáno i jejich sociálním (respektive ekonomickým) postavením. Církev se profiluje jako otevřená, ekumenické společenství. I tento důraz, podle mého názoru, přispěl i k rychlejší asimilaci Arménů do dané společnosti.

Kontrola

Avšak nevede právě toto usilování o porozumění si mezi jednotlivými křesťanskými církvemi v souvislosti s vnitřní církevní nesourodostí jednotlivých místních diecézí a kompromisním řešením správních, liturgických a theologických otázek ke stírání specifik arménské církvi vlastních, k pozvolné ztrátě arménsko-církevní identity? Otázka budoucnosti tohoto společenství zůstává otevřená.

---

delší). Také je zajímavé pozorovat, že někteří účastníci bohoslužby se přidávají spontánně k určitým částem mše – jsou to většinou emigranti z Arménie, kteří jsou ve Vídni poměrně krátkou dobu.

BIBLIOGRAFIE

1. Prameny

- Astuacašunč Matean*. Jerevan : Hajastani asruacašnzajin ənkerutiin, 1997.
- Bible. Písmo svatého Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih*. Český ekumenický překlad. 3. vyd. Praha : Česká biskupská konference, 1993.
- The Blessing of Marriage or The Canon of The Rite of Holy Matrimony according to the usage of the Armenian Apostolic Orthodox Church*. New York : Armenian Church Publications, 1953.
- Liturgika, zdrojové texty a materiály*. SÍŤ s.r.o.
- Maštoc*. New York : The Armenian Prelacy, 1992.
- Maštoc*. Antelias : 2004.
- Šarakanoc*. Antelias : Kristoneakan dastiarakutiin, 1997.

2. Použitá literatura

- ADAM, Adolf – BERGER, Rupert. *Pastoralliturgisches Handlexikon*. Freiburg : Herder, 1981.
- ADAM, Adolf. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha : Vyšehrad, 2001.
- ALBRECHT, Christoph. *Einführung in die Liturgik*. Berlin : Evangelische Verlagsanstalt.
- BARTH, Hans-Martin. *Dogmatik. Evangelischer Glaube im Kontext der Weltreligionen. Ein Lehrbuch*. Güntersloh : Chr. Kaiser, 2001.
- BARONIAN, Zareh a KRIKORIAN, Mesrob. *Die Liturgie der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Fridrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978.
- BENOIT, André – MUNIER, Charles. *Die Taufe in der Alten Kirche (1.-3. Jahrhundert)*. Bern : Peter Lang, 1994.
- BIERITZ, Karl-Heinrich. *Liturgik*. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2004.
- BOZOJAN, Azat. *Zur Geschichte und gegenwärtigen Situation der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In RENHART, Erich und DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001.
- BRADSHAW, Paul (ed.). *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*. London: Westminster John Knox Press, 2002.
- Brock Haus, die Enzyklopädie in 24 Bänden*. IV. Leipzig, Mannheim : F.A.Brockhaus, 2001.
- DALMAIS, Irenée-Henri. *Eastern Liturgies*. New York : Hawthorn Books, 1960.
- DAVIES, J. G. (ed.). *A Dictionary of Liturgy and Worship*. London : SCM Press Ltd, 1978.
- DUM-TRAGUT, Jasmine. *Armenien entdecken. 3000 Jahre Kultur zwischen West und Ost*. Berlin : Trescher Verlag, 2004.
- DWIGHT, H. *Christianity in Turkey*. London : 1854.
- FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 2. vyd. Brno : CDK, 1998.
- GAMBER, Klaus. *Die Liturgie der Goten und der Armenier*. Regensburg : Friedrich Pustet, 1988.

GRETHLEIN, Christian - RUDDAT, Günter (ed.). *Liturgisches Kompendium*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2003.

GSCHWANDTNER, Franz – GASTGEBER, Christian. *Die Ostkirchen in Wien*. Wien : Styria, 2004.

HARMS, Hans Heinrich (ed.). *Die Orthodoxe Kirche in Griechischer Sicht*. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1959.

HEISER, Lothar. *Glaubenszeugnis der armenischen Kirche*. Trier : Paulinus-Verlag, 1983.

HEISER, Lothar. *Die Taufe in der orthodoxen Kirche*. Trier : Paulinus-Verlag, 1987.

HOVAGIMIAN, Vahan. *Der Armenische Kalender*. In RENHART, Erich und DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001.

KHANDJAN, Nazik – GALSTJAN, Siranuš. *Haj jekelec srbalujs meronə*. Jerevan : Hajastan, 2001.

KLEINHEYER, Bruno. *Sakramentliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*. In MEYER, Hans Bernhard (ed.). *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 1989.

KORMANÍK, Peter. *Základné sväté tajiny pravoslávnej cirkvi*. Prešov : Pravoslavná bohoslovecká fakulta, 1996.

KRIKORIAN, Mesrob. *Armenisch–Apostolische Kirche*. In JÄGGLE, Martin – KROBATH, Thomas (ed.). *Ich bin Jude, Moslem, Christ ...* Innsbruck : Tyrolia, 2002.

KRIKORIAN, Mesrob. *Die Armenische Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. Frankfurt am Main : Peterlang, 2002.

KRIKORIAN, Mesrob. *Die Geschichte der Armenisch-Apostolischen Kirche*. In HEYER, Friedrich (ed.). *Die Kirche Armeniens. Eine Volkskirche zwischen Ost und West*. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1978.

KRIKORIAN, Mesrob. *Kroni girk*. Bejrút : Hratarakutjun Sevan, 1968.

KYOSEYAN, Hakob. *Das armenische liturgische Schriftum*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001.

LÄMMERMANN, Godwin. *Einleitung in die Praktische Theologie. Handlungstheorien und Handlungsfelder*. Stuttgart, Berlin, Köln : Kohlhammer, 2001.

LOHSE, Bernhard. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava : Mlýn, 2003.

MADEY, Johannes. *Die Kirchen des Ostens. Eine Einführung*. Freiburg : Kanisius Verlag, 1972.

MODEROW, Hans – SENS, Matthias. *Orientierung Ökumene*. Berlin : Evangelische Verlagsanstalt, 1979.

MÜLLER, Theophil. *Konfirmation – Hochzeit – Taufe – Bestattung. Sinn und Aufgabe der Kasualgottesdienste*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz : Kohlhammer, 1988.

NEIL, Stephen. *Geschichte der Christlichen Mission*. Erlangen : Evangelische Verlagsanstalt der Event.-Luth. Misson, 1974.

NERSOYAN, Tiran. *Armenian Church. Historical Studies. Matters of Doctrine and Administration*. New York : Hawthorn Books, 1996.

ONASCH, Konrad. *Einführung in die Konfessionskunde der orthodoxen Kirchen*. Berlin : Walter de Gruyter, 1962.

ONASCH, Konrad. *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*. Leipzig : Koehler und Amelang, 1981.

ORMANIAN, Malachia. *The Church of Armenia. Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature, and Existing Condition*. 2. vyd. London : A. R. MOWBRAY and Co. Limited, 1955.

REDGATEOVÁ, Anna Elizabeth. *Arméni*. Praha : NLN, 2003.

RENHART, Erich (ed.). *Arbeits- und Forschungsbericht aus dem Institut für Liturgiewissenschaft, Christliche Kunst und Hymnologie an der Karl-Franzens-Universität Graz*. Graz : Manumedia Verlag Schnider, 1999.

RENOUX, Charles. *Initiation chrétienne. Rituels arméniens du baptême. Traduit, introduit et annoté*. Paris : Les Éditions du Cerf, 1997.

SARKISSIAN, Karekin. *A Brief Introduction to Armenian Christian Literature*. Bergenfield : Michael Barour Publications, 1960.

SCHIDT-LAUBER, Hans Christoph – BIERITZ, Karl Heinrich (ed.). *Handbuch der Liturgik*. 2. vyd. Leipzig : Vandenhoeck und Ruprecht, 1995.

SCHMIDT-LAUBER, Hans-Christoph – MEYER-BLANCK, Michael – BIERITZ, Karl Heinrich (ed.). *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*. 3. vyd. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 2003.

TAFT, Robert F. (ed.). *The Armenian Christian Tradition*. Roma : Pontificio Instituto Orientale, 1997.

Theologische Realenzyklopädie. IV. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1979.

Theologische Realenzyklopädie. IX. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1982.

Theologische Realenzyklopädie. X. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1982.

Theologische Realenzyklopädie. XXIX. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 1998.

Theologische Realenzyklopädie. XXXII. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2001.

TRAGUT-DUM, Jasmine. *Einträchtig und mit einem Munde – Reflexionen über die altarmenische Liturgiesprache*. In RENHART, Erich – DUM-TRAGUT, Jasmine (ed.). *Armenische Liturgien*. Graz, Salzburg : Schniderverlag, 2001.

WINKLER, Gabriele. *Das Armenische Initiationsrituale. Entwicklungsgeschichtliche und liturievergleichende Untersuchung der Quellen des 3. bis 10. Jahrhunderts*. Pont. Roma : Institutum Studiorum Orientalium, 1982.

3. Internetové zdroje

<http://www.armenia.at>

<http://www.armenian.ch>

<http://www.armenian-patriarchate.org>

<http://www.Armenisch-apostolische Kirche.html>

<http://www.bautz.de/bbkl/m/mechitar.html>

<http://www.cathcil.org>

<http://www.diaspora.am>

<http://www.etchmiadzin.am>

<http://www.haias.net>

<http://www.hyeetch.nareg.com.au>

<http://www.wikipedia.org>

<http://www.armenia2000.com>

<http://www.armenianchurch.org>

<http://www.armenians.de>